વૈદ્ય યાને વૈ

ભાગ ૨ જો

રસાયન પ્રકરણ

(અષ્ટ ધાતુ, ઉપધાતુ તથા વિષનરક
ભસ્મો, રસો, માત્રાઓ, ગુટિકાઓ
અવલેહો, મુરબ્બા, શરબતો,
વિગેરે ઔષધીઓ)

રચી છપાવી પ્રસિ

જેઠાલાલ દેવ

અધિપતિ ભા:

અમદા

કી° ૦—૧

વૈદ્ય યાને વૈદક
ભાગ ૨ જો.

રસાયન પ્રકરણ.

(ધાતુ તથા વિષનું શોધન, મારણ, ભષ્મો, રસો,
આસવ, અવલેહ, ગુટિકાઓ, માત્રાઓ,
મુરબા વિગેરે ઓષધોનો સંગ્રહ.)

રચી છપાવી પ્રસિદ્ધકર્તા.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

આદ્યપતિ ભાગ્યોદય,
કાયદાના શિક્ષક અને ભવિષ્યવેત્તાના કર્તા,

અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃતિ. પ્રત ૧૫૦૦

સંવત ૧૯૭૦ સન ૧૯૧૪

"શ્રી સત્યપ્રકાશ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નહાલચંદ
તથા ડાહ્યાભાઈ શકરાભાઈ ગાંધીએ છાપ્યુ.
ઠે. ખાડીઆ—અમદાવાદ.

કીં ૦—૧૨—૦

ડૉક્ટરી-અંગ્રેજી વૈદ્ય યાને વૈદક

ભાગ ૩ જો.

જે થોડા વખતમાં બહાર પડશે, જેમા અંગ્રેજી રીતથી એટલે પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિથી રોગ મટાડવાની રીત, દવાઓ બનાવવાની રીત, આપવામા આવી છે.

ડોકટરો પોતાના દરદીઓને કઇ કઇ અંગ્રેજી દવાઓ કયા કયા રોગો ઉપર આપે છે તથા તે તે દવાઓ આપણી દેશી કઇ કઈ વસ્તુઓની કેવી કેવી રીતે બનાવી શકાય છે તેનો સંપુર્ણ સમાવેશ આ પુસ્તકમા કરવામા આવ્યો છે.

આ પુસ્તકથી દેશી વૈદ્ય અથવા તો આ પુસ્તક ખરીદનાર માણુસ એક ડોકટર જેટલુ જ્ઞાન મેળવી શકશે.

દેશી ઔષધો સાથે આવા વિદેશી ઔષધો પણ જાણવાની જરૂર છે. અને તે દરેક માણસો જાણી અને સમજી શકે તેવી રીતે તેનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે. કી. ૦-૧૨-૦

ભાગ્યોદય માસિકના ગ્રાહકને અને આ પુસ્તકના પ્રથમબે ભાગ ખરીદનારને તે જો અગાઉથી ગ્રાહક થશે તો અર્ધી કીંમતે એટલે ૦-૬-૦ માજ મળશે.

લખો.— અધિપતિ ભાગ્યોદય—અમદાવાદ,

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકનો ૧ લો ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યાને લગભગ બે અઢી વર્ષ થવા આવ્યાં. તે પછી તરતજ આ ભાગ છપાવવાનો હતો પણ બીજાં આવશ્યક કાર્યો આવી પડવાથી આ પુસ્તક ઘણુંજ મોડું બહાર પડયુ છે. પ્રથમ ભાગ જોઇ જે સજ્જનો તેના ગ્રાહક થએલા તે તમામે આ બીજા ભાગના ગ્રાહક તરીકે પોતાનાં નામ લખાવેલાં તે જોઈ પ્રથમ ભાગની ઉપયોગીતા સિદ્ધ થઇ ચુકી છે. તેવીજ રીતે આ બીજા ભાગની બાબતમા તે દરેક બંધુને પુર્ણ ઉપયોગી થઇ પડે તે માટે પુર્ણ લક્ષ આપવામાં આવ્યુ છે. અને આશા છે કે તે દરેક માણસને ઉપયોગી થઇજ પડશે.

આજકાલ દેશમાં દરદો અને વૈદોની સંખ્યા ઓછી નથી. તેમાં ઘણા માણસો ઉટવૈદ્યોના હાથમાં સપડાવાથી લાભ ન મેળવતાં ઉલટી હાનીજ મેળવે છે. તેવા સજ્જનો આ પુસ્તકનો બરાબર ઉપયોગ કરશે તો તેમને આખરે લાભજ થશે.

વૈદ્યવિદ્યા એ એટલી બધી અગત્યની વિદ્યા છે કે તેને જાણવાની દરેક માણસની ફરજ છે. શરીર આરોગ્ય હોય તોજ બીજાં કામ થઇ શકે છે. અને શરીરને આરોગ્ય રાખવાને માટે વૈદક જ્ઞાનની દરેક માણસને અગત્ય છે. કેટલાક ઘરગતુ ટુચકાઓ કે જે ઘેર બનાવી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અવશ્ય ફાયદો થવાનો સંભવ છે. અને તે ઉપરાંત ધાતુઓનું શોધન કરી તેની ભષ્મો શી રીતે બનાવવી, તેનો ઉપયોગ શી રીતે કરવો. તેની માત્રાઓ, રસો અને ગુટી-

કાઓ શી રીતે બનાવવી વિગેરે ઉપયોગી બાબતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આશા છે કે તે દરેકને ઉપયોગી થઇ પડશે.

દેશી ઔષધોનો ૧ લા તથા ૨ જા ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. હવે વિદેશી ઔષધો એટલે પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિથી દવાઓ શી રીતે બનાવવી તથા તેનો દરેક રોગોમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો વિગેરે બાબતોનો ત્રીજા ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવશે. વળી દેશી દવાઓ અને વિદેશી દવાઓમાં શો ભેદ છે વિદેશી દવાઓ દેશી વનસ્પતિમાંથીજ શી રીતે બની શકે વિગેરે બાબતો ઉપરાંત કેટલીક રહી ગયેલી બાબતો ત્રીજા ભાગમાં આપવામાં આવશે. આશા છે કે સર્વ ગૃહસ્થો ત્રીજા ભાગના પણ અગાઉથી ગ્રાહક થશેજ.

ભાગ્યોદય ઓફીસ.
અમદાવાદ.
૧૨-૨-૧૪.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

વિષયાનુક્રમણિકા,

પ્રકરણ ૬ ઠું.

અવલેહ ઔષધો

દરદીઓ માટે સુચનાઓ.

૧. ગામ પરગામના દરદીઓને દરદો સબંધી અમારા તરફથી મફત સલાહ આપવામાં આવે છે. પરગામી દરદીએ જવાબ માટે અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલવી.

૨. દવા વિના દરદ મટી શકે ત્યા સુધી કદી પણ દવા ખાવી નહિ એ અમારી પહેલી સલાહ છે.

૩. દવાની જરૂર પડે તો શાસ્ત્રસિદ્ધ સારી રીતે બનેલી દવા ખાવી, એ અમારી બીજી સલાહ છે.

૪. જાહેરખબરો વાંચીને દવા મગાવવી તેના કરતાં રૂબરૂ કે પત્રદ્વારા દરદ તથા પ્રકૃતિ જણાવીને સલાહથી દવા લેવી એ અમારી ત્રીજી સલાહ છે.

૫. દરદોના ઉપર થીંગડાં માર્યાં કરવાં તેના કરતાં દરદો નિર્મૂળ કરે એવા ખરા ઉપાયોનો આશ્રય લેવો, એ અમારી ચોથી સલાહ છે.

૬. પરહેજીના ડરથી સદા દરદોમાં સડ્યા કરવું તેના કરતાં પરહેજી સાથે ઉત્તમ ઔષધ ખાઇ નિરોગી થવું એ અમારી પાંચમી સલાહ છે. પથ્ય એ અરધું ઓસડ છે.

૭. ઘણીવાર રોગ નહિ છતાં રોગની ભ્રમણામાં જેઓ ઘણાક ફાંફાં મારે છે, તેઓને સત્ય માર્ગ બતાવવો, એ અમે અમારૂં ખાસ કર્ત્તવ્ય સમજીએ છીએ.

૮. બકરું કાઢતાં ઉંટ પેસે એવા જોખમના ઉપાયો દરદીઓ ઉપર અજમાવવા, એનુજ નામ ઉંટવૈદુ. એ ઉંટવૈદાં સામે ચેતવણી આપવામાં આવે છે.

૯. અમારી સલાહથી તથા અમારા ઉપચારથી ફાયદો ન થાય તો ભલે, પણ કોઈને નુકશાન ન થાય તેની અમો ખાસ સંભાળ રાખીએ છીએ.

૧૦. ગરીબ દરદીઓને તેમની હકીકત ઉપરથી ખાનપાન તથા ઔષધના ઉપાય વિષે યોગ્ય સલાહ લખી મોકલવામાં આવે છે.

૧૧. દવાના પૈસા ખરચી શકે તેમને વાજબી કિંમતે યોગ્ય દવા તથા તે ખાવાની હકીકત તથા પરેજી સંબંધીસલાહ પૂરી પાડવામાં આવેછે.

૧૨. યોગ્ય પરહેજી વિના અને ધીરજ રાખ્યા વિના જુનાં દરદો નિર્મુળ થઇ શકેજ નહિ, એ વાત તરફ દરદીઓનું અમો હમેશાં લક્ષ ખેંચીએ છીએ.

૧૩. જુવાનોને દવાને ખોટે ચાળે ન ચડાવતાં યોગ્ય સલાહ આપવી એ ઉપચારકોની ફરજ છે અને એ પવિત્ર ફરજ અમો બનતા પ્રયાસથી બજાવીએ છીએ.

૧૪. ઔષધ સેવન વિષે જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં જ દવા ખાવાની અમો ઘટતી સુચના તથા સલાહ આપીએ છીએ, અને નહિ તો કુદરતી ઉપાયો બતાવીએ છીએ.

૧૫. દવાઓની પરહેજી દવા માટેજ નથી, પણ વિશેષ કરીને દરદને માટેજ પરહેજી પાળવી પડે છે.

૧૬. અમારા ઉપચારો અને ઉપાયો નિર્ભય હોવા વિષેની હવે ખાત્રી આપવાની જરૂર રહી નથી.

૧૭. અમારા આ નિયમો ઉપર પરગામના હજારો દરદીઓ કાગળની હકીકતથી અમારી સલાહનો અને દવાઓનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે.

૧૮. દવા મગાવનારાઓએ દરદની સંપૂર્ણ હકીકત કલમવાર સમજાય એવા ચોખ્ખા અક્ષરે પોતાના સરનામા સાથે અમને પૂરી પાડવી જોઇએ.

પત્રવ્યવહાર **અમદાવાદના** ઠેકાણાથી જ કરવો.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે,

માલેક **અને** વ્યવસ્થાપક.

દવે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ.

DAVE CHEMICAL WORKS AHMEDABAD.

दवे केमीकल वर्कस अमदावाद.

દેશી ઔષધો બનાવવાની ફાર્મસી.

આ ફાર્મસીમાં ઉત્તમ દેશી ઔષધો પૂર્ણ દેખરેખ નીચે બનાવવામા આવે છે.

આ ફાર્મસીમા બનતી દવાઓ નિર્ભય, નુકશાન ન કરે તેવી અને આયુર્વેદ શાસ્ત્રના આધારે બનાવવામા આવે છે. જે દવાઓનો હજારો દરદીઓએ અનુભવ લઇ ઉત્તમ સર્ટીફીકેટો મોકલ્યાં છે. અને દિન પ્રતિદિન હજારો માણસો તેના લાભ લે છે એજ તેની લોકપ્રિયતા છે.

ગમેતેવી જાહેરખબરોથી ભોળવાઇ ન જતા આવી ફાર્મસીમાથી નિર્ભય દવાઓને મગાવી ઉપયોગ કરવાથી અવશ્ય ફાયદોજ થશે.

આ ફાર્મસીમા તમામ પ્રકારની દેશી દવાઓ બનાવવામા આવે છે. જેમાની કેટલીક દવાઓનુ લીસ્ટ આ ગ્રંથની પાછળ આપવામા આવ્યુ છે જે જરૂર પડે મગાવવા ભલામણ છે.

તે સિવાય કોઇપણ દરદને વિષે અમને પુર્ણ ખુલાસો લખી જણાવવાથી તેને યોગ્ય દવા મોકલવામા આવે છે.

કોઇપણ દરદની સલાહ પણ વગર કીંમતે લખી મોકલવામાં આવે છે. દરદોથી પીડાતા દરદીઓએ, જો દરદોથી બચવુ હોય અને પૈસાની ખુવારી ન કરવી હોય તો જરૂર અમારી સલાહ લેવી.

વધુ માહિતી પ્રાઇસલીસ્ટ મંગાવી મેળવો.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

માલેક અને વ્યવસ્થાપક, દવે કેમીકલ વર્કસ. અમદાવાદ.

देशी सारसापेरेला.

BLOOD रक्तशोधक PURIFIER.

આ **'દેશી સારસાપરેલા'** વિલાયતી સારસાપરેલાની હરીફાઈમાં ઘણું ગુણકારી છે. લોહીના બીગાડને તથા ચામડીના સડાને મટાડી લોહીનુ શોધન કરે છે. કંઠમાળ (Scrofulla) જેવા વધી ગએલા રક્તદોષને તથા ચામડીના વિકારોને ધીમે ધીમે સુધારી તાજુ લોહી તથા શક્તિ આપે છે. આ પ્રવાહીની વિશેષ ખુબી એ છે કે સારસા પરેલાની પેઠે ગરમ પડતું નથી પાચનક્રિયા ઉપર સારી અસર કરે છે, તેમજ સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયની ગરમીને મટાડી ગર્ભને સ્થિર કરે છે. પુરૂષો, સ્ત્રીઓ તેમજ બાળકો સર્વેને આપી શકાય છે.

કીમત-શીશી ૧ નો રૂ. ૧) ચાર શીશીના રૂ. ૩-૧૨-૦

દવે કેમીકલ વર્ક્સ—અમદાવાદ

વૈદ યાને વૈદક.

ભાગ ૨ જો.

અથમંગલમ.

પ્રાણિ માત્રના પ્રેરક કે જેનો ભૂતમાત્રમાં વાસ છે. જે સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના હેતુરૂપ છે, વનસ્પતિ આદિ વન ઔષધિઓમાં જે રોગ નિકંદન કરનાર અમૃતરૂપે વ્યાપી રહ્યા છે. તે શ્રી મહેશ્વર નૃસિંહ ભગવાનને આ વૈદકના બીજા ભાગનો આરંભ કરતા પૂર્વે અનેકશ કોટી પ્રણામ કરૂં છું.

પ્રાણિ માત્રનો નિભાવ કરવામાં પાલણ પોષણ કરવામાં અને સદા શાંતિમાં સ્થિત એવા ભૂતં માત્રના અધિપતિ શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા ભિન્ન શ્રી સદ્ગુરૂ પરમાત્માને આ જનહિતકર કાર્યના આરંભમાં વારંવાર વંદન કરૂં છું.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રારંભ–રસાયન પ્રયોગો.

દરેક રોગ ઉપર વાપરવાની વનસ્પતિની દવાઓ ભાગ ૧ લા માં આવી ગઇ છે. જેમાંની કેટલીક દવાઓ અધુરી રહેલી આ ભાગમાં આપવામાં આવી છે.

સાત ધાતુઓ અને તેનું શોધન તથા મારણ.

સોનું રૂપુ, તાંબુ, પીતળ, સીસું, કલઇ અને પોલાદનુ (લોઢ) લોઢું–ગજવેલ એ સાત ધાતુઓ જાણવી.

સોનાનું શોધન.

સોનાનાં પત્રાં કરી તેને અગ્નિમાં તપાવી અને પહેલીવાર તેલમા બોળવાં અને કાઢવાં એવીજ રીતે તપાવીને ત્રણવાર તેલમા બોળવા અને કાઢવાં, અને એવીજ રીતે છાસમાં, કાંજીમાં ગોમૂત્રમાં, અને કળથીના દરેકના કાઢામાં ત્રણ ત્રણવાર તે પત્રાંને ઉનાં કરીને બોળવાં. આવી રીતે ઉપરની વસ્તુઓમાં ત્રણ ત્રણવાર તપાવીને બોળવાથી સોનાનું શોધન થાય છે.

રૂપું–પીતળ, તાંબુ કાંસુ–અને લોઢું એ ધાતુઓનું શોધન.

ઉપરની ધાતુઓનું શોધન સોનાનાં પત્રાંને શોધનની જે ઉપર· ક્રિયા બતાવી છે તે પ્રમાણે કરવું.

સીસાનું શોધન.

શીસાના કટકા કરી તેને એક માટીની કુલડીમાં નાંખી તે કુલ- ડીને અગ્નિપર તપાવીને સીસાનો રસ કરવો અને રસ થાય ત્યારે તે રસને તેલમાં રેડવો (આ રસ તેલમાં રેડતી વખતે ઉછળીને

ઉડી રેડનારને વાગે છે માટે તેલના વાસણના મોં ઉપર ઘંટીનું પડ મૂકી તે પડના કાંણામાંથી રસ રેડવો અને તે કડછીમાં વેગળે ઝાલી તે કડછીના ચાડામા પ્રથમ રસ રેડી તે કડછી વતી રસ રેડવો) આ પ્રમાણે ત્રણવાર રસ ઉનો કરી તેલમાં , ત્રણવાર છાસ, કાજી, ગોમૂત્ર, કળથી અને આકડાના દુધમાં ત્રણ ત્રણવાર રેડવાથી સીસાનું શોધન થાય છે.

કલઇનું તથા જસતનું શોધન.

કલઇનું તથા જસતનું શોધન શીસાના શોધન પ્રમાણે કરવું.

સાત ઉપ ધાતુઓ અને તેનું શોધન.

સુવર્ણ માક્ષિક–સોના મુખી મોરથુથુ, અભ્રક–અબરખ, સુરમો, મનશીલ, હરતાલ અને ખાપરીયું.

સુવર્ણ માક્ષિક–સોના મુખીનું શોધન.

સોના મખી ત્રણ ભાગ અને સિન્ધા લુણ એક ભાગ બ તેને મિશ્ર કરી ચૂર્ણ કરવું, તેને એક લોઢાની કડાઇમાં નાંખી એ કડાઇને ચૂલાપર મૂકી તળે તાપ કરવો. અને તે ચૂરણમાં બીજોરાનો અગર કાગદી લીંબુનો રસ તે પલળે તેટલો નાંખી તબેથાથી હલાવી કઢાઈ લાલ થાય ત્યારે નિચે ઉતારી તે ચૂર્ણ ઠરી ગયા પછી બહાર કાઢી લેવું. એટલે સોના મખીનું શોધન થયું.

મોરથુથાનું શોધન.

મોરથુથુ બે ભાગ, બીલાડીની વિષ્ટા એક ભાગ અને હોલાની વિષ્ટા એક ભાગ લઇ ત્રણે મિશ્ર કરી ખરલ કરવાં, તેમાં મોરથુથાનો દશમો ભાગ પાટીઓ ટંકણખાર નાંખી વાટી ગોળો વાળવો. પછી માટીના કોડીઆમાં મૂકી ઉપર બીજું કોડીઉં ઉંધુ ઢંકી તે બંને કોડીયાંની

સાંધપર લુગડુ વીંટી તે પર સુતર વીંટી ભીની માટી ચોપડવી પછી અડાયાનાં છાણાંનો હલકો અગ્નિ આપવો. એ રીતે પ્રથમ પુટ આપી તે ગોળાને બહાર કાઢી દહીંની અંદર ઘુટી ફરી ઉપર પ્રમાણે પુટ દેવો, ત્યારપછી તેવીજ રીતે મદની અંદર પુટ દેવાથી તેનુ શોધન થાય છે.

અભ્રક-અબરખનું શોધન.

કાળા અભ્રકને અગ્નિમા તપાવી દુધમાં બોળવો. પછી તેનાં પત્રાં કરી તે પત્રાંને તાંદળજાની ભાજીના કે લીમ્બુના ખાટા પદાર્થના રસથી આઠ પહોર સુધી પલાળવાથી અભ્રક શુદ્ધ થાય છે.

કાળા સુરમાનું શોધન.

કાળા સુરમાનુ ચૂર્ણ કરી તે ચૂર્ણને કાગ્ની લીમ્બુના રસમાં ડુબાડી અને વાટી એક દિવસ તડકામાં સૂકવવું જેથી તે શુદ્ધ થાયછે.

મનશીલનું શોધન.

મનશીલના કટકા કરી તેવડા લુગડામાં પોટલી બાંધી તે પોટલીને દોલાયંત્રની અંદર બકરીના મૂત્રમાં ત્રણ દિવસ સુધી અગ્નિ આપીને પછી બહાર કાઢી લેવો.

દોલાયંત્રની વિધિ.

જે પ્રવાહી પદાર્થમાં દવા શોધવાની લખી હોય તે પ્રવાહી પદાર્થને હાંલામાં નાંખી, પછી જે ઔષધનું શોધન કરવાનું હોય તે ઔપધને ત્રેવડા લુગડામાં પોટલી બાંધી ત્યારબાદ માટલા ઉપર એક આડી લાકડી મૂકી તે લાકડીએ તે પોટલી અંદર પ્રવાહી પદાર્થમાં બોળાય તેવી રીતે બાંધવી પછી તે હાંલુ અગ્નિ ઉપર મૂકી જેટલો વખત તે ઔષધને અગ્નિ આપવાનું લખ્યું હોય તેટલો વખત અગ્નિ આપવો તેનું નામ દોલાયંત્ર જાણવું.

હરતાલનું શોધન.

શુદ્ધ કરેલી પડવાળી હરતાલના કટકાઓને ત્રેવડા લુગડામાં પોટલી બાંધી તેને દોલાયંત્રની અંદર કાંજીમાં એક પહોર સુધી અગ્નિ આપવો, અને તે પ્રમાણે કહોળાનારસમાં, તલના તેલમાં અને ત્રિફળાના કવાથમાં દરેકમાં એકેક પહોર અગ્નિ આપવાથી હરતાલનું શોધન થાય છે.

ખાપરીયાનું શોધન.

ખાપરીઆના કટકાને, દોલાયંત્રમાં મનુષ્યના મૂત્રમાં રાત દિવસ સાત દિવસ પર્યંત ભીંજવી રાખવુ રોજ નવું નવું મૂત્ર નાંખવું. જેથી ખાપરીયું શુદ્ધ થાય છે.

ગેરૂ, હીરાકસી, ટંકણખાર, કોડી, ફટકડી, શંખ અને બોદાર કાંકરાનું શોધન કાળા સુરમાના શોધન પ્રમાણે ઉપર પ્રમાણે કરવું.

શિલાજીતનું શોધન.

પર્વતપરની મોટી શિલાઓ ઓગળીને તે પરથી જે રસ ઝરે છે તે રસને શિલાજીત કહે છે. શીલાજીતને ગાયનું દુધ, ત્રિફળા, તથા ભાંગરાનો રસ એ ત્રણેની અંદર એક દિવસ જુદો જુદો તેને સુકાઇ જતાં સુધી ઘુંટવો અને તડકામાં સુકવવો જેથી શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ શિલાજીતની પરીક્ષા.

શુદ્ધ શિલાજીતને દેવતા ઉપર મૂકવાથી ધુમાડી ન નીકળતાં લીંગના સરખો આકાર થાય છે.

શિલાજીતના ગુણ.

શોધિલો શિલાજીત, શ્લેશ્મ, પ્રમેહ, પથરી, મુત્રકચ્છ, ક્ષય, શ્વાસ હરસ, પાંડુ, વાતરક્ત, કુષ્ટ, અપસ્માર અને ઉદરરોગ મટાડે છે.

મન્ડુર-લોઢાના કાટોડાનું શોધન.

લોઢાના કાટોડાને બહેડાંના લાકડાંના દેવતાની અંદર ઉનો કરી લાલ થાય કે તુરત ગાયના મૂત્રમાં બોળવો એ રીતે સાત વખત તપાવી સાત વખત ગાયના મૂત્રમાં બોળવાથી લોઢાના કાટોડાનુ શોધન થાય છે.

રસાદિ ઔષધોનું શોધન.

પારો એ સર્વ રોગનો નાશ કરનારો તથા શરીરને પુષ્ટ કરનારો છે તે પારાનાં નામ, રસેન્દ્ર, પારદ, સૂત, હરજ, સૂતક, રસ અને મુકુન્દ,

પારાનું શોધન.

હીંગળામાંથી કાઢેલો પારો શુદ્ધ ગણાય છે. હીંગળાને લીંબુના રસમાં ત્રણ કલાક ઘુટીને ડમરૂ યંત્ર કરી તળે તાપ કરવો જેથી નિચેનો પારો ઉપરના હાંલ્લામાં ચોટશે તેને ઉતારી ધીમે રહી લઇ લેવો તે પારો શુદ્ધ થાય છે.

ડમરૂ યંત્ર કરવાની વિધિ.

પ્રથમ એક હાંલ્લીમાં ઉપર પ્રમાણે ઘુંટેલ પદાર્થ (હીંગળો) પાથરવો અને તે હાંલી ઉપર બીજી હાંલી તેનુ મોં બધબેસ્તુ આવે તેવી રીતે ઉંધી મુકી અને તે બંને હાંલીના મોં આગળ કપડ છાણુ કરી બંધ કરવું. પછી તેને અગ્નિ ઉપર મુકી તળે તાપ કરવો અને ઉપલી હાંડલી ઉપર ભીનું લુગડું મૂકવું તથા જરા જરા વારે પાણી છાંટવું. આથી તળેથી હાંલ્લીમાંથી પારો ઉડીને ઉપરની હાંલ્લીમાં ચોટશે. જે છેવટ થંડુ પાડી નિચે ઉતારી ઉપરની હાંલ્લીમાંથી લઇ લેવો. તે પારો દરેક કામમાં વાપરવા લાયક થાય છે.

ગધકનું શોધન.

લોઢાની કઢાઇમાં ઘી નાંખી તે ઘીને ચૂલાપર ઉનુ કરવું ઘી ઉનું થાય કે તુરતજ ઘીના વજનના જેટલો આમલ સારો ગધકનો ભૂકો તેમાં નાંખી જેવો ગધક ઓગળી ઘીમાં ભળી જાય કે તુરત એક વાસણમાં દુધ ભરી તેના મોંપર લુગડું ઢાંકી તે લુગડામાં ઉપરનો ગધક રેડવો જેથી તે ગંધક દુધમાં પડીને કણીઓ, કણીઓ થઇ જાય તે શુદ્ધ થયો જાણવો.

હિંગળાનું શોધન.

હીગળાને ઘેટીના દુધની સાત ભાવના અને લીમ્બુના રસની સાત ભાવના આપવાથી શુદ્ધ થાય છે.

વછનાગનું શોધન.

વછનાગના કટકા કરી ત્રેવડા લુગડામાં પોટલી બાંધી માટીના વાસણમાં ગોમૂત્ર ભરી તેમાં ડુબાડી તડકે મૂકવું, બીજે દિવસે તે ગોમૂત્ર કાઢી નાંખી તાજું ગોમૂત્ર નાંખી તડકે સૂકવવું એમ ચાર દિવસ કરી ચોથે દિવસે બહાર કાઢી તે વછનાગને સુકવી લુગડાથી ચાળી નાંખવો જેથી તે વછનાગ રોગ મટાડવામાં ઉત્તમ થાય છે.

આકડા નામે ઉપવિષનું શોધન.

ગાયનું મૂતર, છાણ, દુધ, દહીં અને ઘી એ પાંચે મિશ્ર કરી તેમાં આકડાને એક દિવસ રાખી મુકવાથી શુદ્ધ થાય છે.

થોરના દુધનું શોધન.

ઉપર પ્રમાણે ગાયના મૂતર, છાણ, દુધ, દહીં અને ઘી પાંચે પદાર્થ એકેક તોલો અને દુધ એક તોલો મિશ્ર કરવાથી તે દુધ શુદ્ધ થાય છે.

ધંતુરાનું શોધન.

ધંતુરાના બીને ચાર પ્હોર સુધી ગાયના મૂતરમાં પલાળીનેકાઢી લેવાં અને સુકાય કે તેને ખાડી બી ઉપરનાં ફોતરાં ઝાડકી નાંખી અંદર જે બી રહે તે સર્વ દવામાં વાપરવાં.

દુધીયા વછનાગનું શોધન.

દુધીયા વછનાગના કટકાને એક દિવસ ગાયના મૂત્રમાં રાખવાથી શુદ્ધ થાય છે.

કણેરનું શોધન.

કણેર લઇ દોલા યંત્રમાં બકરીના દુધમાં એક પહોર સુધી બાફ દેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

ચણોઠીનું શોધન.

ચણોઠીને કાંજીમાં દોલા યત્રની અંદર એક પહોર બાફ દેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

અફીણનું શોધન.

અફીણ વાટી આદાના રસમાં પલાળી એક દીવસ ઘુંટવુ એવી રીતે આદાના રસમાં ૨૧ દિવસ સુધી ઘુંટવાથી અફીણ શુદ્ધ થાય છે.

નેપાળાનું શોધન.

નેપાળાના બીની છાલ કાઢી નાંખી અંદરની મીંજેની કપડામા પોટલી બાંધી તેને ભેસના છાણની અંદર ત્રણ દિવસ સુધી રાખી મૂકવી

પછી ચોથે દિવસે તે પોટલી કાઢી અંદરના બીને ઉના પાણીથી ધોઇ ઉપર ઉગેલી રૂવાંટી તથા છાલ અને અંદરના રેષાઓ કાઢી નાંખી સ્વચ્છ કપડા ભેગો ખલમાં ઘુંટવો પછી તેને બહાર કાઢી માટીના કોરા વાસણ ઉપર ચોપડવું. જેથી તે ધુળ જેવો થઈ જશે પછી તેને લઇ લીંબુના રસની સાત ભાવનાઓ દેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

મારણ પ્રયોગો.

સોનાની ભષ્મ બનાવવાની રીત.

૧ લા પ્રકરણમા કહ્યા મુજબ શુદ્ધ કરેલ સોનાનું ચૂર્ણ ૧ ભાગ તથા શુદ્ધ કરેલો પારો બે ભાગ લઈ તેને લીમ્બુના રસમાં ઘુંટી ગોળો વાળવો, તેટલાજ વજનનો આમલસારો ગંધક લઇ તેને બારીક વાટી માટીના બે કોડીયાં લઇ એક કોડીઆમાં અર્ધો ગંધક નાંખી ઉપર પેલા ગોળો મૂકી બાકીનો ગંધક ઉપર પાથરવો પછી બીજું કોડીયુ ઉંધુવાળી બને કોડીયાની સાંધપર લુગડું લપેટી તેના પર સતર ટીટી કપડછાણુ કરી ત્રીસ છાણા લઇ અર્ધાં નીચે અને અર્ધાં ઉપર એમ જમીનમાં ખાડો ખોદી ગોઠવી વચ્ચે સંપુટવાળુ કોડીયુ મૂકી અગ્નિ સળગાવવો. એ પ્રમાણે ચૌદ પુટ દીધાથી સોનાની ઉત્તમ ભષ્મ બને છે. દરેક પુટ દેતી વખત ગંધક નવો નવો નાંખવો.

(૨) સોનાનાં શુદ્ધ કરેલાં પત્રાં ઉપર કબુતરની અથવા કુકડાની હગારના ઉપરાઉપર લેપ દેવા. પછી સોનાનાં પત્રાની બરાબર ગંધક લઇ વાટીને અરધો ભૂકો એક કોડીયામાં પાથરી તેના ઉપર સોનાના પત્રાંનો ગોળો કરી મૂકવો, અને ઉપર બાકીનો અરધો ગંધક પાથરવો અને બીજું કોડીયું મુકી સંપૂટ ઉપર કપડ માટી કરી ઓરસ ચોરસ એક વેંત ખાડામાં ગાયના છાણાના કટકા ગોઠવી ને અંદર સંપુટ મુકીને સળગાવી દેવાં એવા નવ પુટ આપવા. આ પુટને કુકકુટપટ કહે છે. પછી દસમીવાર એજ પ્રમાણે મહા પુટ આપવો

એટલે ગજપુટ કરતાં મોટા એટલે બે હાથ મોટો અને બે હાથ ઉંડો ખાડો કરીને ભઠ્ઠી આપવી.

(૩) સોનાનો રસ કરીને ઘુટીને ગોળો કરીને તેમાં સોળમે હીસે શીશું મેળવી ઢાળવું. પછી તેનું ચુર્ણ કરીને લીંબુના રસમાં ઘુંટીને ગોળો કરીને ઉપર લખ્યા પ્રમાણેજ કુક કુટપટ આપવા. માત્રા રતી ૧ થી ૨

૪ સોનાથી સોળમા ભાગની સીસાની ભષ્મ લઇ ડાંડલીઆ થોરના દુધમાં ઘુટી સોનાના પત્રાં ઉપર ચોપડી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એવા સાત પુટ આપવાથી ઉત્તમ ભષ્મ થશે.

સોનાની ભષ્મના ગુણ.

સોનાની ભષ્મ સ્વાદિષ્ટ, કડવી, સ્નીગ્ધ, ટાઢી અને ભારે છે, બુદ્ધિ તથા વિદ્યા વધારે છે, સ્મરણ સક્તિને ખીલવે છે અને વિષને હરે છે

સોનાની અપક્વ ભષ્મના અવગુણ.

અપક્વ ભષ્મ પુરૂષોનાં બલ અને વિર્યનો નાશ કરીને શરીરની અંદરના રોગને ઉત્પન્ન કરે છે

રૂપાની ભષ્મ કરવાની વિધિ.

શુદ્ધ કરેલી હરતાલ એક ભાગ લઇ લીંબુના રસમાં એક પહોર ઘુટી, પછી રૂપાનાં પત્રાં ત્રણ ભાગ લઇને તે પત્રાંની પર તે હરતાલના કલ્કનો લેપ કરવો. અને માટીના કોડીઆમાં મુકી તેને કપડ છાણ કરી ત્રીસ છાંણાંની વચ્ચે મુકી અગ્નિ આપી પુટ દેવો તેવા ચાદ પુટો દીધાથી રૂપાની ઉત્તમ ભષ્મ થાય છે.

રૂપાનાં પત્રાંથી આઠમા ભાગની હરતાલ લઇ તેને ડાંડલીઆ થોરના દુધમાં ઘુંટી પત્રાં ઉપર ચોપડી ગજ પુટ આપવો એવા સાત પુટ આપવાથી ઉત્તમ ભષ્મ થશે.

૨ સુવર્ણ માક્ષિક તથા હીંગળો તેનું ચૂર્ણ કરીને લીંબુના રસમાં ઘુટીને તેમાં રૂપાની બારીક પતરીઓ મેળવી તેનો ગોળો સરાવ સંપુટમાં મુકી ગજ પુટ અગ્નિ આપવો આવા બે ત્રણ પુટ આપવાથી ભષ્મ થાય છે.

૩ પારો ગંધક તથા તે બંનેની બરાબર હરતાલ એ ત્રણેને કુંવારના રસમાં ઘુટીને તેનો રૂપાનાં પતરાં ઉપર લેપ ચોપડવો અને તે કોડીઆમાં મૂકી સરવ સંપુટ કરી ૩૦ છાણાંનો અગ્નિ આપવો એમ બે પુટ આપવાથી ભષ્મ થાય છે.

૪ શુદ્ધ રૂપાનો ભુકો પારા સાથે મેળવવો અને તેમાં રૂપાના વજન બરાબર હરતાલ તથા ગંધક મેળવીને લીંબુના રસમા ખરલ કરીને સરાવ સંપુટથી ગજપુટ દેવો આવા ૩ પુટ આપવાથી ભષ્મ થાય છે.

રૂપાની ભષ્મના ગુણ.

સ્વાદિષ્ટ, ઝાડો લાવનાર, અવસ્થા જાળવનાર, સ્નિગ્ધ, મળને ખણી ખોતરી કાઢનાર, વાતનો નાશ કરી પીત્તનુ શમન કરનારી અને પ્રમેહ વિગેરે રોગોને મટાડનારી છે.

રૂપાની અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

અપકવ ભષ્મ પાંડુ, ખરજ, ગળાનુ પકડાવું, બધકોશ, વિર્ય અને બળનો નાશ કરી શીરોરોગ કરે છે.

તાંબાની ભષ્મ કરવાની રીત.

શુદ્ધ કરેલાં તાંબાનાં પત્રાંને ત્રણ દિવસ સુધી લીંબુના રસમાં ધીમા તાપે ઉકાળી તે પત્રાં એક ભાગ અને શુદ્ધ પારો એક ભાગ

લઇ ખલ્લમાં લીંબુના રસમાં એક પહોર ઘુંટવાં ત્યાર પછી તેથી અર્ધા વજનમાં આમલ સારો ગંધક લીંબુના રસમાં ઘુંટી તે કલ્ક તે પત્રાંપર ચોપડી તેનો ગોળો વાળવો, પછી, ધરો અથવા સાટોડી જે મળે તેમાંથી વાટી કલ્ક કરવો તેનો ઉપરનાં પત્રાંના ગોળા ઉપર ચારે કોર ફરતો એક આગળનો થર કરવો પછી તે ગોળાને એક હાંલ્લામાં મૂકી તે ગોળા ઉપર ઉંધુ કોડીયું ઢાંકી તેને માટલા સાથે અંદર ભીની રાખ તથા મીઠા સાથે છાંદી લઇ ઉપર રેતી હાલ્લાના મોંઢા સુધી ભરી તે ઉપર ઢાંકણું ઢાંકી તેની સાંધ પણ ભીની રખ્યા તથા મીઠાથી પુરી દઇ તે હાલાને ચૂલાપર મૂકી તળે ધીમે ધીમે અગ્નિ આપી ચાર પહોર સુધી તપાવવું. પછી નીચે ઉતારી તે હાંલું ટાઢું થયે તે ગોળાને હાંલામાંથી બહાર કાઢી એક દિવસ સૂરણના રસમાં ઘુંટી ગોળો વાળવો. પછી તેનાથી અર્ધા વજને શુદ્ધ આમલ સારો ગંધક ઘીની અંદર ઘુટી તેનો પેલા ગોળા ઉપર લેપ કરવો પછી તે ગોળાને એક કોડીઆમાં મૂકી ઉપર બીજું કોડીયું ઢાંકી કપડછાણ કરી અને ગજપૂટ અગ્નિ દેવો. આ અગ્નિ ટાઢો પડે ત્યારે સંપૂટ બહાર કાઢી ટાઢુ પડવા દેઇ અંદરથી તાંબાની ભષ્મ કાઢી લેવી તે શુદ્ધ હોય છે. શુદ્ધ ભષ્મ ઉલટી ગ્લાની કે મૂર્છા કોઇ દિવસ કરતી નથી.

૨ શુદ્ધ કરેલ તાંબાનાં પતરાં ઉપર ગોમુત્ર અને લીંબુના રસમાં ઘુંટેલ ગંધકનો લેપ કરી ગોળો બનાવી સંપુટમાં મૂકી કપડ માટી કરવી અને તેને ગજપુટ અગ્નિ આપવો એટલે શુદ્ધ તામ્ર ભષ્મ થશે છેવટે પચામૃતની ભાવના દઇ ગજપુટ અગ્નિ આપવો: માત્રા ૦ાા થી ૧ રતી.

તાંબાની ભષ્મના ગુણ.

ઝાડો લાવનારી, પિત્ત તથા કફ મટાડનાર વાયુ રૂઝવનાર અને હલકો છે, પાંડુ ઉદરરોગ, હરશ, તાવ, કોઢ, કફ, ઉદરસ, દમ, ક્ષય, અમ્લ પીત્ત, કૃમી અને સર્વ રોગને મટાડે છે.

કાચી તામ્બાની ભષ્મના અવગુણ.

દાહ, સ્વેદ, અરૂચી, મૂર્છા, ગ્લાની, જુલાબ ઉલટી અને ભ્રાન્તિ કરે છે.

મંડુરભષ્મ (લોહકાટ) શોધન.

સો વર્ષનું જુનુ લોહુ અથવા જમીનમાથી લોઢાના વજનદાર પથરા નીકળે છે તેની મંડુર ભષ્મ બને છે. આ મડુરના પથરાને કોલસામાં મૂકી ધમીને ગોમત્રમાં ઠારવા સાતવાર તપાવીને સાતવાર ઠારવાથી શુદ્ધ થઇ તેમાથી માત્ર પથરા, હોય છે તે જુદા પડે છે પછી તેનુ ચૂર્ણ કરી પછી માટીના હાંલ્લામાં આ ચૂર્ણ તથા ત્રિફળાનો ઉકાળો બમણા વજને મેળવીને તે હાંલ્લાનું મોં બંધ કરી કપડ માટી કરીને ગજપુટ અગ્નિ આપવો એટલે ઉત્તમ ભષ્મ થશે એક ગજપુટ આપવાથી બારીક ભષ્મ ન થાય તો વધારે ગજપુટ આપવા માત્રા વાલ ૧ થી ૨.

પીતળની ભષ્મ કરવાની રીત.

શુદ્ધ આમળ સારો ગંધક એક ભાગ લઈ આકડાના દુધમાં ઘુંટી અને પીતળનાં તેટલાજ વજનનાં શુદ્ધ કરેલાં પત્રાં લઇ તે પર તે ઘુંટેલા ગધકનો લેપ કરી એક કોડીઆમાં મૂકી બીજું કોડીયું ઉધું ઢાંકી તેને કપડ છાણુ કરી ગજપૂટ અગ્નિ દેવો એવા બે પૂટ દીધાથી પીતળની ઉત્તમ ભષ્મ થાય છે.

શુદ્ધ પીતળની ભષ્મના ગુણ.

પીતળની ભષ્મ, કડવી, ખારી, ઝાડો લાવનારી, પાંડુરોગ હરનારી અને કૃમીનો નાશ કરનારી અને મળને કાઢનારી છે.

અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

રોગ કરનારી, હરશ, પ્રમેહ, અને દાહઉત્પન્ન કરી મૃત્યુ કરે છે.

કાંસાની ભષ્મકરવાની રીત.

કાંસાની ભષ્મ, પીતળની ભષ્મ કરવાની રીત પ્રમાણે કરવી.

કાંસાની ભષ્મના ગુણ.

તુરી, મળ કાઢનાર, નેત્રને હીતકારી, કફ અને પીતનો નાશ કરનારી છે.

અપકવ કાંસાની ભષ્મના અવગુણ.

રોગ કરનાર, ભ્રમ, હરશ, પ્રમેહ અને શરીરમાં દાહ ઉત્પન્ન કરનાર તથા મૃત્યુ કરનાર છે.

(નાગ) શીસાની ભષ્મકરવાની રીત.

શુદ્ધ મનશીલ નાગરવેલના પાનનારસમાં ઘુંટી તે કલ્ક તેટલા જ વજનનાં શુદ્ધ સીસાનાં પત્રાં કરી તે ઉપર ચોપડી તે પત્રાં એક કોડીઆમાં મુકી ઉપર બીજુ કોડીયું ઢાંકી કપડછાણ કરી ગજપૂટ અગ્નિ આપવો, એવી રીતે ૩૨ પૂટ આપવાથી શીશાની ભષ્મ પકવ થાય છે.

શીસાની ભષ્મના ગુણ.

શીશાની ભષ્મ કલઇના જેવાજ ગુણ કરવાવાળી છે.

શીશાની અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

શીસાની કાચી ભષ્મ કુષ્ઠ, ગુલ્મ, અરૂચી, પાંડુ, ક્ષય, કફ, લોહી વિકાર મૂત્ર કચ્છ, જવર પથરી, શુળ અને ભગંદર કરે છે.

કલાઈની ભષ્મ કરવાની રીત.

આંબલીની છાલ સવાભાગ, તથા પીપળાની છાલ સવાભાગ બનેને મીશ્રકરી ચુર્ણ કરવું. પછી કલાઇના કટકા દશભાગ લઈ માટીના વાસણમાં ભરી, અગ્નિ ઉપર તપાવી રસ કરવો, રસ તૈયાર થાય કે ઉપરનુ ચૂર્ણ તેમાં નાંખી તબેથાવતી બે પહોર હલાવવું જેથી કલાઇનો ભૂકો થઇ જશે. પછી તેમાં દશભાગ શુદ્ધ હરતાલ લઇ તેનુ ચૂર્ણ મેળવી લીબુના રસમાં ઘુટી ગોળો વાળવો. પછી તે ગોળો માટીના કોડીઆમાં મૂકી ઉપર બીજુ કોડીયુ ઢાંકી કપડછાણ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો, એવી રીતે દશપુટ દેવાથી કલઇની ઉત્તમ ભષ્મ બને છે.

૨ શુદ્ધ કલઇનાં પતરાની કાતરથી બારીક પતરીઓ કરીને પતરીઓ તથા અજમાના એક કોડીઆમાં ઉપરા ઉપર થર દઇ સપુટ કરીને છાણામાં મૂકી સળગાવી દેવાથી પતરીઓની ધોળી ભષ્મ થાય છે. માત્રા ૧ થી ૩ રતી.

કલાઇની ભષ્મના ગુણ.

કલઇની ભષ્મ હલકી ઝાડો લાવનારી, રૂક્ષ, કોઢ, પ્રમેહ, કફ, કૃમી, પાંડુ, શ્વાસ તથા નેત્ર રોગ મટાડે છે, પીત્ત વધારે છે, સર્વ જાતના પ્રમેહનો નાશ કરે છે અને શરીર પુષ્ટ કરે છે.

કલઈની અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

કલાઇની કાચી ભષ્મ, કોઢ, ગોળો, પાંડુ, પ્રમેહ વાતરક્ત, અને અપચો કરે છે. તેમ મનુષ્યના બળનો નાશ કરે છે.

લોઢાની ભષ્મ બનાવવાની રીત.

શુદ્ધ કરેલ લોઢાનુ ચૂર્ણ બારભાગ, શુદ્ધ કરેલો હીંગળો એક ભાગ લઇ બનેને કુંવરના રસમાં બે પહોર સુધી મીશ્રકરી ઘુંટી ગોળો વાળવો, તે ગોળો એક કોડીઆમાં મૂકી ઉપર બાજુ કોડીયુ ઢાંકી બંને કોડીયાંને કપડછાણ કરી ગજપટ અગ્નિ આપવો. એવી રીતે સાતપુટ દેવાથી લોઢાની ઉત્તમ ભષ્મ બને છે.

૨ શુદ્ધ ગજવેલના ભૂકાને લીલાં આંમળાંના રસની ભાવના દઇ સૂર્યના તાપમાં મૂકવી. સુકાઇ ગયા પછી બીજે દિવસે તેમા આંબળાનો રસ નાંખવો આવી રીતે બારીક ભષ્મ થાય ત્યાં સુધી રોજભાવના દેવી અને સૂર્યનો તાપ આપવો. તેથી પણ લોહ ભષ્મ થાય છે. તેને સૂર્ય પુટી ભષ્મ કહેવાય છે.

૩ આ પ્રમાણે શેરડીના કે જાંબુના રસમાં પણ સૂર્યના તાપે મુકવી રસની ભાવના આપવાથી ભષ્મ થાય છે. સોપુટ આપવાથી ઉત્તમ ભષ્મ થાય છે.

૪ શુદ્ધ પારો ૧ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૨ ભાગ, અને શુદ્ધ ગજવેલનું ચૂર્ણ ૩ ભાગ ત્રણેને કુંવારના રસમાં ૬ કલાક સુધી ઘુંટીને ગોળો કરવો. તે ગોળા ઉપર એરંડાનાં પાન વીંટી દોરાથી બાંધવા. પછી તે ગોળાને તાંબાના ડબામાં મૂકી ઢાંકણું દઇ ઉપર કપડમાટી કરીને ડબો ધાનના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ પછી કાઢીને ડબાની અંદરના ગોળાને બારીક ખલીને શીશી ભરવી.

૫ શુદ્ધ ગજવેલના ચૂર્ણને વેલના રસમાં મર્દન કરીને સરાવસપુટમાં ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એવીજ રીતે કુંવારના ૩ તથા રાનતુલસીના ૯ મળીને ૧૨ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી લોહ ભષ્મ થાય છે.

૬ ગજવેલના ચૂર્ણને ગાયના દહીંમાં નાંખી સુકાય ત્યાં સુધી રાખવું પછી ધોઇને ચૂર્ણ જુદુ પાડવું પછી તેને ત્રિફળાના ઉકાળામાં ઘુંટીને ગજપુટ આપવો. આવા ત્રણ ગજપુટ આપવાથી સારી ભષ્મ થાય છે.

લોઢાની ભષ્મના ગુણ.

લોઢાની ભષ્મ કડવી, ઝાડોકરનારી, તુરી, ટાઢી, મીઠી, ભારે, રૂક્ષ, નેત્રને હીતકારી, મળને કાઢનારી, વાનો નાશ કરનારી, કફ, પીત્ત વિષે શુળ, શોષ. અર્શ, બરલ, પાંડુ, મેદ, પ્રમેહ, ઉલ્વડા અને કોઢ મટાડે છે.

લોઢાની અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

અપકવ ભષ્મ, શંઢપણું, કોઢ, મૃત્યુ, હૃદરોગ, શળ પથરી નાના પ્રકારના રોગો ને કરનારી, અશક્ત કરનારી અને હૃદયને પીડા કરનારી છે.

લોઢાની ભષ્મની માત્રા.

લોઢાની ભષ્મ, એક રતીથી નવ રતી સૂધી ખાવી.

લોહ ભષ્મ ખાનારે શું ચળી પાળવી.

તેણે કોળું, તલનુ તેલ, અડદ, રાઇ, મધ અને ખાટા પદાર્થો ખાવા નહિ.

જસતની ભષ્મ કરવાની રીત.

જસતની ભષ્મ કલાઇની ભષ્મ કરવાની રીત પ્રમાણે કરવી.

(૨) માટીના ફલાડામાં શુદ્ધ જસતને મુકી અગ્નિ આપી રસ કરવો. પછી તે રસને લીંબડાની લાકડાની લાકડીવતી હલાવતા

જવું અને નીચે તાપ કરવો કેટલાક કલાક સુધી ઘુટયા કરવાથી જસતના રસની થોડેથોડે ધોળી ખાખ થઇ જશે. પછી તે ભષ્મને કુંવારના રસની ત્રીફળાના ઉકાળાની અને ભોંગરાના રસની દરેકની ૩૨ ભાવના આપી ગજપુટ અગ્નિ આપવો છેવટે પંચામૃતની ભાવના આપી ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી ઉતમ ભષ્મ થશે. માત્રા ૧ થી ૩ રતી.

જસત ભષ્મના ગુણ.

જસત ભષ્મ ઝાડો લાવનાર, કડવી, ટાઢી, કફ અને પીત મટાડનારી, આંખને ઘણીજ હીતકારી, પાંડુ અને શ્વાસ (દમ) ને મટાડનાર છે.

જસતની કાચી ભષ્મના અવગુણ.

કાચી ભષ્મ, કોઢ, ગોળો, પાંડુ, પ્રમેહ અને વાતરક્ત કરી બળનો નાશ કરે છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

સાત ઉપધાતુની ભષ્મો—બનાવવાની રીત.

સોનામખીની ભષ્મ.

શોનામુખીને, કળથીના કાઢામાં ઘુંટી, ગોળાવાળી કોડીઆમાં મૂકો ઉપર બીજું કોડીયું ઉંધુંવાળી કપડછાણુ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી ઉત્તમ ભષ્મ બને છે. સોનામુખી ૪ ભાગ, ગંધક ૧ ભાગ,

એકત્ર કરી એરડીઆમાં ઘુંટી થેપલીઓ કરવી અને સરાવ સંપુટ કરી ડાંગરનાં ફોતરાંનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો. તેથી સીંદુરના રંગની ભષ્મ થશે.

સોનામુખીનુ ચૂર્ણ કરી માટીના હાંલામાં નાંખી તેમાં લીંબુનો રસ વારવાર નાંખી ૬ કલાક સુધી તળે તાપ કરવો અને તળે લોઢાની કડછીથી હલાવવું.

સોનામખી ભષ્મના ગુણ.

તે કડવી, વિર્યની વૃદ્ધિ કરનાર, રસાયન અને નેત્રને ફાયદો કરનાર છે, તે લીંગવર્તિરોગ કઠ રોગ, પાડુ, પ્રમેહ, વિષ, ઉદરરોગ, અર્શ ક્ષય અને ત્રિદોષ મટાડે છે.

અપકવ સુવર્ણ માક્ષીક ભષ્મના અવગુણ.

અપકવ ભષ્મ જઠરાગ્નિ મંદ કરે છે, બળની હાની કરે છે, ઝાડાને કબજ કરે છે, કોઢ, કંઠરોગ, અને નેત્રરોગ મટાડે છે.

રૂપામખીની ભષ્મના વિધિ.

રૂપામખીની ભષ્મ, સુવર્ણ માક્ષિકની ભષ્મ કરવાની રીત પ્રમાણે કરવી.

રૂપામખીની ભષ્મના ગુણ.

સ્વાદિષ્ટ, કડવી, વીર્યને વધારનાર, રસાયન, અને સુવર્ણ માક્ષીક ભષ્મના જેવા ગુણ કરે છે.

રૂપામખીની અપકવ ભષ્મના અવગુણ.

સુવર્ણ માક્ષીક અપકવ ભષ્મના અવગુણ પ્રમાણે જાણવા.

કપડછાણ કરવાની રીત.

એક કોડીઆમાં ભષ્મ કરવાની વસ્તુ મૂકી બીજું કોડીયું તે ઉપર ઉધું ઢાંકી તે બંનેની સાંધપર લુગડુ લપેટી તેનાપર સુતર વીંટી તે લુગડાંની અને સૂતરની ઉપર ભીંની કાળી માટીનો લેપ કરવો તેને કપડછાણ કર્યું કહેવાય છે. અને તે કોડીયાંને સંપુટ કહેવું.

ગજપુટ અગ્નિ આપવાની રીત.

ઘનચોરસ એટલે સાધારણ માણસના ડોઢ હાથ (એક ગજ) ઉપર, નીચે તથા ચારેતરફ ફરતો ખાડો ખોદી તે ખાડાને અડાયાંના છાંણાથી અર્ધો ભરી તેની ઉપર કપડછન્દ કરેલું કોડીયાનું સંપૂટ મૂકી પછી બાકી રહેલા અર્ધા ખાડાને અડાયાં છાણાંથી મોંઢા સુધી ભરીને જે અગ્નિ આપવો તેનું નામ ગજપુટ જાણવું. આ પ્રમાણે એક વખત કરવાથી એક પુટ અને વારંવાર પાંચ સાતવાર કરવાથી તેટલા પુટ અગ્નિ આપ્યો એમ જાણવું.

કુકકુટપુટ અગ્નિ આપવાની રીત.

એક વેત નિચે ઉપર તથા ચારે તરફ ખાડો ખોદી તે અર્ધો ખાડો અડાયાંના છાણાથી ભરી તેની ઉપર પ્રમાણે સંપૂટ કોડીયું મુકી બાકીના ઉપરના ભાગમાં છાણાં મૂકી અગ્નિ આપવો તેને કુક-કુટપુટ કહેવો.

મોરથુથાની ભષ્મ કરવાની રીત.

શોધેલો આમલસારો ગંધક, શોધેલો પાટીયો ટંકણખાર, ખાટી બાજીનો રસ, એ ત્રણે પદાર્થ સરખે ભાગે લઇ ખરલમાં ઘુંટવા પછી એ ત્રણે પદાર્થોથી બમણા શુદ્ધ કરેલા મોરથુથાનો ખરલમાં

ઘુંટી ગોળો કરવો, પછી ઝીણા છીદ્રવાળી આખી કુલડીમાં તે ગોળો મુકી તે કુલડીનાં છીદ્રની ઉપર ઠીકરાનો કટકો મૂકી તેપર લુગડું લપેટી તેપર સુતર વીટીને પછી કપડછાણ કરી કુકકુટપુટ અગ્નિ દેવો એ અગ્નિ ઠરે કે તરત કપડછાણ કરેલી કુલડીને બહાર કાઢી લેવી ત્યાર પછી તેવીજ રીતે બેકે ત્રણ પુટ દેવાથી મોરથુથાની ઉત્તમ ભષ્મ થાય છે.

મોરથુથાની ભષ્મના ગુણ.

તીખી, ખારી, તુરી, સ્વચ્છ અને હલકી છે, શોધન કરનારી મળભેદીને બહાર કાઢનારી નેત્રને સુખદાયક તથા કંડુ, કૃમી અને વિષને મટાડનારી છે.

ધાન્યાભ્રક કરવાની વિધિ.

શુદ્ધ કરેલો અબરખ ચાર ભાગ, કમોદ એક ભાગ બનેને મિશ્ર કરી કામળામાં બાંધી ત્રણ રાત સુધી પાણીમાં પલાળવાં પછી અભ્રક તથા કમોદ બાંધેલા તે કાંમળાને પાણીના વાસણમાં મુકી ચોળવાથી રેતી સરખી ઝીણી અભ્રક થઇને જે પાણીમાં નીકળી પડે છે તેનું નામ ધાન્યાભ્રક જાણવું.

અબરખની ભષ્મ કરવાની રીત.

ઉપરની રીત પ્રમાણે ધાન્યાભ્રક કરી તે ધાન્યાભ્રકને આકડાના દુધમાં એક દિવસ સુધી ઘુંટીને થેપલી કરવી. પછી તે થેપલીને ઉપર તથા નીચે આકડાનું પાંદડું એક કોડીયામાં મૂકી ઉપર બીજુ કોડીયું ઉંધુ ઢાંકવું પછી કપડછાણ કરી ગજપૂટ અગ્નિ આપવો એ ઠરી જાય કે તરત તે સંપુટ બહાર કાઢી લઈને ઉપર પ્રમાણે બીજા સાત પુટ દેવા; પછીથી તે થેપલીને ચાર પહોર વડવાઇના કાઢામાં ઘુંટી થેપલી કરી તેની ઉપર તથા નીચે આકડાનાં પાંદડાં મૂકી, પછી

તે થેપલીને સંપૂટમાં મૂકી કપડછન્દ કરી ગજપૂટ અગ્નિ આપવો. એવી રીતે વડવાઇના કાઢાના ત્રણ પુટ આપવા, એવી રીતે દશ પુટ દેવાથી અભ્રકની ઉત્તમ ભષ્મ થાય છે.

અભ્રક ભષ્મના ગુણ.

અભ્રક ભષ્મ મૃત્યુને હરણ કરે છે, વૃદ્ધાવસ્થા મટાડી ધોળા-વાળને કાળા કરે છે. જેજે અનુપાન સાથે આપવામાં આવે છે તે તે અનુપાનના જેવા ગુણ કરીને તે તે તમામ વ્યાધિને મટાડે છે.

વળી તે તુરી, મધુરીટાઢી, આયુષ્ય તથા ધાતુની વૃદ્ધિકરનારી છે, ત્રિદોષ, વરણ, પ્રમેહ, કૃષ્ટ, પ્લીહા, ઉદરગાંઠ, ઝેર અને કૃમીનો નાશ કરે છે. તે નિરંતર સેવન કરવાથી રોગ મટી, શરીરદૃઢ થાય છે, વિર્ય વધે છે, હમેશાં જુવાન રહે છે, સો સ્ત્રીઓ સાથે રમણ કરી શકે છે, પરાક્રમી પુત્રો પેદા કરે છે અને સારી રીતે મૃત્યુનો ભય ભાગી જાય છે.

અભ્રકની અપકવ ભષ્મના અવગુણ

અપકવ ભષ્મ, કોઢ, ક્ષય, પાંડુ, હૃદય તથા પડખામાં શૂળ ઉત્પન્ન કરી જઠરાગ્નિનો નાશ કરે છે.

અભ્રક ભષ્મ ખાનારને પથ્ય (ચળી)

ખારા ખાટા પદાર્થો, દાળ, કાકડી, કારેલાં, રીંગણાં, કેરડાં અને તેલ ખાવાં નહિ.

કાળા સુરમાના ગુણ.

સર્વ પ્રકારનાં અંજનો, નેત્રને હીતકારી, વિષનો નાશકરનાર, હેડકી અને આધ્મવાતનો નાશ કરે છે.

શુદ્ધ ગેરૂના ગુણ.

શોધેલો ગેરૂ રકતપીત. લોહીનો વિકાર, કફ અને હેડકીને મટાડે છે. વિષનો નાશ કરે છે, આંખ સંબંધી રોગ મટાડી, વધુ બળ આપે છે અને તાવ મટાડે છે.

શોધેલ હીરાકસીના ગુણ

શોધેલ હીરાકસી ખાટી. ગરમ, કડવી અને તુરી છે વળી તે વાત કફ ને હરનારી, કેશ વધારી નેત્રરોગ, વિષ, મૂત્ર કચ્છ, પથરી અને સ્વિત્રકોઢ વિગેરે રોગ મડાડે છે.

શોધેલ ટંકણના ગુણ.

શોધેલ ટંકણખાર જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરી કફનો નાશ કરે છે અને વાત તથા પીત કરે છે.

શુદ્ધ કોડીના ગુણ.

શોધેલ કોડી ઠંડી, નેત્રરોગ, વિસ્ફોટક રોગ, ક્ષય, કર્ણશ્રાવ અગ્નિમાંદ, પિત્તરોગ, લોહી વિકાર અને કફ મટાડે છે.

શુદ્ધ ફટકડીના ગુણ.

શોધેલ ફટકડી, તુરી, ઉષ્ણ, વાત, પીત્ત કફ, કોઢ અને વ્રણ તથા વિસર્પોનો નાશ કરી યોનીનો સંકોચ કરે છે.

શોધેલ શંખના ગુણ.

શંખની ભષ્મ ટાઢી અને ગ્રાહી છે, સંગ્રહણી મટાડી રેચ બંધ કરે છે. ફુલ મટાડે છે, શરીરનો વર્ણ સારો કરે છે અને મોંઢા પરના ખીલને મટાડે છે.

શોધેલ બોદાર કાંકરાના ગુણ

શુદ્ધ બોદાર કાંકરો કડવો, તીખો, અને વિર્યને વિષે ઉષ્ણ

કરો છે. ગોળો ઉદાવર્ત, શૂળ રોગ, તથા વ્રણ મટાડે છે અને રસને રગે છે.

શુદ્ધ મનશીલના ગુણ.

ભારે, વર્ણને સુંદર કરનાર, દસ્તસાફ લાવનાર, તીખો, કડવો અને સ્નિગ્ધ છે. વિષરોગ, શ્વાસ, કાસ, રક્તજન્યવિકાર એ સર્વનો નાશ કરે છે.

હરતાળની ભષ્મ કરવાની રીત.

શુદ્ધ હરતાલના કટકાઓને સાટોડીના રસમાં એક દિવસ સુધી ઘુંટી તેનો ગોળો વાળી તેને સૂકવવો પછી માટીનો ઘડો લઇ તે ઘડાને સાટોડીની રાખથી ભરી તે પર હરતાળનો ગોળો મૂકી તે ઉપર સાટોડીની રાખ ભરી ઘડો ભરી દેવો તે પર કોડીયુ ઢાંકી તે ઘડાને ચુલા ઉપર મૂકીને પાચ દિવસ સુધી અગ્નિ આપવો તે અગ્નિ ધીમે ધીમે વધારવો એ રીતે અગ્નિ આપવાથી હરતાલની ભષ્મ થાયછે.

હરતાળ ભષ્મ ખાવાની માત્રા.

ભષ્મ ખાવાની માત્રા એકરતીની છે.

હરતાલ ભષ્મના ગુણ

હરતાલ ભષ્મ એકલી આપવાથી સ્ત્રીના અટકાવનો નાશ થાય છે. અને અનુપાન સાથે આપવાથી કફ, રક્તવિકાર, વિષરોગ, વાત-રોગ, અને કુષ્ઠરોગનો નાશ કરે છે. વળી સ્નીગ્ધ, ઉષ્ણ અને તીખીછે.

શુદ્ધ ખાપરીયાના ગુણ.

તીખું, ખારવાળું, તુરૂં, વમન કરાવનાર, હલકુ, આંખના રોગને શીતકર, કફ પિત્તનો નાશ કરી, વિષ જ્વરી, કોઢ અને કણ્ડુ રોગ મટાડે છે.

મન્ડુર—લોઢાના કાટઇડાની ભષ્મ કરવાની રીત.

શુદ્ધ કરેલ લોઢાનો કાટઇડો એકભાગ લઇ તેનુ ચૂર્ણ કરવું ત્યાર બાદ હરડાં બેઢાં અને આબળાં ત્રણે ઔષધો એકઠાં કરી કાટોડા ના ચુર્ણથી બમણું લઇ તેમનો કાઢા કરી તે કાઢાને એક માટલામાં રેડી પછી ઉપલા કાટોડાના ચૂર્ણને તેમાં નાંખી હલાવી પછી માટલાના માઢાંની કોર તથા કોડીયાની કોર પર કપડ છન્દ કરી તે માટલાને ગજપુટ અગ્નિ આપવો તેથી લોઢાના કાટોડાની ઉત્તમ ભષ્મ થશે.

મન્ડુર ભષ્મના ગુણ.

મન્ડુર ભષ્મ તુરી, ટાઢી, પાંડુરોગનો સોજો, શોફ, હલીમકરોગ કમળો, અને કુભ કામળા રોગ મટાડે છે.

અપકવ મન્ડુર ભષ્મના ગુણ.

લોઢાની અપકવ ભષ્મના ગુણ જેવાજ મન્ડુરની અપકવ ભષ્મ ના ગુણ જાણવા.

ક્ષાર કાઢવાની રીત.

જે વૃક્ષનો ક્ષાર કાઢવો હોય તે વૃક્ષનાં લાકડા આણી તેને બાળી તેની રાખ કરી તે રાખને માટીના હાંલામાં ભરી તે રાખથી ચોગણું પાણી લઇ તે રાખમાં નાંખી હલાવવું પછી આખી રાત તેને ઠારી મુકવું, બીજે દિવસે સવારમાં રાખ નીચે બેસી જે પાણી રહેતું હોય તે આછરી રહેલા પાણીને લોઢાની કઢાઈમાં નાંખી ચૂલા પર મૂકી નીચે તાપ કરવો. કઢાઇનું પાણી બળી જઇ કઢાઇને તળીએ ધોળા ચૂર્ણના ભૂકા સરખો ધોળો ભૂકો ચોટી જાય તે ભૂકાને તબેથા વતી કાઢી લેવો તેનું નામ ક્ષાર જાણવું.

પારાને મુખ લાવવાની વિધિ.

શુંઠ, મરી, પીંપર, જવખાર, સાજીખાર, રાઇ, સીંધાલુણ, સંચળ બીડલવણ, મીઠું, વડાગર મીઠું, લસણ, નવસાર અને સરગવાની છાલ એ રીતે ચૌદ ઔષધો સરખે ભાગે લઇ તેનું ચુરણ કરી તેટલો જ શુદ્ધ પારો લઇ બંનેને મિશ્ર કરવું પછી પૃથ્વીમાં ખલ સમાઇ શકે તેટલો ખાડો ખોદી તેમાં બકરીની લીન્ડીઓ તથા ચોખાનાં ફોતરાં સળગાવી તે ઉપર ખલ મૂકવો. આ ખલને તપ્ત ખલ કહે છે. પછી તે ખલમાં ઉપરનુ પારાવાળું મિશ્ર નાંખી કાગદી લીમ્બુના રસમાં ત્રણ દિવસ રાત દિવસ વાટવાથી પારાને મુખ થાય છે એટલે ઉડી જતો નથી અને સુવર્ણાદિક ધાતુ મારવામાં ઉપયોગી થાય છે.

પારાની ભષ્મ કરવાની રીત.

અઘેડાનાં બી વાટી તેનાં બે કુલડાં કરવાં, પછી કુબાનાં ફુલ, વાવડીંગ અને ખેરની છાલ એ ત્રણે સરખે ભાગે લઇ તેનું ચુરણ કરી તે ચૂરણનો અર્ધો ભાગ ઉપરના એક કુલડામાં પાથરી તેનાપર કાળા ઉમ્બરાના ક્ષીર (દુધ)ની અંદર મિશ્ર કરેલ શુદ્ધ પારાને મૂકી બાકી રહેલું ચૂર્ણ તે પારાનીપર પાથરી તેનાપર બીજું કુલડું ઉંધુ વાળી તે બન્ને કુલડાંની સાંધને સારી પેઠે મેળવી દઇ તેનો ગોળો વાળવો તે ગોળાને એક કોડીયામાં મૂકી તેનાપર બીજું કોડીયું ઉંધુ ઢાંકી તેને કપડ છન્દ કરી તે સુકવી અને અડાયાંના છાણાંનો એક ગજપૂટ અગ્નિ આપવાથી એક પુટની અંદરજ પારાની ભષ્મ બને છે.

પારાની ભષ્મના બીજી વિધી.

શુદ્ધ કરેલ પારાને ખલમાં નાંખીને થોડીકવાર કાળા ઉમરાના

ક્ષીરમાં ઘુંટવે ત્યારબાદ કાળા ઉમ્બરાના ક્ષીરમાં હીંગ વાટી તેનાં બે કુલડાં (કોચલાં) બનાવી તેમાંના એકની અંદર ઉપરનો ઘુંટેલ પારો મૂકી તેના ઉપર બીજુ કોચલું ઉંધુ વાળી તે બંનેના સાંધને મેળવી દઇ ગોળો વાળવો તે ગોળાને માટીના એક કોડીયામાં મૂકી તેના ઉપર બીજું કોડીયુ ઉન્ધુ મૂકી તેને કપડ છાણુ કરી સુકવી અને અડાયાં છાણાંના હલકા પુટનો અગ્નિ આપવો એટલે પારાની ભષ્મ થશે.

પારાની ભષ્મની ત્રીજી સહેલી રીત.

શુદ્ધ પારો અને શુદ્ધ ગધક બને સરખે ભાગે લઇ ખલની અંદર કેટલાક વખત સુધી ઘુટવાથી કાળી મેંશ જેવી કજ્જલી બને છે તે પણ સર્વ કામમાં પારાની ભષ્મ તરીકે કામ આવે છે.

પારાના સામાન્ય ગુણ.

પારો એ સર્વ રોગનો નાશ કરનારો તથા શરીરને પુષ્ટ કરનારો છે. તે પારો દેહની તથા લોહાદિ ધાતુઓની સારી રીતે સિદ્ધિ કરે છે.

શુદ્ધ ગંધકના ગુણ.

શોધેલ ગંધક તીખો, કડવો, તુરો, ઝાડો લાવનાર, પિત્ત કરનાર, પાકમાં તીખો અને રસાયન છે તે કન્ડુ વિસર્પ, કૃમી કુષ્ટ, ક્ષય પ્લીહા, કફ અને વાત રોગને મટાડે છે.

અશુદ્ધ ગંધકના અવગુણ.

અશુદ્ધ ગંધક, કોઢ, પીત્ત અને ભ્રમને ઉત્પન કરે છે. વિર્ય, બળ અને રૂપનો નાશ કરે છે.

શુદ્ધ હીંગળાના ગુણ.

શોધેલ હીંગળો, કડવો, તુરો અને તીખો છે તે નેત્રરોગ, કફ રોગ, પિત્તરોગ. કન્ડુ, જ્વર, કમળો, બરોળ અને આમવાત મટાડે છે.

શુદ્ધ વછનાગના ગુણ.

શુદ્ધ વછનાગ અતિ મીઠો અને ઉષ્ણ છે. વાત, કફ રોગને મટાડે છે. કન્ડરોગ, સન્નિપાત્ત અને પિત્તને મટાડે છે.

શુદ્ધ આકડાના ગુણ.

શુદ્ધ આકડાઓ સારક, વાત, કષ્ટ, કન્ડુ, વિષ, પ્લિહા, ગુલ્મ, અર્શ, યકૃત, શ્લેશ્મોદર અને કૃમી એ સર્વ રોગને મટાડે છે.

શુદ્ધ થોરના દુધના ગુણ.

થોરનુ દુધ, વિપ, આદમાનવાત અને, ગુલ્મોદરને મટાડે છે.

શોધેલ ધંતુરાના ગુણ.

શોધેલ ધંતુરો તીખો, ઉષ્ણ, કાંતિ વધારનાર, વ્રણની પીડા મટાડનાર, લેપ કરવાથી કોઢ મટાડનાર, જ્વરનો નાશ કરનાર ચામડીના દોપ, મૂત્રકચ્છ, કંડુ; જ્વર અને ભ્રમ મટાડે છે.

શુદ્ધ દુધીયા વછનાગના ગુણ.

સારક, તીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ. લઘુ અને પિત્તકર છે વળી તે કોઢ, શોફ, હરસ વ્રણ, શળ અને કૃમી મટાડે છે. તથા ગર્ભનો પાત કરે છે.

શુદ્ધ કણેરના ગુણ.

તે નેત્રરોગ, કોઢ, વ્રણ, કૃમી અને કંન્ડરોગનો નાશ કરનાર તથા ખાધી હોય તો ઝેરનો નાશ કરનારી છે.

શુદ્ધ ચણોઠીના ગુણ.

શ્વાસ, કાસ, કોઢ ધોળાકોઢ, કન્ડુ, શ્લેષ્મ પિત્ત અને વ્રણનો નાશ કરે છે.

શોધેલ અફીણના ગુણ.

વાત્તકર, પિત્તકર અને મદકારી છે વળી તે કફ, દાહ; શુક્રસ્તંભન આયાસ અને પ્રમેહ મટાડે છે, ઝાડા સંગ્રહણી, મટાડી દીપન પાચન કરે છે. હમેશાં ખાવાથી ચિત્ત કરે છે તથા વખતસર ન મળે તો શરીરમાં પીડા થાય છે,

શોધેલ નેપાળાના ગુણ.

શોધેલ નેપાળો તીખો, ઉષ્ણ, કરમને મટાડનાર, ઝાડો લાવનાર જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર તથા કફ વાતનો નાશ કરી ઉદર રોગને મટાડે છે.

પ્રવાલ ભષ્મ બનાવવાની રીત.

પ્રવાલ (પરવાળાં) ને જાઇના રસમાં દોલાયંત્રથી ૩ કલાક સુધી બાફ દેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ કરેલ પરવાળાંને તપાવી તપાવીને કુંવારનો રસ, તાંદલજાનો રસ તથા સ્ત્રીનું ધાવણ એ દરેકમાં સાત સાત વાર બોળવાથી ભષ્મ થાય છે.

વળી. શુદ્ધ કરેલ પ્રવાલને ગૌમૂત્રમાં ઘુંટી ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી ભષ્મ બને છે. આ ભષ્મને ગુલાબજળની ભાવના દેવાથી ઉત્તમ થાય છે.

બે કોડીઆમાં કુંવારના ગર્ભની વચમાં પ્રવાલ મુકી સરાવસંપુટ કરી ગજપુટ દેવો. માત્રા ૧ થી ૬ રતી.

છીપની ભસ્મ બનાવવાની રીત.

પ્રવાલની ભષ્મ બનાવવાની રીત પ્રમાણે છીપની ભષ્મ બનાવવી.

સાબરસીંગાની ભસ્મ બનાવવાની રીત.

સાબરસીંગાને ત્રણ રાત સુધી ગૌમૂત્રમાં પલાળી મૂક્યા પછી તેના કટકા અડાયાંના છાણામાં મુકી બાળવાથી ઉત્તમ ભષ્મ બને છે. માત્રા વાલ ૧

મોતીની ભષ્મ બનાવવાની રીત.

સોના મુખીની ભષ્મ બનાવવાની રીત પ્રમાણે મોતીની ભષ્મ બનાવવી

હીરા, માણેક, લીલાંપાનાં, પોખરાજ નીલમ મણી, ગોમેદ (રાહુરત્ન) કેતુ રત્ન, વૈક્રાન્ત, તરમરી, ચંદ્રકાંન્ત, સ્ફટીકમણિ, પીરોજામણિ, રાજાવર્તમણિ, અને સૂર્યકાંન્તમણિ ની ભષ્મો બનાવવાની રીત.

સોનામુખીની ભષ્મ બનાવવાની રીત પ્રમાણે ઉપરના પદાર્થોની ભષ્મો બનાવવી.

કોડીની ભષ્મ કોડીને કચરી ચુર્ણ કરી બીજોરાના રસ કે લીંબુના રસમાં ખલકરી એક દિવસ તડકામાં રાખવાથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ—પછી તેને ધગ ધગતા અંગારામાં કે, કોયલામાં મૂકવાથી ફુલી જાય છે પછી તેને કાઢી બારીક વાટવી માત્રા વાલ ૧ થી. ૨

શંખ ભષ્મ

પાછળ શોધન પ્રકરણમાં કહ્યા મુજબ શંખ શુદ્ધ કરી તેના કકડાઓને ચુનાની ભઠ્ઠીની પેઠે છાણામાં મુકીને સળગાવી દેવાથી સફેદ ભષ્મ થાય છે એક વખત સળગાવવાથી બરોબર ભષ્મ ન થાયતો ફરી સળગાવવું.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભષ્મોનો રોગ નિવૃત કરવામાં ઉપયોગ.

અભ્રક ભષ્મના ગુણો.

૧ **પ્રમેહ શ્વાસ,** વિષરોગ, કોઢ, વાયુ, પિત્ત, કફ, કફક્ષય, સગ્રહણી, પાંડુરોગ, ભ્રમ, કમળો, ગુલ્મ એ રોગો ઉપર અભ્રક ભષ્મ ૧ ચણોઠીથી ૩ ચણોઠી સુધી મધ અને પીપર સાથે ખાવી. જેથી મટશે.

૨ **પ્રમેહ અને મૂત્રકચ્છ**—માં એલચી દાણા, ગોખરૂ, ભોંય આંબલી. ખડી સાકર, અને ગાયના દુધ સાથે ૧ વાલ ભષ્મ ખાવાથી મટે છે.

૩ **વીશ પ્રકારના પ્રમેહ**—મધ, પીંપર અને શીલાજીત સાથે ૧ વાલ ભષ્મ ખાવી.

૪ **જીર્ણ** જ્વર અને ક્ષયમાં—મધ, પીપર સાથે ૨ વાલ ભષ્મ ખાવી.

૫ **ધાતુ વૃદ્ધિ** માટે સોના અને રૂપાના વરક ૧ વાલ લઇ ને બરોબર ભષ્મ લઈ ખાવાથી મટે છે. અથવા લવીંગ તથા મધમાં એક વાલ ભષ્મ રાત્રે ખાવી.

૬ **ક્ષય, પાંડુ,** સગ્રહણી, શળ, આંબ, કોઢ, શ્વાસ, પ્રમેહ, કાસ મંદાગ્નિ, અને ઉદરરોગમાં—વાવડીંગ, સુઠ, મરી, પીંપર એમના ચુર્ણમાં વાલભર ભષ્મ ખાવાથી મટે છે.

૭ હરસ મસા—(મૂળ વ્યાધિ) ભીલામા સાથે ૧ વાલ ભષ્મ ખાવી.

૯ જઠરાગ્નિ—મૂત્રઘાત મૂત્રકચ્છ અને મુતરખડા માટે-નવ ક્ષારનું ચૂર્ણ વાલ ૪ તથા ભષ્મ વાલ ૧ આપવી.

૧૦ વાયુરોગ—સુંઠ, પુષ્કર મૂળ, ભારંગ મૂળ, મધ, અને આસનના ચૂર્ણમાં ૧ વાલ ભષ્મ ખવરાવવી.

૧૧ પિત્તરોગ—ગાયના ઘી અને સાકરમાં ૧ વાલ ભષ્મ આપવી.

૧૨ બલ વૃદ્ધિને માટે—ગાયના દુધ અને ભોંય કહોળામા ૧ વાલ ભષ્મ આપવી.

૧૩ રક્તપિત્ત—હરીતકી, ગોળ, એલચીદાણા અને સાકર સાથે એક વાલ ભષ્મ આપવી.

૧૪ ક્ષય, પાંડુ, મૂળ વ્યાધિમાં ત્રિકટુ, ત્રિફળા, સાકર, મધ અને ચતુર્જાત ચૂર્ણ સાથે એક વાલ ભષ્મ આપવી.

૧૫ નેત્ર રોગમાં ત્રિફળાનું ચૂર્ણ અને મધમાં ૧ વાલ ભષ્મ આપવી.

કલાઈ ભષ્મના ગુણો.

કલાઇ ભષ્મ ૧ થી ૨ રતીભાર આપવી.

તેનાં અનુપાનો નિચે પ્રમાણે રોગવાર છે.

૧ કપુર સાથે ખાવાથી મુખગંધ, ૨ પાંડુરોગને માટે ઘીમાં, ૩ જાયફળ, લવંગ અને મધ સાથે ખાવાથી શ્વાસરોગ મટે છે. ૪ રક્ત-પિત્ત અને ઉર્ધ્વશ્વાસ માટે હળદરમાં, ૫ બલની વૃદ્ધિ માટે મધમાં, ૬ અગ્નિ માંદ માટે પીંપરમાં, ૭ વિર્ય સ્તંભન માટે નાગરવેલના

પાનમાં, ૮ અજીર્ણ માટે આંબલી કે સોપારી સાથે, ૯ કોડને માટે સમુદ્રફેણ અથવા નગોડના રસ સાથે, ૧૦ **વાયુને** માટે લસણમાં, ૧૧ **બરોળ** માટે ફુલાવેલા ટંકણખારમાં, ૧૨ **હરસમસા**—માટે કાથા અગર તો ઘેટીના દુધમાં, ૧૩ પુષ્ટિને માટે જાયફળમાં અગર દુધમાં, પાંડુરોગમાં ઘી સાથે, ૧૫ પ્રમેહને માટે તુળસીના પાન, મધ અને ખડી સાકર સાથે, ૧૬ ગુલ્મરોગ (ગોળો) માટે ફુલાવેલા ટંકણખારમાં, ૧૭ દાહ થયો હોય તો લીંબુના રસમા, ૧૮ પિત્તરોગમા સાકરમા, ૧૯ પટત્વ નાશ માટે અઘાડીના મૂળમા, ૨૦ મસ્તક રોગ માટે એરંડમૂળ ઘસી તેમાં ભષ્મ નાંખી લેપ કરવો, ૨૧ **વાયુને** માટે અજમો અથવા આસનમાં, ૨૨ જળોદરમાં બકરીના દુધમાં, ૨૩ ધાતુ વૃદ્ધિ માટે, જાયફળ જાવત્રી અને લવીંગ સાથે, ૨૪ નાડીવ્રણને માટે નાગવેલીમાં ૨૫ પેટની ચુંકમાં હરડેની સાથે, ૨૬ વાયાના ગોળામા, છાસ સાથે, ૨૭ ફેફરૂં આવે છે તેમાં લસણના તેલમાં મેળવી સુંઘવુ. ૨૮ શરીર બળવાન થવા માટે તુળસીના રસમાં આપવી.

ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં વનસ્પતિનું પ્રમાણ ૦। તોલાથી ૧ તોલા સુધી સમજવું

ખાપરાયું (સ. ખર્પરતુત્થ).

લઘુમાલીની વસંત.

ખાપરીયું બે ભાગ અને મરી એક ભાગ એકઠું કરી ગાયના માંખણમાં ખરલ કરવો, પછી તેને લીંબુના રસમાં ૪૨ દિવસ ઘુંટવું, માખણ ન દેખાય ત્યાં સુધી ખલવું. આ માલીની વસંત તાવ ઉપર બે વાલ પ્રમાણે મધ અને પીંપરમાં આપવું. આથી.

જીર્ણજ્વર, ધાતુગતજ્વર, અતિસાર, રક્તાતિસાર, લોહીથી થતા વિકાર, મોટો પિત્તવિકાર, સ્ત્રીઓના પ્રદરરોગ, હરસ, વિષમજ્વર, નેત્રરોગ અને સર્વ રોગનો નાશ કરે છે.

આ વસંત-અરણીના ફુલોમાં ગર્ભિણીને આપવાથી સપૂર્ણ જ્વરોનો નાશ કરી, ગર્ભનું ઉત્તમ પાલન કરે છે. દુધ અને ભાત ખાવાં.

કૉડી-(સં. વરાટિકા)

(તેનું શોધન તથા મારણુ—જુઓ પા૭૭.)

કોડીની ભષ્મના ગુણ.

(૧) કાન પાકતો હોય તો—કોડીની ભષ્મ લીંબુના રસમા કે હુક્કાના પાણીમાં મેળવી કાનમાં બે બે ટીપાં મૂકવાં તેથી મટી જશે.

૨ ક્ષય રોગ ઉપર-સાકર, મદ અને માખણ અકેક તોલો લઇ, બે રતીભાર કોડીની ભષ્મ સાથે રોજ ખાવાથી ક્ષયરોગ મટે છે.

૩ શ્વાસ, કફ અને તાવ-માં મદ સાથે કોડીની ભષ્મ બે રતી ખાવી.

૪ પ્રમેહ, પ્રદર અને ધાતુવિકાર ઉપર—કોડીની ભષ્મ ઘી અને સાકર સાથે ખાવી.

૫ શૂળમાં-ઉના પાણી અગર સાકર સાથે બે રતી ભષ્મ ખાવી

૬ **અપસ્માર ઉપર**-કાંદાની ઉભી ચીરી કરી તે ઉપર કોડીની ભષ્મ નાંખીને તેની પોટલી કરી વારંવાર નાકમાં સુંઘવી.

૭ **દાદર, દાદ,** ખસ અને ચકામાં ઉપર, તલનું તેલ પાશેર, ભષ્મ તો. ૧ ગેરૂ તો. ૦ાા એકત્ર ખલ કરી લેપ કરવાથી મટે છે.

તાંબાની ભષ્મના ગુણ.

તાંબાની ભષ્મની ૧ રતીની માત્રા સમજવી. એટલે દરદીને ૧

ી સુધી નિચેના અનુપાનો સાથે આપવાથી તાંબાની ભષ્મ નીચેના ગો મટાડી શકે છે.

૧ દમ અને કફ ઉપર, મદ પીંપરમાં ૧ રતી ભષ્મ ખવરાવવી.

૨ પુષ્ટિ માટે, મદ, સાકર અને ઘી સાથે ખવરાવી.

૩ તાવ, વિષમ જ્વર ઉપર, મરી અને તુળસીના રસમા ખવરાવવી.

૪ મૂત્ર કચ્છ ઉપર હળદર અને મદ સાથે ખવરાવવી.

૫ હરસ ઉપર સુરણના રસમા મરી અને લવંગનુ ચૂર્ણ ખીને તે સાથે ખવરાવવી

૬ ઉદર રોગમાં-ગુગળ સાથે સાત દિવસ આપવી.

૭ પિત્ત રોગમા-સાકર સાથે ખવરાવવી.

૮ વાયુના ગોળા ઉપર-હીંગ સાથે ખવરાવવી.

૯ સંગ્રહણી અને વાત પ્રમેહ ઉપર-ગળોના સત્વ, અજમો, કર અને મદ સાથે ખવરાવવી.

૧૦ મુત્રકચ્છ ઉપર જવખાર સાથે ખવરાવવી.

પારાની ભષ્મના ગુણો.

પારાની ભષ્મ ૧ રતીથી ૪ રતી સુધી આપવી

તે જુદા જુદા રોગોમાં નિચે પ્રમાણે અનુપાનથી ઉપરની માત્રા ાણે આપવી.

૧ વાતરોગ ઉપર-પીંપરમાં ખાવી, ૨ પિત્ત ઉપર આવળ કં-ના ચૂર્ણ સાથે, ૩ કફ ઉપર આદાના રસમાં, ૪ **તાવ** ઉપર લી-ના રસમાં. ૫ **રૂધિર** શ્રાવ, પ્રવાહિકા અને અતિસાર ઉપર તાં-બાના રસમાં, ૬ **રક્ત** વિકાર ઉપર મદમાં, અથવા તો હળદર ા સાકર સાથે, ૭ **કમળો,** પાંડુ અને અગ્નિ માંદ ઉપર ત્રિકટુ,

ત્રિફળા અને અરડુસાના ચૂર્ણ સાથે. ૮ **દમ કફ** અને શુળ ઉપર પીપર, મરી, અને ભારંગ મૂળના ચૂર્ણમાં, ૯ **મુત્ર** કચ્છ ઉપર શિલાજીત, એલચી, અને સાકર સાથે આપવી. ૧૦ **ધાતુવૃધ્ધિ** ઉપર–લવંગ, કેસર, જાવંત્રી, હીંગળોક, અક્કલકરો, પીપર અને ભાંગમાં આપવી, ૧૧ તમામ પ્રકારના તાવમાં, સીંધવ, લવીંગ, કરીઆતું, અને હરડેના ચૂર્ણ સાથે આપવી, ૧૨ સર્વ પ્રકારના ઝાડા માટે, અફીણ, લવીંગ, હીંગળોક અને ભાંગ સાથે, ૧૩ ઉદરરોગ માટે, સીંધવ, હળદર, ભાંગ અને અજમામાં, ૧૪ ઉલટી ઉપર–ભાંગ અને અજમામાં ૧૫ કૃમીરોગ ઉપર, ચાર વાલ ખાખરાનાં બી અને બમણા ગોળ સાથે, ૧૬ અગ્નિમાંધ ઉપર સીંધવ અને અજમામાં, ૧૭ પુષ્ટિને માટે ગળોના સત્વમાં આપવી.

પારો ભક્ષણ કરનારે પાન અને સ્ત્રીને છોડવા તેણે પાન ભક્ષણ નિદ્રા, જાગરણ, ચાલવું, કોપ, હર્ષ, દુખ, ઈ૦ કરવું નહિ.

તેણે–કોળુ, કાકડી, કારેલાં, કાલીંગડાં, દેવડાંગર, કેળાં, કુબી તથા અળસીનું તેલ, અડદ, મસુર, છાસભાત, કડવા, ખાટા તીખા, મીઠા, પિત્તકારક પદાર્થો, પીળાપદાર્થો, બોર, નાળીએર, કેરી, જવખાર, સુઠ, સરગવો, ભાંગ, રાઈ અને વાલ એટલા **પદાર્થ ખાવા નહિ.**

લોહ ભષ્મના ગુણો.

લોહ ભષ્મ ૧ થી ૨ રતી ભાર તે નિચેના રોગો ઉપર નિચે પ્રમાણે અનુપાનથી રોજ આપવી.

૧ **વાત** ઉપર–લસણ અને ઘીની સાથે ખાવી, ૨ **પિત્ત** ઉપર સાકરમાં ખાવી, ૩ **કફ** ઉપર મદ સાથે, ૪ **દમ** ઉપર સુંઠ, મરી, પીંપર અને મદમાં ખાવી ૫ **શુળ** ઉપર હીંગ તથા ઘીની સાથે, ૬ **જીર્ણ**

જવર ઉપર મદ અને પીંપરમાં, ૭ **પ્રમેહ** ઉપર ત્રિફળાં અને ખડી-સાકર સાથે, ૮ **ત્રિદોષ** ઉપર આદાનો રસ અને મદ સાથે, ૯ **વાત** જવર ઉપર, ઘીમાં ખાવી, ૧૦ **પિત્તજવર** ઉપર મદમાં ખાવી, ૧૧ **રકત પીત** ઉપર, ખડી સાકર અને ચાતુર્જાત ચુરણ સાથે, ૧૨ **પાંડુરોગ** ઉપર સાટોડીના રસમાં **૧૩ વીસ પ્રકારના પ્રમેહ** ઉપર, હળદર, પીંપર અને મદ સાથે, **૧૪ સંધીરોગ** ઉપર તજ, એલચી, તમાલ પત્રની સાથે, ૧૫ (૮૦) પ્રકારના **વાયુ** ઉપર નગોડના રસમાં. ૧૬ વલીપલીત (વાળ ધોળા થવા) ઉપર ત્રિફળામાં, ૧૭ **બલ**વૃદ્ધિ ઉપર–સાટોડી અને ગાયના દુધ સાથે. ૧૮ **મુત્ર કુચ્છ** ઉપર શિલાજીતમાં ૧૯ **અગ્નિમાંદ** ઉપર તાંબુલમાં, ૨૦ **પાંચ જાતની ઉદરસ** ઉપર–અરડુસો, પીંપર, દ્રાક્ષ અને મદમાં, ૨૧ **તે સિવાયના** સર્વ રોગ ઉપર ત્રિફળા અને મદ સાથે આપવી.

ચણી–કોળુ, તલનું તેલ, અડદ, રાઇ, મદ, ખાટા પદાર્થો, મત્સ્ય માંસ, કારેલાં, તીખા પદાર્થ એ ખાવાં નહિ.

લોહ ભષ્મથી નુકશાન થાયતો. અગથીયાના રસમાં વાવડીંગ વાટી પી જવું. અને તડકામાં ઘણી વાર ફરવું.

પરવાળાં (સં-પ્રવાળ) ભષ્મના ગુણો.

પ્રવાલ ભષ્મ (૨) રતી ભારના આશરે નિચેનારોગ ઉપર નિચેના અનુપાનો સાથે આપવી.

૧ વાયુ ઉપર–તુળશીના રસ તથા મદ સાકરમાં આપવી, **૨ જીર્ણ** જવર, કાસશ્વાસ, હેડકી, વાયુ એરોગોમાં મદ પીંપર સાથે આપવી, **૩ પિત્ત** ઉપર દુધ અને સાકરમાં ખાવી, **૪ ધાતુપુષ્ટી** ઉપર ઘીસાકરમાં ખાવી. **૫ ધાતુક્ષય** ઉપર પાકેલાં કેળાંમાં ખાવી, **૬ પ્રદર**

ઉપર ગાયના તાજાદુધમાં, **૭ કૃષતા ઉપર**-પાનમાં, **૮ તાવ ઉપર** કરીયાતુ, કડુ અને હરડે સાથે ખાવી, **૯ પિત્તની ઉદરસ** ઉપર આદાના રસ અને સાકર સાથે ખાવી, **૧૦ રતાંધળા ઉપર**-ઉદરની લીંડીઓ અને તુળસીના રસમાં ઘસી તેમાં ભષ્મ નાખી અંજન કરવું **૧૧ દાહ ઉપર** વંશલોચન અને સાકર સાથે આપવી, **૧૨ કષ્ટ મુત્ર કુચ્છ ઉપર**-ચોખાના ધોવરામણ સાથે **૧૩ ઉરઃક્ષત ક્ષય ઉપર** ઘી અને મદમાં **૧૪ ઉષ્ણતા, દાહ** અને ઇંદ્રિની બળતરા ઉપર ચોખાના ધોવરામણ મદ અને સાકર સાથે **૧૫ આંખોની ગરમી** અને શરીરપરની ખોસ ઉપર-ઘી, સાકર, અને તાજા દુધ સાથે, **૧૬ ભ્રમ ઉપર** આંમળાના મુરબ્બામાં ઘી સાકર નાંખી તે સાથે, આપવી, **૧૭ મસ્તક** શળ ઉપર બદામની ખીરમાં ખાવી. **૧૮ પિત-વાળા** પાંડુરોગ ઉપર ઘી સાકરમાં ખાવી.

મોતીની ભષ્મના ગુણ.

અર્ધી રતી પ્રમાણે મોતીની ભષ્મ આપી શકાય છે.

૧ પુષ્ટી માટે તેમજ પિત્તરોગ માટે દુધ અને ખડી સાકરમાં આપવી, ૨ ઉરક્ષત ક્ષય ઉપર ઘી અને મદમાં આપવી ૩ નેત્ર રોગ માટે ઘી અને મદમાં આપવી.

રૂપાની ભષ્મના ગુણો.

રૂપાની ભષ્મ ૧ રતીભાર આપી શકાય છે.

૧ દાહ થતો હોયતો સાકરમાં આપવી. **૨ ઉન્માદ, શીરો-રોગ, પ્રમેહ, જ્વરપિત્ત**, ગરમીના સર્વ રોગ ઉપર, **૩ વાત** અને પિત્ત ઉપર-ત્રિફળામાં, ૪ બળવૃદ્ધિ, ધાતુપુષ્ટિ માટે-શતાવરીમાં ખાવી. **૫ પિત્તવિકાર** ઉપર આંબળાના મુરબ્બામાં, ૬ પ્રમેહ ઉપર દાલચી-ની, તમાલપત્ર અને એલચીમાં ખવરાવવી.

લોહકાટ—(મંન્ડુર) ની ભષ્મના ગુણો.

મંડુર ભષ્મ ચાર રતીથી ૬ રતી ભાર સુધી આપી શકાય.

૧ કમળો પાંડુરોગ-ઉપર ગાયના મૂત્રમાં અથવા મદ પીંપર-માં. અથવાતો છાસમાં આપવી, **૨ સંગ્રહણી ઉપર** છાસમાં મ-રીયાંની ભૂકી નાંખી તેમાં આપવી. ૩ જીર્ણ જવર ઉપર, મદ અને પીંપરમાં, ૪ શુળ ઉપર ગોમૂત્રમાં, ત્રિફળાનું ચૂર્ણ નાંખી, મદ, પીં-પર સાથે આપવી, ૫ કૃમી ઉપર મદ અને વાવડીગ સાથે **૬ સોજા ઉપર** આટોડીના રસમાં, અને **૭ શકિત મારે**-ઘી અને સાકરમાં આપવી.

શંખ ભષ્મના ગુણ.

શંખભષ્મ ૧ રતિથી ૦॥ તોલા સુધી આપવી.

૧ સંન્નિપાત અને સંગ્રહણી ઉપર-સીધવ ત્રણ માસા અને મદ સાથે આપવી. **૨ અજીર્ણ**—લીંબડાના રસમાં સાકર નાંખી તે સાથે આપવી. **૩ ત્રિદોષ શૂળ** ઉપર-શખભષ્મ, સીધવ, હીગ અને ત્રિકટુ સર્વનું ચૂરણ ગરમ પાણીમાં આપવું, **૪ ઉદરસ** ઉપર પાન સાથે ૧ રતી શંખભષ્મ આપવી. **૫ શુળ** ઉપર ૧ રતી શેકેલી હીગ, ૨ રતી શંખભષ્મ અને ઘી ૦॥ તોલો આપવાથી મટે છે, **૬ આમાતિસાર**-જાયફળ ૦॥ માસો, ઘી ૦॥ તોલો અને ૨ રતી ભષ્મ આપવી, ૭ પ્લીહોદર-લીંબડાના રસમાં ૧૦ માસા શખભષ્મ આપવાથી બરોળ મટે છે. **૮ ત્રિદોષ** શૂળ-સીંધવ, હીગ અને **ત્રિકટુ** સાથે ગરમ પાણીમાં આપવી, જેથી મટશે.

શીસા (સં. નાગ) ની ભષ્મના ગુણ.

સીસાની ભષ્મ ૧ રતી પ્રમાણુમાં આપવી.

૧ પ્રદર ઉપર–વંશલોચન, જીરૂ, એલચી અને ખડીસાકરમાં શંખભષ્મ આપવાથી મટે છે. **૨ કફ વાયુ,** જલોદર ઉપર અજમો, પીપર અને મધ સાથે આપવાથી મટે છે **૩ ધાતુ ક્ષીણતા** ઉપર માખણ અને ખડીસાકરમાં આપવી. **૪ ઉપદંશ** ઉપર ઇલાયચી, અને શીતળ ચીની સાથે આપવી.

સુવર્ણમાક્ષિક ભષ્મના ગુણો.

સુવર્ણમાક્ષિક ભષ્મ ૨ રતિથી ૧ વાલ ભાર સુધી આપી શકાય છે

૧ પ્રમેહ, મૂત્રકચ્છ, ક્ષીણતા સ્વપ્નાવસ્થા, જીર્ણજ્વર ઉપર માખણ અને ખડીસાકર સાથે મધ મેળવી ૧ વાલ ભષ્મ આપવી તેથી મટશે.

૨ પાંડુરોગ, કમળો, વાતપિત્ત અને હલીમક ઉપર, ૩ વાલ સુવર્ણમાક્ષિક ભષ્મ મધ અને પીંપર સાથે આપવી. **૩ આંખોમાં** ધોળાં ફુલો પડે છે તે ઉપર સુવર્ણમાક્ષિક મધમા કિંવા દુધમા ઘસી અંજન કરવું. જેથી ફુલ મટી જશે.

સોનાની (સં. સુવર્ણ) ભષ્મના ગુણ.

૧ થી ૨ રતિભાર આ ભષ્મ આપી શકાય છે.

૧ ક્ષય, અગ્નિમાંદ, શ્વાસ, (દમ), કાસ (કફ) અને અરૂચી ઉપર ત્રિકટુ અને ઘી સાથે આપવી. તેથી મટે છે તથા બાલ વધારે છે. ધાતુની વૃદ્ધિ કરે છે. પાંડુનો નાશ કરે છે. સર્પ વિષ, બીજા ઝેર, ઉતારે છે, સંગ્રહણી મટાડે છે. **૨ બળ માટે** દુધમાં ખાવી. **૩ આંખના** રોગો માટે સાટોડીના રસમાં, **૪ વ્યાધિ** અને ઘરડપણ માટે કેસરમાં, **૭ ક્ષયરોગ**–માં દુધ સાથે આપવી. **૮ ત્રિદોષ** અને **ઉન્માદ**માં–સુંઠ, મરી અને લવંગ સાથે આપવી. જેથી મટે છે. સર્વ રોગને માટે સુવર્ણભષ્મ ગુણકારી છે.

હરતાલની ભષ્મના ગુણ.

હરતાલ ભષ્મ ૧ ચોખા ભાર સુધી આપી શકાય છે.

દુઃસાધ્ય વાતરકત ઉપર—૧ ચોખાભાર હરતાળ ભષ્મ આપવી ચણા અને ધીજ માત્ર ખાવુ ચૌદ દિવસમાં મટી જશે.

૨ હેસી પ્રકારના વાયુ, કફ, પિત્ત, કોઢ, પ્રમેહ, અને હરસ માટે છ વાલ ખડીસાકરમા અર્ધી રતી હરતાલ ભષ્મ આપવાથી મટી જાય છે.

૩ વાતરક્ત, અઢાર પ્રકારના કોઢ—એક ચણોઠીભાર હરતાલભષ્મ ગજોના ઉકાળામા આપવાથી મટી જાય છે.

૪ અપસ્માર ઉપર, વછનાગ અને જીરા સાથે, **૫ રક્ત** વિકારમાં આબાહળદરમાં **૬ જલોદર** ઉપર સમુદ્રફળમાં, **૭ ભગંદર** ઉપર દેવદારના રસમાં, **૮ જવર, ક્ષય, પાંડુ** રોગમાં—ખડીસાકર સાથે, **૯ વાયુ, શુળ,** બાળતરોગમાં–આદાના **રસમાં**, ઘી, ભાત અને ખીચડી તથા ગાયનુ દુધ માત્ર ખાવું, **૧૦ સંનિપાત, અર્ધાંગ** વાયુ અને વાયુના ગોળા ઉપર–ઉપરના અનુપાનમાં આપવી, **૧૧ નિર્બળ** માણસને જાયફળમાં આપવી, **૧૨ ક્ષય ઉપર** પાન સાથે આપવી. **૧૩ વિર્યવૃધ્ધિ** ઉપર—પાકેલા પાન સાથે, ૧૪ ઉર્ધ્વ શ્વાસ ઉપર હરડાં સાથે; **૧૫ દુર્ગંધી** ઉપર ચપાના ફુલ સાથે, **૧૬ વાયુ** ઉપર આદાના રસમાં, **૧૭ પ્રમેહ** ઉપર તુલસીના રસમાં, **૧૮ જલોદર ઉપર**–બકરીના મૂત્રમાં, **૧૯ શૈત્ય** ઉપર—કેશર અને જાવંત્રીમાં, **૨૦ અગ્નિમાંદ્ય** ઉપર–મદ અને પીપરમા, **૨૧ વિર્ય** સ્તંભનને માટે–લવંગ, તજ, કપુરની સાથે, અને **૨૨ અઢાર પ્રકારના** કોઢ ઉપર નગોડના રસ સાથે, અને **૨૩ કામવૃદ્ધિ** માટે–ગાયના દુધમાં આપવાથી મટી જાય છે.

હરતાલ ભષ્મ એકલી ખાવાથી સ્રીઓનો અટકાવ બંધ થઇ જાય છે.

સાબરસીંગાની ભષ્મના ગુણ.

મુગલાઇ બે દાણા તથા સાકર સાથે ખાવાથી ધાતુવિકારના રોગ મટે છે. ઘી સાથે ખાવાથી વાત શુળ મટે છે. તેમજ હ્રદયનો રોગ મટે છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

રસાદિ ઔષધો.

આ પ્રકરણની અંદર વાપરવાનાં ઔષધો શુધ્ધ કરેલાંજ લેવાં

અગ્નિ તુંન્ડીવટી–શુદ્ધપારો, શુદ્ધવછનાગ, શુદ્ધ ગંધક, બોડી અજમોદ, હરડાં, બેઢાં, આમળાં, સાજીખાર, જવખાર, ચીત્રો, સીન્ધાલુણ, જીરૂ, સંચળ વાવડીંગ મીઠું, શુંઠ, મરી અને પીપર એ અઢારે ઔષધો સરખે ભાગે લઇ તેટલાં વજનનાં બકાનનાં બી લઇ સર્વને એકઠાં કરી ચુરણ કરવું તે ચુર્ણ ખલમાં નાંખી કાગદી લીમ્બુના રસમાં ઘુંટીને મરીના જેવડી ગોળી વાળવી એ ગોળી અકેક ખાવાથી સર્વ પ્રકારના અજીર્ણ રોગો મટી જાય છે.

અગ્નિ કુમાર રસ–શુદ્ધ પારો, ગંધક, ટંકણ, કોડી, સાજીખાર, પીંપર તથા સુંઠ દરેક તો. ૧. શુદ્ધવછનાગ તો ૩, મરી તો. ૮ એ સર્વનું ચુરણ કરી એકદિવસ લીંબુના રસમાં મર્દન કરી રતી ૫ ની ગોળીઓ વાળવી તે વાલ ૧ થી બે સુધી છાસમાં ખાવાથી

અજીર્ણ, કોલેરા, સંગ્રહણી અને આમ મટી જાય છે, ચોખાનું ધોવરાંમણ તથા કડા છાલમાં ખાવાથી જુનો અતિસાર (ઝાડો) તથા કૃમિના ઝાડા મટે છે. નાગર વેલના પાકાં પાન સાથે ખાવાથી શ્વાસ પેટનુ શુળ તથા કફવાળી ખાંસી મટે છે. ઘી સાથે ખાવાથી વાયુનો ગોળો મટે છે.

અગ્નિ રસ–શુદ્ધપારો તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૨, ગજવેલનાં પતરાંનો ભૂકો તો. ૩ ત્રણેને ખલમાં ઘુટીને કજ્જલી કરી કુવારના રસમાં ઘુટી ગોળો વાળી ત્રાંબાના વાસણમાં મૂકી અનાજના ઢગલામા આઠ દિવસ દાટી મૂકવો. પછી તે ગોળો કાઢી તેમાં પીંપર તો. ૩, હરડે તો. ૪. બેઢાં તો ૫. અરડુસીનાં પાન તો. ૬. તે સર્વને બારીક વાટી મિશ્ર કરવાં પછી તે સર્વને બાવળની છાલના ઉકાળાની ભાવના ૨૧ દિવસ સૂધી આપી તૈયાર કરવું તે ૧ રતી થી ૨ રતી ખાવી જેથી ખાંશિ, ક્ષય, સ્વાસ. કફ વિગેરે મટે,

અગસ્તિ સુતરાજ–શુદ્ધપારો તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧ શુદ્ધ હીંગળો તો. ૧ શુદ્ધ ધતુરાના બી તો. ૨ અને અફીણુ તો. ૨ સર્વનું ચૂર્ણ કરી ભાંગરાના રસમાં ઘુંટી ચણોઠી જેવડી ગોળી કરવી માત્રા. ગોળી ૧ થી. ૨, પાણી સાથે ખાવાથી ગ્રહણી, ત્રીકટુ તથા મદ સાથે ખાવાથી શળ, કફ, વાયુ, અગ્નિમાંધ, તથા ઘેન, અને મરી તથા ઘી સાથે ખાવાથી અતિસાર (પાણી જેવા ઝાડા) મટે છે.

અજીર્ણ કંટક રસ–શોધેલ પારો, શોધેલ વછનાગ, અને શોધેલ આમલસારો, ગંધક ત્રણે સરખે ભાગે લઇ તેટલાજ વજને મરી લઇ, સર્વને મિશ્ર કરી તેમનું ચૂર્ણ ઉભી ભોંયરીંગણીના ડોડવાંના રસમાં ઘુંટી સુકવવું, એવી રીતે ભોંયરીંગણીના રસની ૨૧ ભાવના

દઇ તેની વાલવાલની ગોળીઓ વાળવી જેથી સર્વ પ્રકારના અજીર્ણો અને વિશુચિકા રોગ મટે છે.

અમૃતકલા નિધિરસ—નેપાળાની છાલ કાઢેલાં બી દશ નિષ્ક, મરી, પીંપર અને શોધેલો પારો અકેક નિષ્ક લઇ સર્વનું ચુરણ કરી તેને કાગદી લીંબુના રસમાં સાત ભાવના દેઈ સુકવવું તે અંજનરસ જેને સંનિપાત થયો હોય તેની આંખમાં આંજવાથી સન્નિપાત મટે છે.

અશ્વચોળી—શુદ્ધ પારો ૧ તોલો, વછનાગ ૧ તોલો, હરતાલ ૧ તોલો, ત્રિકટુ દરેક ૧ તોલો મળી ૩ તોલા, ત્રીફળાં દરેક ૧ તોલો મરી ૩ તોલા, ટંકણ ૧ તોલો નેપાળાનાં બી ૧ તોલો આ પ્રમાણે સર્વ શુદ્ધ કરેલી ચીજો લઇ ખાંડી અને ભાંગરાના રસમાં ૨૧ દિવસ સુધી ઘુટવુ તેની બએ રતીની ગોળી કરવી, તે ગોળી અજમા સાથે ખાવાથી ટાઢીઓ તાવ, પિત્તજ્વર, કુંવારના રસ સાથે ખાવાથી રોજનો તાવ, આંબળાના ચૂર્ણ સાથે ખાવાથી દાહવાળો તાવ આદાના રસ, મદ અને પીપર સાથે ખાવાથી વાતશૂળ, સરગવાનો રસ, મદ અને ઘી સાથે ખાવાથી સર્વશૂળ, તુળશીના રસ સાથે ખાવાથી સવારોગ. જાયફળ કે ભેસના મૂત્ર સાથે ખાવાથી સંગ્રહણી, કેપીનસ રોગ, મસ્તક રોગ, આદાશીશી, અને હરસ; દહી સાથે ખાવાથી ઝાડો, ચોખાના ધોવણ સાથે ખાવાથી ઝેર, ઘી સાથે ખાવાથી વાયુ, આંબળાના ચૂર્ણ તથા સાકર સાથે ખાવાથી પિત્ત, ત્રિફળા તથા એરંડીયા તેલમાં ખાવાથી ઉદરરોગ; વજ, દેવદાર તથા કઠના ચૂર્ણ સાથે ખાવાથી, હાડકાનો વાયુ, દહીની તર સાથે ખાવાથી અજીર્ણ, સાટોડી સાથે ખાવાથી પાંડુ, કરંજની છાલના રસ કે ઉકાળા સાથે ખાવાથી કૃમી, ગળો અથવા ગોમૂત્ર સાથે ખાવાથી કોઢ, તથા આ-

મડીનાં દરદો, સરસડાના રસ કે ઘીમાં ખાવાથી તેમજ લીંબુના રસમાં ઘસી જખમપર લેપ કરવો સ્ત્રીના ધાવણમાં અંજન કરવાથી રતાંધળાપણું, આદાના રસમાં ઘસી ચોપડવાથી વીંછીનો ડંખ, ગોમૂત્રમાં લેપ કરવાથી ખરજવું તલના પાનના રસમાં ઘસી અંજન કરવાથી નેત્ર રોગ મટે છે.

આનંદભૈરવ રસ—(૧) શોધેલ હીંગળો, શુદ્ધવછનાગ, શોધેલ ટંકણ, લીંન્ડીપીપર સરવે સરખે ભાગે લઇ ભૂકો કરવો. તે બે રતીભાર કડાછાલ તથા ઇંદ્રજવનો ભૂકો ૧ રૂ. ભારની સાથે મદની અદર ચાટવાથી ત્રિદોષનો અતિસાર મટે છે. ગાયનુ દહી, દુધ કે છાસ ગમે તે એક અને ભાત ખવરાવવા. તરસમાં ટાઢુ પાણી પાવુ રાત્રીના થોડી શુદ્ધ કરેલી ભાંગ ખવરાવવી.

આનંદભૈરવ રસ—(૨) શુદ્ધ હીંગળો, વછનાગ, ગંધક, ટકણુ એ સર્વે ચીજો શુદ્ધ કરેલી તથા ત્રિકટું મળી સાતે વસ્તુઓ સરખે ભાગે લઇ લીંબુના રસમાં ૧૨ કલાક સુધી ઘુટી વટાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી તે છાસ સાથે ખાવાથી અજીર્ણ,છાસ તથા શેકેલી હીંગ સાથે ખાવાથી કોલેરા, ચોખાનું ધોવણ તથા કડાછાલ સાથે ખાવાથી જુનો અતિસાર, તથા, કૃમી, અને મદ સાથે ખાવાથી તાવ સાથેનો ઝાડો મટાડે છે તેમજ ખાંસી. શ્વાસ ઝાડો, અજીર્ણ, સર્પદંશ, અને વીંછીનો દંશ મટાડે છે.

ઇચ્છાભેદી રસ—શોધેલ હીંગળો, શોધેલ ટંકણખાર, સુંઠ અને લીંન્ડીપીપર એ ચારે વસ્તુઓ અકકે તોલો, દારૂડીનાં મૂળ ચાર તોલા, અને શુદ્ધ કરેલ નેપાળાનાં બી ચાર રૂપિઆભાર સર્વને એકઠાં કરી ખલમાં ઘુંટી ભૂકો કરવો. તે ત્રણ રતી સુધી ગાયના

દુધમાં ખાવાથી ઝાડો થાય છે. અને આધ્માનવાત, વિષ્ટંભ રોગ અને ઉદરરોગ મટે છે.

ઉન્મત્ત રસ—શુદ્ધપારો અને શોધેલ ગંધક બંને સરખે ભાગે લઇ તેટલા વજનમાં સુંઠ, મરી અને લીન્ડીંપીપર એ ત્રણે લઇ ચૂર્ણ કરી ઉપરની દવા સાથે ધતુરાના ફુલના રસમાં એક દિવસ સુધી ઘુટવું અને જે ભૂકો થાય તે ઉન્મતરસ જાણવો. તે સુંઘાડવાથી સન્નિપાત મટે છે.

કનક સુંદર રસ—શોધેલ ગધક, શોધેલ હીંગળો, મરી, પીંપર, ટંકણુ, શોધેલ વછનાગ તથા શુદ્ધ ધંતુરાનાં બી સર્વને ચુર્ણ કરી ભાંગરાનાં રસમાં ત્રણ કલાક સુધી ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી તેમાથી એકકે બે ગોળી પાણી સાથે ખાવાથી, સગ્રણી, અગ્નિમાંધ, તાવ અને અતિસાર મટે છે. દહીં, ભાત અને છાસ ખાવી.

કૃમિકુઠારરસ—કપુર તો. ૮, કડાછાલ, ઇંદ્રજવ, ત્રાયમાણ અજમો, વાવડીંગ, હીંગળો, કેસર. વછનાગ, પીત્ત પાપડો, દરેક તો. ૧ સર્વનું ચૂર્ણ કરી બ્રાહ્મી ઉદરકાનીના રસની ભાવના દેવી. માત્રા વાલ ૧ અનુપાન મધ, ઉપયોગ સર્વ પ્રકારના કૃમિ મટે છે. (નિ. ૨)

કેસરાદિ—કેસર, રસકપુર, સુખડ, લવીંગ, જાવંત્રી સરખે ભાગે લઇ મગ જેવડી ગોળીઓ વાળવી માત્રા ગોળી ૧ થી ૨, અનુપાન સાકર અને ઘી, ઉપયોગ, ઉપદંશ, વ્રણ, ફીરંગ, રક્તપિત્ત, ગલગંડ, અને કુષ્ટરોગ મટે છે. અ. ઔ.

કુષ્ટકુઠારરસ—પારાની ભષ્મ, શોધેલ ગંધક, તામ્ર

ભષ્મ, ગુગળ, હરડાં, બેદાં, આંબળાં, બકાનની છાલ, ચિત્રો અને શિલાજીત અગીઆર ઔષધ ચાર ચાર તોલા લઈ ચુર્ણ કરવું પછી કરંજનાં બી તથા અભ્રક ભષ્મ દરેક સોળ સોળ તોલા લઇ ચુર્ણ કરી ઉપરના ચુર્ણમાં મેળવી તેમાં મદ અને ઘી નાંખી મિશ્ર કરવું. તેને કુષ્ટ કુઠાર રસ કહે છે માત્રા ૨ માસા સર્વે પ્રકારના કૃષ્ટો અને ગળીત કોઢ મટે છે (શા.)

ક્રવ્યાદરસ—શુદ્ધ પારો તો. ૪, શુદ્ધ ગધક તો. ૮, તામ્ર ભષ્મ તો. ૨, લોહભષ્મ તો. ૨ તે સર્વેને મેળવી નિચે ધીમો અગ્નિ આપવો. ગંધકનો રસ થઇ સર્વ મળ્યાથી તે રસ પર્પટીની પેઠે ઠારવો, પછી તેનું ચૂર્ણ કરીને લોઢાની કડાઇમાં નાંખી લીંબુના રસની તથા પંચકોલ (પીંપર, પીપરીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, અને સુંઠ)ની ભાવના દેવી, પછી તેમાં ટંકણખાર, બીડલવણ, અને મરી એકેક તોલો નાંખીને છેવટે ચણાના ખારની સાત ભાવના દઇને બબે માસાની ગોળી કરવી અથવા ચુરણ રાખી શીશીમાં ભરવું માત્રા ૨ માસા, અનુપાન છાસ તથા સીંધાલુણ-**અજીર્ણ**-શળ-ગોળો, નળબધ, બરળ અને ઉદરરોગ મટે છે. વૈ. સ.

કાસહરરસ—રૂપાની ભષ્મ તો. ૧, શુદ્ધ હરતાલ એક તોલો શુદ્ધ મનશીલ ચાર તોલા લઇ અરડુસી અને ગોખરૂના સ્વરસમાં ત્રણ કલાક ઘુંટી ગોળાવાળી સરાવ સંપુટમાં મુકી વાલુકા યંત્રમાં ત્રણ કલાક પકવી બારીક કરવું. માત્રા બબે રતી રોજ ત્રીકટું અને નગોડના મૂળના ચુરણ સાથે ખાવાથી ખાંસી મટે છે.

ગદમુરારિરસ-શુદ્ધ હીંગળો, શુદ્ધ વછનાગ, સુંઠ, મરી. પીંપર, ટંકણ, મોથ, હરડે, શુદ્ધ નેપાળો સર્વે સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં વાટી

અકેક રતીની ગોળી વાળવી માત્ર ૧ રતીથી ૧ વાલ, અનુપાન પાણી, નવીન જવર તથા પિત્ત જવર મટે છે, (ર. સુ)

ગંધક રસાયણ–શુદ્ધ ગધકને નિચેની દરેક વસ્તુની જુદી જુદી ભાવના દેવી ગાયનુ દુધ, તજનો ઉકાળો, એલચીનો ઉકાળો, તમાલ પત્રનો ઉકાળો, નાગકેસરનો ઉકાળો, ગળોનોરસ, હરડેનો ઉકાળો, બેદાંનો ઉકાળો, આબલીનો ઉકાળો, સુઠનો ઉકાળો, ભાંગરાનો રસ તથા આદુનો રસ છેલી ભાવના દઇ ગંધક બહાર કાઢી તેને સુકવવો પછી તેટલાજ પ્રમાણમાં તેમાં સાકર મેળવી ભેગુવાટી ચુરણ કરવુ માત્રા ર માસા અનુપાન લીંબડાના પચાંગ તથા ઘી અથવા ત્રીફળાના કવાથમાં ખાવાથી ખરજ, દાદર મટે છે, દુધ અને ખડી સાકર સાથે ખાવાથી ધાતુ વિકાર મટે છે, ત્રિફળાં તથા સાકરમાં ખાવાથીવાળો મટે છે. દુધ સાથે ખાવાથી મદાગ્નિ, ખરજ, ખસ પાંડુ વિષદોષ, વાતરક્ત, અડવૃદ્ધિ, પાડુ, પ્રમેહ, જીર્ણ જવર, ધાતુક્ષય, શુળ, કુષ્ટ, વાત વ્યાધિ, સોમરોગ અને ક્ષય મટે.

ગ્રહણી ગજ કેસરી—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, અભ્રકભષ્મ, લોહભષ્મ, શુદ્ધ હીંગળો, કુણાંબીલાં, શુદ્ધ વછનાગ, સુંઠ, મરી, પીપર, ભાંગ, મોથ, દાડમની છાલ, ઇદ્રજવ, જાયફળ, મોચરસ, અતિવિષ, ધાવડીનાં ફુલ, કોઠ, અજમો, ચિત્રક, ટંકણ, કાંકચીયાનો મગજ, સર્વની બરાબર અફીણુ સર્વને બારીક ખાંડી ધંતુરાના પાનના રસમાં ઘુંટી મરીના દાણા જેવડી ગોળી કરવી, માત્રા ગોળી ૧ અનુપાન છાશ અથવા દહીંનું પાણી આથી સંગ્રહણી ઝાડા શુળ, અતિસાર, અગ્નીમાંધ અને પાંડુ મટે છે.

ગૃહિણીકપાટરસ, સુંઠ, મરી, પીંપર, ગંધક, ટંકણ, પારો, કોડીની ભષ્મ અને વછનાગ સરખે ભાગે લીંબડાના રસમાં ઘુંટી અડદના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી. માત્રા ૧ ગોળી, અનુપાન મરી, સાકર અને ઘી સાથે આપવાથી ગૃહણી રોગ મટે છે'(વૈ. સ)

ગર્ભપાળરસ—સુંઠ, તો. ૧ મરી તો. ૧ પીંપર તો. ૧ તમાલપત્ર તો. ૧ એલચી દાણા તો. ૧ ધાણા તો ૧ શાહજીરૂ તો. ૧ ચવક તો. ૧ દ્રાક્ષ તો. ૧ દેવદાર તો. ૧ શીસાની ભષ્મ તો. ૧, બંગ ભષ્મ તો ૧, શુદ્ધ હીંગળો તો. ૦ા લોહ ભષ્મ તો. ૦ા એ સર્વે ઔષધોને બારીક વાટી ધોળી ગરણીના રસથી સાત દિવસ સુધી ઘુંટી સુકાવી શીસીમાં ભરી રાખવું. માત્રાથી ૨ રતી, અનુપાન કાળી દ્રાક્ષનું પાણી ગર્ભિણી સ્ત્રીને પહેલા માસથી નવ માસ સુધી અપાય છે તેથી ગર્ભિણીના સર્વ રોગ દુર થઈ શક્તિ આવે છે. અને ગર્ભનું પોષણ થાય છે. વૈ. સં.

તે નિચેના અનુપાનથી આપવો.

દ્રાક્ષ તો, ૫ સાકર તો. ૧૦, પાણી તો. ૪૦માં કાઢો કરવો બાકી તો. ૨૦ રાખીને ગાળવું, પછી તે પાણીને ફરી ઉકાળી મધ જેવો પાક કરવો અને બાટલીમાં ભરી મૂકવો તેમાંથી ૧ તો, પાક અને ૧ રતીભાર ગર્ભપાળ રસ ખાવાથી ગર્ભિણીનો તાવ, દમ, ખાસી, સંગ્રહણી, અમ્લપીત્ત, ધાતુ પડવી, ધોળી ધાત જવી, અકાળે ગર્ભ પડવો આ સર્વ મટી ગર્ભ પુષ્ટ થાય છે. અને સુલભ પ્રસવ થાયછે.

ચંદ્રોદય રસ—સોનાના વરક તો. ૪, શુદ્ધપારો તો ૩૨ તથા શુદ્ધ ગંધક તો ૬૪ એ ત્રણેને ખલમાં કજળી કરીને રાતા કપાસ

એટલે નરમાના ફુલના રસથી ઘુંટીને તેને કાચની શીશીમાં ભરવું. તે શીસીના ઉપર, ઉપરા ઉપર સાતવાર કપડમાટી કરવી, અને ઈંટના ભુકથી મોં બધ કરવું પછી તે શીશીને વાલુકાયંત્રમાં મૂકી તે યંત્ર ચુલા ઉપર રાખી નીચે મૃદુ મધ્ય તથા તીક્ષ્ણ એમ ત્રણ દિવસ સુધી ચડતો ચડતો તાપ આપવો પછી ઠંડુ પડેથી શીસી કાઢી ફોડી નાખી તેના કંઠ ઉપર આવેલ સિંદુર સરખો ચદ્રોદય લેવો પછી ૧ તોલા ચદ્રોદયમાં ૪ તોલા કપુર અને જાયફળ, પીંપર, લવીંગ, કસ્તુરી એ દરેક ૪ માસા મેળવીને અડદ જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને તે ગોળી પાનના બીડા સાથે ખાવી. આ રસ ઉત્તમ રસાયન તથા વાજીકર છે. તેથી અજીર્ણ મટે છે. ભૂખ લગાડી ખાધુ પચાવે છે બળ અને વિર્યની વૃદ્ધિ કરે છે. સ્ત્રી સંગની ઇચ્છા થાય છે, ચદ્રોદય તો ૪, કપુર તો ૧। જાયફળ, સુંઠ, મરી, પીંપર લવીંગ તથા કસ્તુરી એ દરેક ત્રણ ત્રણ માસા લઈ સર્વને પાનના રસમાં ઘુટી અડદ જેવડી ગોળીઓ વાળી એક ગોળી ઘણા પાનના મોટા બીડામા વીંટીને ચાવી જવી. ગોળી ખાઇને કઢેલું દુધ પીવું. પરમ પુરૂષત્વ આપે છે. (રસ. ૨)

ચંદ્રકળા રસ—શુદ્ધપારો, શુદ્ધ ગધક. શુદ્ધ હીંગળો તથા અભ્રકભષ્મ અને કડુ, ગળોસત્વ, ખડસલીયો પીતપાપડો, પીંપર સુખડનો ભૂકો, પીલુડી, વાળો તથા કાળી દરાખ, એ સર્વે એકએક તોલો અથવા સમાન ભાગે લઇને બારીક કરવું. પછી તેને નિચે ની ચીજોની ભાવના દેવી. કણેર, મોથનો ઉકાળો, દાડમનો રસ, ધ્રોનો સ્વરસ, કેવડાના પોટાનો રસ, દુધ, શેરડીનો સ્વરસ, કુ-વારનો રસ, ખડસલીયા પીતપાપડાનો સ્વરસ. અથવા ઉકાળો તથા

શતાવરીનો સ્વરસ કે ઉકાળો એ પ્રમાણે ભાવના દઈ સુકવીને તૈયાર કરવો માત્રા ૧ થી ૩ રતી. અનુપાન. જીરૂ, સાકર, દુધ અથવા રોગની અવસ્થા પ્રમાણે, નવોતાવ, દાહ. વિષમજ્વર પ્રદર, પ્રમેહ, રક્ત પીત્ત વિગેરે દરદો મટે છે (યો. ૨)

જ્વરાંકુશ—શુદ્ધપારો. શુદ્ધગંધક, શુદ્ધવછનાગ એ ત્રણે સરખે ભાગે, અને શોધેલ ધંતુરાનાં બી ત્રણેની બરાબર લેવાં, સુઠ; મરી, પીંપરનુ ચુર્ણ તે ચારથી બમણું એ સર્વેને બારીક ખાંડી લીબુ તથા આદુના રસમાં વારા ફરતી ઘુટીને બબે રતીની ગોળી વાળવી. માત્રા ૧ થી ૨ ગોળી સર્વે જાતના તાવ મટાડે છે.

જવારારિસ—શુદ્ધપારો, શુદ્ધ ખાપરીયું, શુદ્ધ મોરથુથુ શુદ્ધ પાટીઓટંકણખાર, અને શુદ્ધ આમલસારો ગંધક એ છ એ ઔષધ સરખે ભાગે લઇ, કારેલાના પાદડાંના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી પછી ત્રાંબાનુ પહોળા મોઢાના કાટોદાનની અદર ઉપરના ઔષધોનો જાડો લેપ કરવો પછી ઢાંકણું ઢાંકી હાંડલાની અદર કટોદાનને મુકી તેની ચારે કોર રેતી ભરી, પછી તે હાંડલાને ચુલાપર મુકી તેની નીચે અગ્ની કરવો, અગ્નિ કર્યા પછી તે માટલાના મોઢા ઉપર શાળના-ચોખા પલાળીને મુકવા, અને શાળની ધાણી ફુટે કે તરત તળેનો અગ્ની બધ કરવો પછી કટોદાન ઠરી ગયા કેડે તેને હાંલામાંથી બહાર કાઢી અદર ચોપડેલાં ઔષધ કાઢી લેવાં, ઔષધનું નામ જવરારી-રસ. તેમાં મરીનું ચુર્ણ સરખે ભાગે નાંખી ઘુંટી શીશીમાં ભરી મુકવું પછી તેમાંથી માષા ભાર ઔષધ નાગરવેલના પાનના ટુકડામાં ખા-વાથી રોજનો, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, ટાઢીઓ વગેરે જવરો મટી જાય છે. શા.

ત્રિવિક્રમ રસ—શુદ્ધ હીંગળો, અફીણ, ટંકણ, હીરાબોળ સરખે ભાગે લઇ ઘુટીને શીશીમાં ભરી રાખવો **માત્રા** ૨ રતી **અનુ-પાન**-મધ-મરડાનુ શુળ તથા રકતાતિસાર મટે છે,

ત્રિવિક્રમરસ—તામ્રભષ્મ તથા બકરીનું દુધ બંન્ને સરખે ભાગે લઇ તેને કઢાઇમાં નાંખી દુધનો માવો થાય ત્યાં સુધી તળે અગ્નિ કરી હલાવવું, પછી માવાવાળી તે ભષ્મ, શુદ્ધપારો, શુદ્ધ ગંધક ત્રણે સરખે ભાગે લઇ નગોડના રસમાં એક દીવસ ઘુટી તેનો ગોળો કરવો, તે ગોળાને વાલુકા યંત્રની અંદર મુકીને એક પહોર સુધી પકવી પછી તે ટાઢુ થાય ત્યારે ગોળાને બહાર કાઢી ઘુંટવો તેનુ નામ ત્રિવિક્રમરસ જાણવુ પછી બીજોરાના મુળને પાણીમાં ઘસી તેના ઘસારાની સાથે બે રતી ભાર આ રસ દરરોજ ખાવાથી એક માસની અંદર પથરીનો રોગ મટે છે. શા.

ત્રિનેત્રાખ્ય રસ—ફુલાવેલ પાટીઓ ટંકણખાર, હર-ણનું શીગડુ, સુવર્ણભષ્મ, તામ્રભષ્મ, અને પારાની ભષ્મ સરખે ભાગે લઇ આદાના રસમાં એક દિવસ ઘુટી ગોળોવાળી તેને માટીના કોડી-યામાં મુકી કપડછાણ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. પછી બહાર કાઢી ટાઢો થયે અંદરના ગોળાને ખલની અંદર ઘુંટી ભૂકો કરવો તેને ત્રિનેત્રાખ્યરસ કહે છે. માત્રા એક માષાભાર. અનુપાન મધ અને ઘી તથા સિન્ધાલુણ, જીરૂ અને સેકેલી હીંગનું ચુર્ણ. ખાવાથી પંક્તિ શુળ અને પરિણામ શુળ એક મહિનામાં મટે છે. શા.

દિનેશભૈરવરસ—જાવંત્રી. તજ, લવીંગ, અક્કલગરો પીંપર, સુંઠ, શુદ્ધહીંગળો અને શુદ્ધ વછનાગ સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરીને નાગરવેલના પાનના રસમાં ૧ દિવસ તથા આદુના રસમાં ૧ દિવસ

ઘુંટીને ૧ રતી પ્રમાણે ગોળી કરવી. માત્રા ગોળી ૧ અતિસાર મટે છે. (વૈ. સં.)

નારાચ રસ—શુદ્ધ પારો, ફુલાવેલો પાટીઓ ટંકણખાર અને મરી ત્રણે એક ભાગ, શુદ્ધ ગંધક, પીંપર અને શુંઠ ત્રણે બબે ભાગ અને શોધેલા નેપાળાનાં છાલ કાઢેલાં બી, ઉપરનાં સર્વ ઔષધોના સરખે ભાગે અર્થાત્ નવ ભાગ લઇ ચુર્ણ કરી ખલમાં ઘુંટી બારીક ભૂકો કરવો તેનુ નામ નારાચ રસ તે બે રતી ભાર ખાવાથી જુલાબ થઇ આધ્માનવાત, શૂળ, ઉદાવર્ત અને વિષ્ટંભ મટે છ. શા.

પંચવકત્ર રસ—શુદ્ધ પારો ૧ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ વછ-નાગ, મરી, ટંકણ, તે સર્વને ધંતુરાના પાનના રસમાં ૧ દિવસ ઘુંટી ૨ રતી ભારની ગોળી કરવી. માત્રા ૧ ગોળી **અનુપાન** આકડાના મૂળની છાલના કવાથ સાથે આપવાથી ભૂગ્નેત્ર, સન્નિપાત મટે છે મગના ઓસામણની ચરી પાળવી.

પંચામૃતપર્પટીરસ—શુદ્ધ ગંધક તો. ૮ શુદ્ધ પારો તો. ૪ લોહ ભષ્મ તો. ૨ અભ્રકભષ્મ તો. ૧, તામ્ર ભષ્મ તો. ૦ાા એ પાંચે વસ્તુને લોઢાના વાસણમાં ખલ કરી એક લોઢાની કડાઇમાં નાંખી બોરડીનાં પાતળાં લાકડાંનો અથવા છાણાનો ધીમો તાપ આપી પીગળાવીને કેળના પાન ઉપર તે રસ ઢાળી દેવો. પાંદડાની નિચે છાણ પાથરવું, અને પર્પટી ઢાળીને ઉપરથી કેળનું પાન મૂકી છાણ પાથરવું અને દબાણ મૂકવું. માત્રા રતી ૧ાા થી ૧. અનુપાન કૃમી રોગ ઉપર મધ તથા વાવડીંગના ચુર્ણમાં, પેટના દુઃખાવામાં શેકેલા કાંકચીઆ (કાચકાં)ના ચુર્ણ તથા ગોળ સાથે ક્ષય ઉપર મધ તથા

સાકર અથવા ઘી અને સાકર સાથે પાંડુરોગ ઉપર ત્રિફળાનું ચુર્ણ અને મદ સાથે. સંગ્રહણી ઉપર છાસમાં અથવા શેકેલા જીરૂ અને શેકેલી હીંગ સાથે, ઉદરરસ ઉપર તેમજ દમ ઉપર કુંવારના ગર્ભને શેકી તેનો રસ કાઢી તે રસ અને મદ સાથે, વાત રોગના ગર્ભને શેકી તેનો રસ કાઢી તે રસ અને મદ સાથે, વાતરોગ ઉપર ઘીમાં, નાના બચ્ચાંના અપસ્માર તથા આંચકી ઉપર ગાયના દુધ કે માના ધાવણમાં ખારેકના ઠળીઆને ઘસી તેમાં ½ રતી વજનથી આપવી. યો ૨.

પ્રદરારિ લોહ—કડા છાલ તો. ૪૦૦, પાણી તો. ૪૦૯૬ માં ઉકાળવું ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે પાણી ગાળી લઇ ફરીવાર ઉનું મૂકવું, તે ધાડુ થાય ત્યારે મોચરસ, મજીઠ, કાળીપાટ, બીલાં, મોથ, અતિ વિષ, અભ્રક ભષ્મ દરેક તોલા ૭ નુ ચુર્ણ કરી તેમાં મેળવવુ માત્રા તો. ૦। ની ૦॥ શ્વેતપ્રદર, રક્તપ્રદર, ગર્ભાશયમાંથી વહેતું પાણી કટીશૂળ, મસ્તકશૂળ, વિગેરેમાં ફાયદો થાય છે.

પ્રદરારિરસ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, શીસાની ભષ્મ, દરેક એકેક ભાગ, રસવંતી ભાગ ૩, લોદર ભા. ૬, એકત્ર કરી અરડુસીના રસમાં એક દિવસ ઘુટવું. માત્રા વાલ ૨, અનુપાન મદ. અસાધ્ય પ્રદર, રક્તાતિસાર મટે છે. (નિ. ૨)

ભષ્મેશ્વર—અડાયાં છાણાંની રાખ તો ૪ મરી માસા ૯, વછનાગ માસા ૩ ને મેળવી શીસી ભરી રાખવી. માત્રા ૪ રતી ભાર અનુપાન આદાનો રસ. સન્નિપાત જ્વર મટે છે.

મન્થાનુભૈરવરસ—પારાની ભષ્મ, તામ્ર ભષ્મ, સેકેલી હીંગ, પુષ્કર મૂળ, શાહતર, સિન્ધાલુણ, શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ હરતાલ, અને

કફુ એ આઠે ઔષધ સરખે ભાગે લઇ ભષ્મ સિવાયનાં બાકીનાં ઔષધોનો ઝીણો ભૂકો કરી તે ભૂકાને ભષ્મની સાથે મિશ્ર કરી તે સર્વને સાટાડીનો રસ, કુકડવેલનો રસ, નગડનો રસ, તાંદળજાનોરસ અને કડવા તુરીયાના રસમાં અનુક્રમે એક પછી એક ખલમાં ઘુંટી ભાવના દેવી. પછી બારીક ભૂકો કરવો તેનું નામ મથાનુભેરવરસ માત્રા ૧ માષાભાર મદ સાથે ચાટી ઉપર કડવા લીમ્બડાની અંતર છાલનો કાઢો પીવાથી કફ રોગ મટે છે શા.

મેહબધ્ધરસ—પારાની ભષ્મ. લોહ ભષ્મ, શિલાજીત, સુવર્ણ માક્ષીક ભષ્મ, શોધેલ મનશીલ, શુઠ, મરી, લીંડીપીંપર, હરડાં બેહાં આંબળાં, અંકોલનાં બી, અને ફળ, કોહુ, અને હળદર એ પંદરે ઔષધો સરખે ભાગે લઇ ભષ્મો સિવાયનાં ઔષધોનુ ચુર્ણ કરીને પછી તે ચુર્ણને જુદી રાખેલ ભષ્મની અંદર ભેળવી ખલમાં નાંખી ઘુટી ભાંગરાના રસની ૨૭ ભાવના દેવી. જેથી મહેબદ્ધ રસ તૈયાર થાય છે માત્રા ૧ માસો મદ સાથે ચાટ-વાથી સર્વ પ્રકારના પ્રમેહ મટે છે. બકાનનાં છ બીજ લઇ તેને વાટી ચટણી કરી તે ચટણીને ચાર રૂપીઆ ભાર ચોખાના ધોવણની અને બે માસા ઘાની સાથે ભેળવી તેમાથી એક માસો ખાવાથી ઘણા દિવસનો પ્રમેહ મટે છે.

મહાવન્હીરસ—પારો ચાર ભાગ; ગંધક આઠ ભાગ, હળદર, હરડાં, બેહાં, આંબળાં અને હીંમજ દરેક બબે ભાગ, નસો-તર, શુદ્ધ નેપાળો અને ચિત્રો એ ત્રણે ત્રણ ત્રણ ભાગ, શુંઠ, મરી અને છરૂ એ દરેક આઠ આઠ ભાગ, સર્વને લઇ ચુર્ણ કરી પછી તેને અરણીનો રસ, થોરનું દુધ, ભાંગરાનો રસ, ચિત્રાનો રસ અને

એરંડીયુ તેલ એ દરેક રસની સાત સાત ભાવના આપી પછી તેને ગોળો કરી સુકવવાથી મહાવન્હિ રસ થાય છે માત્રા એક નિષ્ક, અનુપાન ઉના પાણી સાથે ખાવાથી રેચ લાગે છે. રેચ થયા પછી સિન્ધાલુણ સાથે છાસ ભાત ખાઇ, ઉનુ પાણી પીવાથી સર્વે ઉદરરોગ અને મૂઢવાત મટી જાય છે. (શા.)

મદનકામદેવરસ—રૂપાની ભષ્મ એક ભાગ, હીરાની ભષ્મ બે ભાગ, સુવર્ણ ભષ્મ ત્રણ ભાગ, તામ્ર ભષ્મ ચાર ભાગ, પારાની ભષ્મ પાંચ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક છ ભાગ લોહ ભષ્મ સાત ભાગ સર્વ મિશ્ર કરી કુંવારના રસમાં ઘુંટી, પછી તેને કાચના સીશામાં ભરી બુચ, દઇ પછી તે આખા શીસાને કપડ છાણ કરી પછી એક હાંલ્લામાં અર્ધું સિંધાલુણ મુકી તે પર શીશો મુકી પછી હાંલ્લાના મોં સુધી સિંધાલુણ ભરી તે પર કોડીયું મુકી મોંઢું કપડ માટીથી બંધ કરવું પછી ચુલાપર મુકી એક દિવસ ધીમો અગ્નિ આપવો પછી નિચે ઉતારી ટાઢુ થયેથી અંદરથી શીશો કાઢી તેમાંનાં ઔષધો કાઢી તેને આકડાના દુધની ભાવના આપવી. પછી આસન, કાકોલી, કૌચાં, મુશળી, એખરો, શતાવરી, કમલકન્દ, કચુરો અને કાંસડો આ નવે ઔષધોના રસ કાઢીને તે દરેકની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપવી પછી કસ્તુરી, સુંઠ, મરી, લીન્ડીપીંપર, કપુર, ચણકબાબ, એલચી, લવીંગ એ આઠે સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરી તેમાંથી ઉપરના રસાયનમાં મેળવી તે બધા જેટલી સાકર તેમાં મેળવવી તેનું નામ મદનકામદેવરસ છે. માત્રા એક શાણ, અનુપાન ગાયનું દુધ તો. ૨ ભાર ઉપર મીષ્ટાન્ન ખાવાથી રૂપ વધે છે. યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરતાં ધાતુનો ક્ષય થતો નથી. શા.

મદનકામેશ્વરરસ. શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, અફીણ ત્રણે સરખે ભાગે લઈ નાગરવેલના પાનમાં ઘુટી વાલ વાલની ગોળી કરવી માત્રા ૧ ગોળી અનુપાન સાકર સાથે, સાંજે લેવી ઉપર કાંઇ ખાવું નહિ ફક્ત ભેંસનુ દુધ પીવું. ગુણ**.** આ સેવનની ઇચ્છા તથા આનંદ ઉત્પન્ન કરે- (વૈ. સં.)

મહાતાલેશ્વરરસ—શુદ્ધ હરતાલ, સુવર્ણ માક્ષિક ભષ્મ શુદ્ધ મન શિલ, શુદ્ધ પારો, સિન્ધાલુણ, અને ફુલાવેલ ટંકણ આ સરખેવજને લેવાં પછી પાગથી બમણો શોધેલો ગંધક તથા ગંધક જેટલી તામ્ર ભષ્મ લઇ સર્વને કાગદી લીમ્બુના રસમાં પાંચ દિવસ ઘુંટી તેનો ગોળો વાળી માટીના કોડીયામાં મુકી કપડ છાણ કરી તેને ભૂધર યત્રમા મુકી અડાયાનો પુટ આપવો એવી રીતે ૭ ગજપુટ આપવાથી ઉપરનાં સર્વ ઔષધોની ભષ્મ થાય છે તે ભષ્મ ૭પલ. તામ્ર ભષ્મ એપલ, અને લોહ ભષ્મ ચાર પલ લઈ મિશ્ર કરી લીમ્બુના રસમા એક દિવસ ઘુટી તેનો ગોળો વાળી કોડીયામાં મુકી કપડ છાણ કરી હલકો પુટ આપવો પછી કાઢી તેથી ત્રીસમો ભાગ શુદ્ધ વછનાગ લઇ તે ગોળા સાથે મિશ્ર કરવો તેનું નામ મહાતાલેશ્વર રસ. માત્રા અર્ધનિષ્ક, અનુપાન ભેંસનું ઘી અને મદ તેમાં બાવચીનું ચુર્ણ એક રૂપિયાભાર મેળવીને તે સાથે ચાટવાથી સર્વે પ્રકારના કુષ્ટો મટે છે. શા.

માલિની વસંત—ખાપરીયું તો. ૨ કાળાં મરી તો. ૧ તે બંનેને વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરી તેમાં થોડું માખણ મેળવી એક દિવસ ઘુંટવું. પછી લીમ્બુના રસમા કેટલાક દિવસ ઘુંટી (માખણની ચીકાસ જાય ત્યાં સુધી) રાખવું માત્રા ૧ થી ૪ વાલ, અનુમાન સામાન્ય

અનુપાન મદ તથા પીંપર સાથે ખાવું, જીર્ણજ્વર, બરોળ અને અગ્નિ માંદ્ય મંદાગ્નિ, ઉદરસ, દમ અને કફ હોય તો મદ તથા ઝીણી લીંડી-પીંપરમા, ઉષ્ણુતામાં જીરૂ તથા ગોળમાં, શરદી તથા ઠંડી પ્રકૃતિમાં, મદ તથા માખણુ તો ૦ાા માં. ગાયનુ તાજું દુધ, તો. ૧૦, તેમાં સાકર તો. ૧, ગાયનુ ઘી તો ૦ાા નાખીને તે દુધ સાથે પાવાથી ધાતુ ક્ષય, તથા સ્વપ્નામાં ધાત જતી હોય તો તે મટે છે. પ્રદર એટલે ધ્રુપાણીમાં ચોખાના ધોવણુમાં આપવી. ગર્ભિણી તથા બાળ-કોને ઉપલાં દરદો હોય તો તેમની ઉપરના પ્રમાણુમાં પણ અરધા વજનથી આપવી. ગરમીના રોગવાળાને ૦ાા રતી. સુકાં આંબળાંના ચુર્ણ માસા ૨ અને સાકર સાથે આપવી.

મહાજ્વરાંકુશ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ વછનાગ, શુદ્ધ ગંધક ત્રણે એકેક શાણુ, ધંતુરાનાં શુદ્ધ બી ત્રણ શાણુ, દારૂડીનાં મૂળ બધાં ઔષધોથી બમણા લેવાં, પછી પારા ગધકની કજ્જલી કરવી તેમાં બાકીનાં ઔષધોનું સુક્ષ્મ ચુર્ણ તેમાં ભેળવવુ તેને ઘુટી સુકવી રાખવું તે મહાજ્વરાકુશ કહેવાય છે. માત્રા બે રતી ભાર, અનુપાન લીમ્બુનો રસ અગર આદાના રસ સાથે આપવાથી ત્રિદોષજ્વર એકાંતરીઓ તાવ, તાવ, ત્રીજા દીવસનો, ચોથીઓ અને ટાઢીઓ, તાવ વિગેરે તમામ, પ્રકારના તાવ મટી જાય છે. આ રસ તાવને માટે અકસિર છે. શા.

રસેન્દ્રવટી—લોહભષ્મ, અભ્રકભષ્મ, એકેક તોલો, શુદ્ધપારો, શુદ્ધગંધક, અરધો અરધો તોલો, પ્રવાલ ભષ્મ, ખાપરીયું પાપા તોલો સર્વને ભોંરીંગણીના રસની. બ્રાહ્મીના રસની તથા અરડુશીના પાનના ઉકાળાની પ્રથક પ્રથક ત્રણ ત્રણ ભાવના દેવી માત્રા રતી ૨, સ્વર.

ભંગને મટાડે છે. બુધ્ધિને વધારે છે. ખાંસી, શ્વાસ, પ્રમેહ અને બહુ મૂત્રતાને મટાડે છે. ભૈ. ૨

રાજમૃગાંક રસ—પારદભષ્મ ત્રણ તોલા, સુવર્ણ ભષ્મ એક તોલો, તામ્રભષ્મ એક તોલો મનશીલ બે તોલા, ગંધક બે તોલા, હરતાળ ૨ તોલા બધાને વાટી ચુર્ણ કરી કોડીઆમાં ભરી પછી ફુલાવેલ ટંકણખારને બકરીના દુધમાં વાટી એકલ્કથી કોડીયાનું મોં બંધ કરી પછી તે કોડીઆને અકનાની માટલીમાં મુકી તેનું મોં કપડ છંદથી બધ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો પછી બધાંને કાઢી કોડીયા સાથે બારીક વાટી રાખવું, માત્રા ચાર રતી **અનુપાન** દશલીંડીપીપર, એકવીસ મરી, મદ અને ઘી સાથે ચાટવાથી એક મહીનામાં ક્ષયનો રોગ મટે છે. (ર–સ)

રસપર્પટી—શુદ્ધપારો, શુદ્ધગંધક, બંનેની કજજલી કરી તે કજ્જલીને એક લોઢાના તવેથામાં કે કડછીમાં નાંખી નીચે ધીમો તાપ આપી પીગળાવીને પચામૃત પર્પટીની પેઠે કેળનાપાન ઉપર ઢારવી. અનુપાન મદ. માત્રા ૧ થી ૧૦ રતી (યો. ૨) ઉપયોગ સંગ્રહણી હરસ, અતિસાર, શુળ, કમળો, પાંડુ બરલ, ગુલ્મ, જલોદર, ભષ્મકરોગ. આમવાત ૧૮ પ્રકારના, કોઢ સર્વ જાતના સોજા, અમ્લપિત, સંન્નિપાત, મંદાગ્નિ વિગેરે રોગ મટાડી વલીપલિત એટલે ઘડપણને હઠાવે છે. બરોબર સેવન કરવાથી અનેક રોગ મટે છે.

રસ સીંદુર—શુદ્ધપારો, શુદ્ધ ગંધક, દરેક પાંચપલ નવસાર તો. ૧, ફટકડી તો, ૧ એ સર્વેને ત્રણ દિવસ સુધી ઘુંટી સાતવાર કપડ માટી કરેલી અગન શીશીમાં ભરી દેવો અને વાલુકાયંત્ર, (જુઓપાછળ) માં શીશી મૂકીને મંદ, મધ્ય અને તેજ અગ્નિથી ત્રણ

દિવસ સુધી તાપ આપવાથી રસ સિંદુર તૈયાર થાય છે માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતિ.

અનુપાન. ત્રિકટુ તથા ત્રિફલા સાથે ખાવાથી પાંડુરોગ મંદાગ્નિ અને કમળો મટે છે, શ્વાસ તથા કાસમાં તથા શૂળમાં ત્રિકટુ, ભારંગ મૂળ અને ગદ સાથે ખાવાથી મટે છે, હળદર તથા સાકર સાથે ખાવાથી રક્તવિકાર મટે છે. કરીયાતુ હરડે અને સુખડના ચુર્ણમાં ખાવાથી જ્વર મટે છે, મદ પીપર સાથે ખાવાથી વાયુ મટે છે. ત્રિકટુ તથા ચિત્રક મૂળ સાથે ખાવાથી કફ મટે છે; કપુર, એલચી તથા સાકર સાથે ખાવાથી પિત્તરોગ મટે છે; શીલાજીત, એલચીદાણા અને સાકર સાથે ખાવાથી મૂત્રકચ્છ મટે છે, ખાખરાના પીનપાપડા અને જુનાગોળ સાથે ખાવાથી કૃમિરોગ મટે છે, લવીંગ જાવંત્રી, કેસર, અકલગરો પીંપર અને ભાંગ તથા અફીણ સાથે ખાવાથી ધાતુ વૃદ્ધિ થાય છે; ત્રિફળા તથા ગુગળ સાથે ખાવાથી પરૂવાળુ વ્રણ મટે છે: ત્રિફળા તથા શેમળાના ફૂલની ડાડીઓ સાથે ખાવાથી પુષ્ટિ થાય છે.

રોગહરરસ—ધંતુરાનાં શોધેલ બી આઠશાણ, શોધેલ પારો, તથા શોધેલ ગંધક બારશાણ, તામ્રભષ્મ બે શાણ અભ્રકભષ્મ ચારશાણ, સુવર્ણ માક્ષિક ભષ્મ તથા બંગ ભષ્મ બેશાણ, શુધ્ધ સુરમો ત્રણ શાણ, લોહભષ્મ આઠશાણ શોધેલો વછનાગ ત્રણ શાણ, અને દુધીયા વછનાગનાં મૂળ એકપલ, લઇ, ભષ્મ સિવાયનાં ઔષધોનો બારીક ભૂકો કરી તેમાં ઉપરની સર્વે ભષ્મો મેળવી, લીંબુના રસમાં એ સર્વેને એકદિવસ ઘુંટી ગોળોવાળી તે ગોળાને એક કોડીયામાં મૂકી તે પર માટીનું કોઠીયું ઉધું વાળી તેને કપડ

છાણુ કરી તેને અડાયાં છાણાંનો હલકો પુટ આપવો પછી બહાર કાઢી તેને ઘુંટીને ઝીણો ભૂકો કરવો તેને રોગ હરરસ કહે છે. **માત્રા** એક માષો. અનુપાન આદાના કે લસણના રસ સાથે ખાવાથી દારૂણ સન્નિપાત, શ્વેતકુષ્ટ, તમામ કુષ્ટો, વિસર્પ, ભગંદર, જ્વર કૃત્રીમ વિષ અને અજીર્ણ રોગ મટે છે. શા.

રામબાણરસ—શુદ્ધપારો, શુધવછનાગ, લવીંગ અને શુદ્ધ ગંધક એકેક ભાગ, મરી ભાગ ૨, જાયફળ ભાગ ૦ા, સર્વનું ચુરણ કરી આંબલીના રસની ભાવના દેવી. ઉપયોગ સંગ્રહણી, આમવાત મંદાગ્નિ, કફ, દમ ખાંસી, ઉલટી, કૃમિવિગેરે રોગ મટે છે (ની. ૨)

રાજમૃગાંકરસ—પારાની ભષ્મ ત્રણ ભાગ, સોનાની ભષ્મ અને અભ્રક ભષ્મ એક ભાગ, શોધેલ મનશીલ, શુદ્ધગંધક, શુદ્ધ હરતાળ ત્રણે બબે ભાગે લઇ મિશ્ર કરી ચુરણ કરવુ તે ભૂકો માટી કોડીઆમાં ભરીને, પાટીઆ ટંકણખારને બકરીના દુધમાં વાટીને તે વડે તેનાં મોંટાં છાંદી તે કોડીઆને માટલામાં મુકી તે પર કોડીયું ઢાંકી તેને કપડ માટીથી છાંદી, પછી તે માટલાને અડાયાં છાણાંનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો પછી ટાઢું થયેથી અંદરનાં ઔષધો કાઢી ખલમાં નાંખીને ભૂકો કરવો તેને રાજમૃગાંક રસ કહે છે. માત્રા ચાર રતી ભાર અનુપાન દશલીંડીપીપર અને ઓગણત્રીશ મરીના દાણાના ચુર્ણની સાથે મેળવીને મદની અંદર ચાટવાથી ક્ષય રોગ મટી જાય છે. શા.

લોહરસ—શુધ્ધપારો એક ભાગ, શુદ્ધગંધક બે ભાગ લઇ બંનેને ખલમાં ઘુંટી કજજલી કરી તેમાં પોલાદનો ભૂકો ત્રણ ભાગ નાંખી એક પહોરસુધી ઘુંટી મિશ્ર કરી તેને કુંવારના રસમાં ત્રણ દિ-

વસ સુધી ચાલુ ઘુટયા કરવું, એટલે તેમાંથી ઉનો મોટો ધુમાડો નીકળે કે તેનો ગોળો વાળી તે ગોળાને ત્રાંબાના કટોદાનમાં મૂકી ઢાંકણું બંધ કરી ને કટોદાનને શાળના ચોખાના ઢગલાની મધ્યમાં ત્રણ દિવસ સુધી ડાટી મુકવુ ચોથે દિવસે તેને બહાર કાઢી અંદરના ગોળાને ખલમાં મુકીને તડકામાં રાખવો. પછી તેને જંગલી તુળસીના રસની ત્રણ ભાવના આપવી ભાવનાને અંતે તડકામાં સકવવુ પછી તેને સુંઠ, મરી અને પીપર એ ત્રણેના ઔષધોના જુદા જુદા કાઢા કરી તે દરેકની એકેક ભાવના આપી તથા અરડુસી, ગળો અને ચિત્રો ત્રણેના રસ કાઢીને તે દરેક રસની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપી પછી તેને લોઢાની કઢાઇમાં મૂકીને, પાછી તેને હરડાં બેઢાં અને આંબળા, નગડ, દાડમની છાલ, કમળનુ દીંટ, ભાંગરો, પીળો કાંટાશેરીઓ ખાખરો કેળનો કદ, બીયો, ગળી, ગોરખમુડી, અને બાવળના પરડા એ બારેના જુદા જુદા રસની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપવી તે તૈયાર થયેલા રસનુ નામ લોહરસ જાણવુ માત્રા એક કોલ ભાર, અનુપાન મધ અને ઘી સાથે ખાઇ તે ઉપર હરડે બેઢાં આંબળાં એ ત્રણે સરખે ભાગે લેઇ તેનો કાઢો કરી એક પળ ભાર પી જવો એ પ્રમાણે ત્રણ મહીના ખાવાથી અગપરની કરચલી મટી જઇ ધોળાવાળ પણ કાળા થાય છે. લીંડીંપીપરના ભૂકા સાથે ખાવાથી મદાગ્નિ, શ્વાસ, કાસ, પાંડુ અને કફ વાત મટે છે ગળોના સત્વ સાથે મિશ્ર કરી મધ સાથે ચાટવાથી વાતરક્ત મૂત્રદોષ, ગ્રહણી રોગ, અંડવૃધિ અને પાણીવિકાર મટે છે. બળ અન્ન તેજ અને વિર્ય અને આયુષને વધારે છે. આ રસ ખાનારે ભૂરૂ કોળું, તલનું તેલ, અડદ, રાઇ, મદ અને ખાટો રશ એટલાં વાનાં ખાવાં નહિ. થા.

લઘુલાહી ચુર્ણ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, ત્રિકટુ, અજમો જીરૂ, શાહજીરૂ, સીધાલુણ, સચળ, બીડલવણ, હીંગ, સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરી તેની બરાબર કડાછાલનુ ચુર્ણ મેળવવું. ગધક પારાની પ્રથમ કજ્જલી કરવી, અને બાકીની બધી વસ્તુઓનું ચુર્ણ ખાંડીને મેળવવુ જેથી સર્વ અતિસાર મટે છે.

લોકનાથ રશ—કોડીની ભષ્મ, મંડુર, બંને સરખે ભાગે લઇ ખલની અદર ઘુટી તેને ધીમાં પકવી તેમાં તેટલુજમરીનુ ચુર્ણ નાંખી મિશ્ર કરી તેને નાગરવેલના પાનના રસની ભાવના દેવી માત્રા એકમાષાભાર, અનુપાન મદ અને માંખણુની અદર ખાવાથી ક્ષય રોગ મટે છે. એકમડલ પર્યંત ખાવાથી રાજ્યક્ષ્મા રોગ મટે છે. શા.

લઘુમૃગાંકરસ શુધ પારો, ભાગ ૧, સોનાના વરખ ભાગ ૧ મોતી ભાગ ૨, ગધક ભાગ ૧ ટકણ ભાગ ૦I, સર્વેને ૧ દિવસ કાંજીમાં અથવા છાસમાં કે લીમ્બુના રસમાં ખલ કરી કોડીયામાં ભરી કપડમટી કરી મીઠાથી ભરેલા વાસણમાં દાટી મૂકી નિચે તાપ આપવો, પકવ થયા પછી કોડીયુ ઠડુ થયેથી કાઢી લેવું. માત્રા વાલ ૧ અનુપાન મદ અને પીપર અથવા ઘી અને પીંપર.

લઘુ સુચિકાભરણ રસ. શુધ વછનાગ એક પલ, શુધપારો એક શાણ બનેને મિશ્ર કરી ખલ કરવાં પછી માટીના બે પ્યાલામા બંગડીખાર ચોપડીને બંનેને સુકવવાં, સુકાયેથી એક પ્યાલામાં તે ચુરણ ભરી તે પર બીજો પ્યાલો ઉંધો પાડી કપડ છાણ કરી તેને ચુલાપર મુકી ધીમી આંચથી બે પહોર સુધી અગ્નિ આપવો પછી હેઠે ઉતારી કપડ છન્દ કાઢી હળવેથી ઉપરના પ્યાલાને વળગેલો પારો કાઢી તેને પવન ન લાગે તેવી રીતે શીશીમાં ભરીને મજબૂત મુખ

દેવો. પછી જે મનુષ્યને સંન્નિપાતથી મુર્છા આવી હોય તે મનુષ્યના તાળવેથી વાળ કઢાવી પછી સીસીમાં સોઈ ઘાલી સોઇની અણીને જેટલું ઔષધ ચોટે તે વાળ કાઢેલી જગ્યાપર મુકી આંગળીવડે ચોળવાથી લોહીની સાથે જેવું ઔષધ ભળે કે તુરત મૂર્છા વળીને મનુષ્ય સાધ્ય થાયછે મનુષ્યને સર્પ ચ્હડવાથી મૂર્છા આવી ને મરણાવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ હોય તો પણ ઉપર પ્રમાણે કરવાથી ઝેર ઉતરી જઇ મૂર્છાવળી ને મનુષ્ય જીવે છે આથી શરીરે દાહ થાયતો દ્રાક્ષાદિ મીઠા પદાર્થો ખાવાથી દાહની શાંતી થાય છે શા.

લઘુક્રવ્યાદ રસ—શુદ્ધગંધક તો. ૨, શુદ્ધપારો તો ૧, લોહ ભષ્મ તો. ૦। સચળ તો. ૧, ટંકણ તો ૧, મરી તો. ૧, પીંપરી મૂળ તો. ૨, ચિત્રક મૂળ તો. ૨, સુઠ તો. ૨, લવીંગ તો. ૨, સર્વેને ખાંડી લીંબુના રસની સાત ભાવના દેવી. (૭ દિવસ ઘુટવું. માત્રા વાલ ૧ થી ૪, અનુપાન. પાણી અને છાશ અથવા સિંધાલુણ, શેકેલુ જીરૂ અને હીંગ, કોલેરા, અજીર્ણ, અતિશાર, મંદાગ્નિ, અરૂચી પેટનો વાયુ, અને ઉદરરોગ મટે છે. (શા)

વજ્રકપાટ રસ—પારાની ભષ્મ, અભરક ભષ્મ, શુદ્ધગધક, જવખાર, ટંકણ, અરણીનું મૂળ. ઘોડાવજ એ સાતે સરખે ભાગે લઇ ખલમાં ઘુંટીને અરણીના રશથી, કાગદી લીંબુના રશથી અને ભાંગરાના રશથી એ ત્રણેની જુદી જુદી એકેક દિવસ ભાવના આપી ગોળાવાળી સુકવી તેને લોઢાની કઢાઇમાં મૂકી તે પર ઉંધું કોડીયું ઢાંકી પછી કઢાઇના તળીયા અને કોડીયાની વચ્ચે લુગડું લપેટી કપડ માટી કરી સુકાયેથી ચુલાપર મુકી ધીમી આંચે અર્ધપ્રહોર સુધી અગ્નિ આપવો પછી અંદરથી ગોળો બહાર કાઢી તેટલું જ અતિ

વિષનું ચૂર્ણ, તથા તેટલુંજ મોચરસનું ચુર્ણ લઈ બનેને ઉપલા ગોળા શાથે મિશ્ર કરી કોઢાના રશની શાત ભાવના, ભાગરાનારશની શાતભાવના અને ધાવણીનાં ફુલ, ઇન્દ્રજવ, નાગરમોથ, લોદર, બીલી, અને ગળો છએનારસ અગર કાઢાની અકેક ભાવના આપવી પછી સુકવી તઇંયાર કરેલા રસને વજ્રકપાટ રશ કહે છે તેની માત્રા ચાણુભાર, અનુપાન-મદ સાથે ચાટીને પછી તેપર ચિત્રો, શુંઠ, બીડલવણ, બીલી અને સિંધાલુણ એ પાચે સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરીને ઉના પાણી સાથે ફાકવાથી સંગ્રહણી રોગ મટે છે. શા.

વાતારિરસ—શુદ્ધ અફીણ, શુદ્ધ ઝેર કચોલાં, અને મરી સરખે ભાગે લઇ તેનું ચૂર્ણ કરીને પાણીમાં ઘુંટી રતી રતીની ગોળીઓ કરવી માત્રા ૧ ગોળી અનુપાન પાણી સાથે ગળી જઇ ઉપર નાગરવેલનું બીડુ ખાવું ઉપયોગ, કુબ્જત્વ ગૃધ્રસી વાયુ, આમવાયુ, શૂળ કફમિશ્રત વાયુ, અવબાહુકવાયુ, સોજા, કંપવાયુ, હીસ્ટીરીઆ, કમરનો વાયુ, કોલેરા, અરૂચિ, અપસ્માર, તથા ગ્રહણી મટે છે. વૈ. સં.

વાતારિરસ—જસત ભષ્મ વાલ ૫, રૂપાની ભષ્મ રતી ૧ તથા ગળોસત્વ વાલ ૧૦ ત્રણે મેળવીને ગોળીઓ ૦ાા વાલની કરવી **માત્રા** ગોળી ૧. અપસ્માર, વાતવ્યાધિ મટે છે. આ. ઔ.

વિધાધરરસ--શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધહરતાલ, સુવર્ણ માક્ષીક ભષ્મ તામ્ર ભષ્મ, શુદ્ધ મનશીલ, શુદ્ધ પારો એ છએ ઔષધો સરખે ભાગે લેઇ ચુર્ણ કરી લીંડીપીંપરના કાઢામાં તથા થોરના દુધમાં અકેક દિવસ ઘુંટીને સુકવવું તેનું નામ વિધાધરરસ, માત્રા, ૨ માષા મદની અંદર ચોળીને તેના ઉપર ગૌમૂત્ર પીવે તો ગુલ્મ તથા પ્લીહા (બરોળ) રોગ મટી જાય છે.

વાતગજાંકુશરસ—શુદ્ધ પારો ભાગ ૮, શુદ્ધ ઝેર કચોલા ભાગ ૮, ગંધક ભાગ ૮, ત્રિકટુ ભાગ ૧૨ સર્વ ખાંડીને એકત્ર મેળવવા માત્રા ૧ રતી સર્વ પ્રકારની વાત વ્યાધિ મટે છે.

વાતનાશનરસ—પારાની ભષ્મ, સોનાની ભષ્મ, હીરાની ભષ્મ તામ્રભષ્મ, લોહભષ્મ, સુવર્ણ માક્ષિક ભષ્મ, શોધેલ હરતાલ, શુદ્ધ સુરમો. મોરથુથાની ભષ્મ, એને અફીણુ દરેક અકેક ભાગ, સિંધાલુણ, સંચળ, બિડલવણ,મીઠું, અને વડાગરૂં મીઠું એ પાંચે અકેક ભાગ એ સર્વને થોરના દૂધમાં એક દિવસ ઘુંટી ગોળો વાળી માટીના કોડીયામાં મુકી ઉપર બીજુ કોડીયુ ઉધું વાળી કપડ માટી કરી એક મોટો ખાડો કરી અંદર નાનો ખાડો કરી તેમાં ઉપલું કપડ છન્દ કરેલું સંપુટ મુકી તે ઉપર રેતી પાથરીને પછી તે પર સળગાવેલાં અડાયાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો- પછી બહાર કાઢી ખલમાં ઘુંટી તૈયાર કરેલા રસને વાતનાશન રસ કહે છે. માત્રા એક માષાભાર અનુપાન આદાના રસમા ખાઇને પછી તે પર પીપળી મૂળના ગંઠોડાનો કાઢો કરી તેની અંદર લીંડીપીંપરનુ ચૂર્ણ મેળવી પીવાથી આક્ષેપકાદિ સર્વ વાતવિકારો મટે છે. શા.

વીરભદ્રરસ—શુદ્ધ પારો ૧ ભાગ, અભ્રક ભષ્મ ભાગ ૧, ગંધક ૧ ભાગ, મરી, સુંઠ, પીંપર, પંચલવણ દરેક એક ભાગ, જીરૂ અને શાહજીરૂ દરેક સરખે ભાગે લઇ ખાંડી. આદાના રસમાં ઘુંટી અડદના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી ગોળી ૧ અનુપાન ચિત્રકમૂળ, સીંધાલુણ, તથા આદુ, પથ્ય દુધ ભાત, જીવ્હક સન્નિપાત મટે છે. વૈ. સં.

શીતારિરસ-શુદ્ધ પારો૧ભાગ, ટંકણુ૧ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૧ ભાગ,

શુદ્ધ નેપાળો ૧ ભાગ, સીધાલુણ ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ, આંબલીના ફોતરાંની રાખ ૧ ભાગ, સાકર ૧ ભાગ, સર્વેને ખાંડી લીંબુના રસમાં એક દિવસ ઘુટી બએ ગુંજા ભારની ગોળી વાળવી માત્રા ૧ ગોળી અનુપાન ઉનુ પાણી ટાઢીઓ તાવ મટે,

સ્વયમગ્નિરસ—શુદ્ધ પારો એક ભાગ, શુદ્ધ ગંધક બે ભાગ, બનેને ખલમા ઘુટી કજ્જલી કરી તેમાં તેટલુજ શોધેલ પોલાદનુ ચૂર્ણ નાંખી મિશ્ર કરી કુવારના રસમાં બે પહોર સુધી ઘુટી ગોળો વાળી ત્રાબાના છાલામાં મુકી ઉપર એરંડીયાનું પાન ઢાંકી અર્ધા પહોર સુધી તડકામા રાખી અતિ ઉષ્ણુ થાય ત્યારે પાછો અનાજના ઢગલામાં એક દિવસ રાખી બીજે દીવસે બહાર કાઢી ઝીણો ભૂકો કરવો તેને લુગડે ચાળી પછી તેને કુવાર, ભાગરો, પીલુડી, કાઠા શેરીઓ, ગોરખમુંડી, સાટોડી, ગળો, ગળી, નગડ અને ચિત્રો એ અગીઆરે ઔષધોની સાત સાત ભાવના આપીને દરેક ભાવનાને અતે ભૂકાને તડકામા સૂકવવો. આ રસને સ્વયમગ્નિરસ કહે છે તે હરડાં બેઢાં અને આંબળાંના ચૂર્ણની સાથે ભેળવી મદ સાથે મિશ્ર કરી સર્વ રોગમાં વાપરવો. વળી સુંઠ, મરી, પીંપર, હરડા બેઢાં આંબળાં, એલચી, જાયફળ અને લવીંગ એ નવે અકેક ભાગ લઈ ચૂર્ણ કરી તેમાં નવભાગ આ રસ નાંખી મિશ્ર કરી ઘુંટીને પછી બે નિષ્ક ભારસુધી આપવાથી ક્ષય અને કાસ રોગ મટી જાય છે શા.

સર્વેશ્વરરસ શુદ્ધ પારો ચાર પલ શુદ્ધ ગંધક એકપલ, બને મિશ્ર કરી ખલમાં નાંખી એક પહોર પર્યંત લઢીને કજ્જલી કરવી પછી તામ્રભષ્મ, અભ્રકભષ્મ, લોહભષ્મ, અને શુદ્ધ હીંગળો ચારે અકેક પલ, સોના તથા રૂપાની ભષ્મ દશદશ નિષ્ક, હીરાની ભષ્મ

એક માશે અને શુદ્ધ હરતાલ બે પલ લઇ સર્વેને મિશ્ર કરી ઉપરની કજ્જલીમાં ભેળવી કાગળ લીંબુનો રસ ધતુરાનો રસ, અરડુસીનો રસ, થોરનું દુધ, આકડાનુ દુધ, બકાનનો રસ, અને કણેરના મૂળનોરસ એ સાતે રસમાંના દરેક રસની એકેક દિવસ ભાવના આપીને ગોળો વાળી માટીના કોડીયામાં મૂકી કપડછાણ કરી તે સપુટને વાલુકાયંત્રમાં મુકી ચૂલાપર મૂકી અગ્નિની ધીમી આંચ ત્રણ દિવસ સુધી આપવી પછી ઉતારી ટાઢું થયે ગોળો બહાર કાઢી વાટી તેમાં શુદ્ધ વછનાગનું ચૂર્ણ એક પલ લીંડીપીંપરનું ચૂર્ણ બે પલ સર્વને તે ખલમાં ઘુટીને એક રસ કરવું તેને સર્વેશ્વરરસ કહે છે. માત્રા બે રતી ભાર અનુપાન મદ સાથે ચાટીને તે પર બાવચી અને દેવદાર બંનેનું ચૂર્ણ એક રૂપિઆભાર, દીવેલમાં મેળવી ખાવાથી સુપ્તિ કુષ્ટ અને મંડળ કુષ્ટ મટી જાય છે. શા.

શ્વાસકુઠારરસ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ વછનાગ, શુદ્ધ ગંધક, ટંકણ, શુદ્ધ મનશીલ, દરેક તો, ૧, મરી તો. ૮, સર્વનુ ચૂર્ણ કરી તેમાં સુઠ તો. ૨, મરી તો. ૨, પીંપર તો. ૨ દરેકનું જુદું જુદું ચૂર્ણ કરી મેળવવું. માત્રા ૨ રતી અનુપાન નાગરવેલનું પાન શ્વાસ, કાસ, મંદાગ્નિ, કફ અને સર્વે રોગ મટે છે.

સુર્યાવર્તરસ-શુદ્ધ પારો એક ભાગ, શુદ્ધ ગધક અર્ધો ભાગ બંનેને કુંવારના રસમાં એક પહોર સુધી ઘુંટી કલ્ક કરી, પછી તેટલાં તાંબાનાં શુદ્ધ પત્રાં ને કાઢી ખલમાં ઘુંટવાં, તે ભૂકો થાય તેનું નામ સૂર્યાવર્ત રસ છે માત્રા ૨ રતી ભાર શ્વાસવાળા રોગીને આપવાથી શ્વાસ મટે છે.

સ્વર્ણક્ષીરીરસ—માટીના હાંલામાં છાસ નાંખી તેમાં દારૂડીનાં મૂળ પાંચ પલ નાંખી ઉકાળવાં અને છાસ બળી જાય એટલે તે મૂળ કાઢીને પછી માટલામાં દુધ નાંખી તેની અંદર ઉપલાં મૂળીયાં પાછાં નાખીને ઉકાંળવાં પછી દુધ બળી જાય એટલે તે મુળને કાઢી લઈ પછી પાણીથી સારી પેઠે ધોઈ સુકવી તેમાંથી પાંચ પલ લઇ તે સાથે બે પલ મરીનું ચૂર્ણ તથા પારાની ભષ્મ એક પલ ભેળવી ખલમાં ઘુંટી મિશ્ર કરવું તેને સ્વર્ણક્ષીરીરસ કહે છે, માત્રા એક નિષ્કભાર, ખાવાથી સુપ્તિ કુષ્ટ મટી જાય છે.

સ્વલ્પજવરાંકુશ—શુદ્ધ પારો ૧ ભાગ, શુદ્ધ વછનાગ ૧ ભાગ શુદ્ધ ગંધક ૧ ભાગ, શુદ્ધ ધંતુરાનાં બી ૩ ભાગ, સુંઠ ૪ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, પીંપર ૪ ભાગ એ પ્રમાણે ૨૪ ભાગ કરી તેને પ્રથમ લીંબુના રસમાં તથા પછી આદુના રસમાં ખલીને ચણોઠી જેવડી ગોળી કરવી, માત્રા ગોળી ૨, અનુપાન આદુનો રસ તથા મધ આંતરીઆ તાવને અટકાવવામાં આ ગોળી ઘણી અસર કારક છે (ભૈ. ૨)

સ્વછંદ ભૈરવરસ શુદ્ધ પારો, લોહ ભષ્મ, સુવર્ણ માક્ષિક ભષ્મ શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ હરતાળ, હરડાં, અરણી, નગડનાં મૂળ, સુંઠ, મરી લીંડીપીંપર, કુલાવેલ પાટીઓ ટંકણખાર, શુદ્ધ વછનાગ, એ તેરે ઔષધનો બારીક ભૂકો કરી નગડના રસમાં તથા ગોરખ મુડીનારસમાં એકેક દિવસ ઘુંટી તેમની બએ રતી ભારની ગોળીઓ બનાવવી. તેનું નામ સ્વચ્છંદ ભૈરવ રસ છે, **અનુપાન** રાસના, ગળો, દેવદાર, સુંઠ અને એરંડાનું મૂળ એ પાંચે ઔષધોનો કાઢો કરી તેની અંદર ગુગળ મેળવીને પછી કૈંક ઉના એવા તે કાઢાની સાથે આ રસ ખાવાથી વાયુની પીડા મટે છે. વાયુ વિકારને મટાડે છે.

સુવર્ણ માલિની વસંત—સોનાનો ભૂકો અથવા વરખ તો ૧. મોતીનો ભૂકો તો. ૨, હીગળો તો ૩, ધોળાં મરી તો ૪, ખાપરીયુ તો. ૮ સર્વને ગાયના માખણ તો. ૨।। લઇ તેમાં ૧ દિવસ ખલ કરી પછી ૪૨ દિવસ સુધી લીંબુના રસમાં ખલ કરી ગોળી કરવી. માત્રા ૧ થી ૩ રતી અનુપાન. માલીની વસંત પ્રમાણે, તેથી ખાંસી, શ્વાસ, જીર્ણજ્વર, ક્ષય, વાયુ, ગુલ્મ ધાતુગતજ્વર, લોહીવિકાર, કૃશત્વ બાળક, વૃદ્ધ, ગર્ભિણી, સૂતિકા વગેરેના રોગો સારા થાય છે. દુધ અને ભાત ખાવાં. ખટાઇ, મરચાં અને તેલ ખાવું નહિ. નિ ૨

સસામૃતલોર—હરડે, બેહાં, આંબળાં એ ત્રણેની છાલ એકેક ભાગ તથા જેઠીમદ એક ભાગ અને તે સર્વની બરાબર લોહ ભસ્મ એ પચ વસ્તુઓનું બારીક ચૂર્ણ કરવું. અનુપાન ઘી તથા મદ માત્રા ૧ માસો આંખના સર્વ વિકારો મટે છે.

સન્નિપાત ભૈરવરસ—સુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક ત્રણ ત્રણ કર્ષ લઇ બંનેને ખલમાં નાંખી ઘુંટી કજ્જલી કરવી પછી રૂપાની ભષ્મ, અભ્રક ભષ્મ, તામ્ર ભષ્મ, બગ ભષ્મ, શીશાની ભષ્મ, લોહ ભષ્મ એ છએ એક એક કર્ષ લઇ ઉપરની કજ્જલીમાં મિશ્ર કરી તેને સરગવાની અંતરછાલનો રસ, વેલરીયા જાંબુની અંતર છાલનો રસ, સુંઠનો કાઢો બીલીનો કાઢો, તાંદળજાની ભાજીનો રસ એ પાંચે રસમાંના દરેક રસની અંદર એકએક પહોર સુધી ઘુટી ગોળો વાળી તે ગોળા ઉપર લુગડુ લપેટી ગોળો મૂકી તે પર પાછુ મીઠું દાબી તેનાપર કાચનો બીજો પ્યાલો ઉંધો પાડી તે બન્ને પ્યાલાની સાંધપર લુગડું લપેટી તેપર મુતર વીંટી પછી તે પર ભીની માટીનો લેપ કરી સુકવી પછી એક હાંલ્લામાં અર્ધો ભાગ રેતી ભરી તેમાં ઉપરનું સંપુટ મુકી પછી તેપર

રેતી ભરી તે હાંલ્લાને ચુલાપર મુકીને બે પહોર સુધી અગ્નિ આપવો. પછી ઉતારી અંદરથી સંપુટ ટાઢું થયે ગોળાને બહાર કાઢી તેને વાટી તે સાથે શુદ્ધ પરવાળાનો ભૂકો એક કર્ષ અને શુદ્ધ વછનાગનો ભૂકો એક શાણ મેળવીને તેને કાળા સર્પના ઝેરની ભાવના આપી એક દિવસ ઘુટી તે ઔષધોને, તગર, મૂશળી, બાલછડા દારૂડીનાં મૂળ, જલજાંબવો, લીંડીપીંપર, ગળી, તમાલપત્ર, એલચી, ચિત્રો જંગલી તુલસી, વરીયાળી, કુકડવેલ, ધંતુરો. અગથીઓ ગોરખમુંડી. મહુડો, જાઈ અને મીંઢોળ એ દરેક ઔષધોના રસની બબે પહોર સુધી ભાવના આપી સુકવવું તેને સન્નિપાત ભેરવરસ કહે છે. સોળ મરીના દાણાના ચુર્ણની સાથે બે રતી ભાર આરસ મિશ્ર કરી પછી તે બીજોરાં, લીંબુના રસની અને આદાના રસની સાથે સન્નિપાત વાળાને ચટાડવાથી સન્નિપાતરોગ મટે છે. શા,

હંસપોટલી રસ—કોડીની રાખ, સુઠ, મરી, લીડીપીપર ફુલાવેલો ટંકણખાર, શુદ્ધવછનાગ, શુદ્ધ આમલસારો ગંધક, શુદ્ધપારો એ આઠે સરખે ભાગે લઈ તેનો બારીક ભૂકો કરી ખલમા નાખી કાગદી લીમ્બુના રસમાં ઘુંટી તેની એકેક માષાની ગોળી વાળવી, તેનું નામ હંસ પોટલી રસ છે આ ગોળી મરીના ચુર્ણની સાથે ઘીમાં ચાટવાથી અને પથ્યમાં દહીં ભાત ખાવાથી સંગ્રહણી રોગ મટે છે, શા,

હેમગર્ભપોટલીરસ—શુદ્ધ પારો, તથા સોનાનું ચૂર્ણ બંને ચાર ચાર ભાગ લઇ ખલમાં ઘુંટી લોટના સરખા બારીક થયે તેમાં શુદ્ધ ગંધક બાર ભાગ નાખી કજ્જલી કરવી, પછી મોતીનો ભૂકો સોળ ભાગ, શંખનો ભૂકો ચોવીસ ભાગ, શુદ્ધ પાટીયો ટંકણખાર

એક ભાગ લઇ એ ત્રણે ઔષધોને કજ્જલીની સાથે મિશ્ર કરી તે સર્વને પાકા લીંબુનારસમાં ઘુંટી ગોળો વાળવો પછી માટીનું કોડીયું લઇ તેમાં ઉપરનો ગોળો મુકી તે પર બીજુ કોડીયું ઉંધુ વાળી કપડછાણુ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો પછી ટાઢું થયે બહાર કાઢી અંદરના ગોળાને ખલમાં ઘુંટી તૈયાર કરવું તેને હેમગર્ભપોટલીરસ કહે છે. માત્રા ચાર રતીભાર, તે સાથે ઓગણત્રીસ મરીનો ભૂકો મેળવી તે બંનેને રૂપાના માટીના અથવા કાચના વાસણની અંદર નાંખી ગાયના ઘીમાં કાલવીને ખાવો. પથ્ય પાળવું જેથી કાસ, શ્વાસ ક્ષય વાત, કફ સંગ્રહણી અને અતિસાર મટે છે. શા.

પ્રકરણ ૬ ઠું

અવલેહઔષધો

કવાથાદિ ઔષધોને પાછાં ઉકાળીને પાકના સરખાં ઘાડા બનાવવાં તેને અવલેહ કહે છે, તેની માત્રા ૪ તોલા સમજવી. અવલેહમાં સાકર નાંખવી હોય તો તેમાં પડનાર ચૂર્ણથી ચાર ગણી નાંખવી, અને ગોળ નાંખવો હોયતો બમણો નાંખવો, પ્રવાહી પદાર્થો નાંખવા હોયતો ચારગણા નાંખવા. અવલેહ પાક થઇ ગવા પછી તે પાકને તવીતાથી ઉંચો કરતાં લાળના સરખો તાર આવે છે અને પાણીમાં નાંખવાથી બુડી જાય છે. ચપટીમાં દબાવવાથી ચીકણો અને કઠણ લાગે જે ઔષધ બનાવ્યું હોય તેના જેવો રંગ અને સુગંધ વાળો થાય

આર્દ્રકાવલેહ—પાંચ શેર આદુને છોલીને તેનાં પાતળાં પતીકાં કરી તથા ધાણા, અજમો લોહભષ્મ, જીરૂ, તજ, તમાલપત્ર એલચી અને મોથ એ દરેક બબે તોલા લઇ તેનુ ચૂર્ણ કરી પછી પાંચ શેર ગોળનો પાક કરીને તેમાં આદુનો ચુરો તથા ચૂર્ણ મેળવી ચાટણુ કરવું. માત્રા તો ૨, થા ૪. ખાંસી, પીનસ રોગ, સળેખમ, હરસ, ગુલ્મ સોજા તથા ક્ષય મટે છે. વૈ જી.

આર્દ્રકુટજાવલેહ—લીલી કડા છાલ શેર ૨૦ લઇ તેને અદ કચરી ને પાણી શેર ૨૫માં ઉકાળી, ચોથો ભાગ બાકીરહે ત્યારે ઉતારી ગળી લેવુ પછી તેમાં નીચેનાં ઔષધો નાંખવાં રીસા-મણીના મૂળ, ધાવણીનાં ફુલ, બીલી, કાળીપાટ મોચરસ, નાગરમોથ અતિવિષની કળી, એ સાતે ઔષધો એક એક પલ લઇ તેનું ચૂર્ણ કરીને ઉપરના કવાથમા નાંખવુ, ત્યાર પછી ઉપરના કવાથને પાછો ઉકાળવો અને તે કવાથ તવીથાને ચોટવા માંડે, ત્યારે હેઠે ઉતારવો આ અવલેહ પાણી, બકરીનુ દુધ, વામન્ડ એ અનુપાનોમાંનાં યોગ્ય અનુપાન સાથે પીવાથી જુદી જુદી જાતની વેદના, ઘોર અતિસારો, સર્વ પ્રકારના પ્રદરો, રક્ત પ્રદરો, સર્વ પ્રકારના અર્શો અને પ્રવાહી મટે છે. શા.

આદુનુચાટણુ—આદુનોરસ તો ૧૦, પાણી તો, ૧૦ સાકર તો ૨૦ લઇ તેનો ધીમા તાપથી પાક કરવો. તેમાં કેસર એલચી જાય-ફળ, જાવંત્રી તથા લવીંગ દરેક અકેક તોલાનુ બારીક ચૂર્ણ મેળવવું માત્રા તો ૦।। થી ૧, મંદાગ્નિ, ખાંસી. ક્ષય, શ્વાસ અને અરૂચી મટાડે છે.

કાસકડેનાવલેહ—બકરીનું મૂત્ર તો ૪૦૦ ઉકાળીને ગોળના પાક જેવો પાક કરવો. પછી તેમાં બેઢાં તો ૮, પીંપર તો ૪, લોહ ભષ્મ તો ૪, ભોરીંગણીના ફળ તો ૮, એ સર્વનુ બારીક ચૂર્ણ મેળવીને કાચના વાસણમાં ભરી રાખવું માત્રા ૨ થી ૪ તોલા, અનુપાન કેળનું પાણી અને મદ, અસાધ્ય ખાંસી મટે છે. (નિ. ૨)

કુષ્માંડાવલેહ—પાકેલાં ભૂરાં કોળાનુ ખમણીથી ખમણ કાઢવું, તેમાથી પાણી નીચોવી કાઢી ગરભને સુકવવોને ઘીમાં સેકવો, પછી તેમાં જાયફળ લવીંગ, જાવંત્રી, એલચી, વાંસકપુર, તજ તમાલપત્ર નાગકેસર, અને કમળકાકડી, એ સર્વનું બારીક ચુર્ણ મેળવવુ ને તે સર્વ વસ્તુના વજનની બરાબર સાકરની ચાસણી કરી પાક કરવો માત્ર તો. ૧ થી ૨, રક્તપીત, તાવ અમ્લપીત, ક્ષય દાહ, ભ્રમ, શોષ, ક્ષીણતા અને મદાગ્નિ વિગેરે મટે છે. શા.

કુટજાવલેહ—કડાછાલ શેર ૧૦ ને કવાથ કરી પાણી શેર ૨૫ માં ઉકાળી ચોથોભાગ બાકી રહે ત્યારે તે ગાળી લઇ તેમાં ગોળ શેર ૩ નાખી પાક કરવો તેમાં રસવતી, મોચરસ, સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે, બેડાં, આમળાં, રીસામણી, ચિત્રક, પહાડમૂળ, બીલીફળ, ઇંદ્રજવ, વજ, ભીલામાં અતિવિષ, વાવડીંગ, વાળો એ દરેક તો ૪ નું ચુર્ણ તથા ઘી તો ૩૨ નાંખી નિચે ઉતારવું ઠંડુ થયા પછી મદ તો ૩૨ નાંખવું માત્રા તો ા। અનુપાન.છાસ, દુધ, દહી, ઘી, અને પાણી એમાંથી યોગ્ય લાગેતે. હરસના વ્યાધિ, અતિસાર અરૂચી, સંગ્રહણી. પાંડુ, રક્તપીત, કમળો, અમ્લપીત, સોજા અને કૃશતા મટે છે શા.

કંટકાર્ય અવલેહ—બેઠી ભોરીંગણીનુ પંચાંગ સુકું શેર ૧૦, અધકચરૂ ખાંડી પાણી શેર ૨૫ માં ઉકાળી, ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે

ત્યારે તે ગાળી લઇ તેમાં સાકર શેર ૨, ઘી તોલા ૩૨, તેલ તો. ૩૨ ગળો, ચવક, ચિત્રક, મોથ, કાકડાશીંગી, સુંઠ, મરી, પીંપર, ધમાસો, ભારંગમૂળ, રાસ્ના, કચુરો એ સર્વ વસ્તુઓ દરેકનો ૪ નું ચુર્ણ નાંખી ફરી ઉકાળવું. ચાટણ જેવો પાક થાય ત્યારે નીચે ઉતારી ઠરે ત્યારે તેમા મધ તો ૩૨, વાંસકપુર તો ૧૬, પીંપરનું ચુર્ણ તો ૧૬, મેળવી માટીના ચીકા વાસણમાં ભરવો. માત્રા તો ૧ થી ૨ હેડકી, દમ અને ખાંસી તથા શ્વાસ મટે છે શા.

ગોક્ષુરાદ્યવલેહ—ગોખરૂ પચાંગ સાથે તો ૪૦૦, અધકચરાં ખાંડી ૧૬ ગણાપાણીમાં ઉકાળો કરવો ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઇ તેમાં સાકર તો ૨૦૦ નાંખી ઘાટું થાય ત્યાં સુધી ફરી ઉકાળવું. પછી નિચે ઉતારી તેમાં સુઠ, પીપર, એલચી, જવખાર, નાગકેસર, જાવત્રી, અર્જુન સાદડા, કમળકાકડી, વાંસકપુર એ સર્વે દરેક તો ૩૨ નું ચુર્ણ કરી નાંખવુ પછી એક માટીના વાસણમાં ભરી રાખવું. માત્રા તો ૧ થી ૨ મૂત્ર કચ્છ, દાહ, મૂત્રનુ બધ થવું, અસ્મરી, પ્રમેહ, રક્તમેહ, એ સર્વનો નાશ થાય છે. (નિ. ૨)

ચ્યવન પ્રાશાવલેહ (જીવન) પાટલા, અરણી, શવન, બીલી અરડુસો, ગોખરૂ, સમેરવો, ઉભી અને બેઠી ભોંરીંગણીનાં મૂળ, લીન્ડીપીંપર, કાકડા શીંગી, દ્રાક્ષ, ગળો હરડે, બલાના મૂળ, ભોંયઆંબલી અરડુસી. રૂદ્ધિ ડુક્કર કંદ મીઠી ખરખોડી. કચુરો જીવક–વિદારી કદ,–ફગવેલાનો કંદ, રૂપભક, ફગવેલાનો કન્દ, નાગરમોથ, પુષ્કર મૂળ, શાહતર, સુડીયાના વેલાનાં મૂળ, જંગલી અડદ અને મગ, વિદારી કંન્દ ફગવેલાનો કન્દ, સાટોડી, ઝીણી એલચી, અને કાળુ અગર, એ આડત્રીસે ઔષધો ચારચાર રૂપીઆ ભાર લઈ

તેમને ખાંડી ચુર્ણ કરવું તેમાં પાંચશે મોટાં આંમળાં નાંખી એક મોટા વાસણમાં ઉકાળવાં અને ઉકાળતાં ઉકાળતાં આઠમો ભાગ પાણી બાકી રહે એટલે હેઠું ઉતારી ને ગાળી લેવું, ત્યાર બાદ કાઢામાંના, ઓષધોના ભૂકા સાથેનાં પાંચસો આંબળાના ઠળીઆ કાઢી નાંખી તેનો ગર્ભ કાઢવો તે ગર્ભ લુગડામા મસળીને ગાળવો (શીખંડની માફક) જ્યારે ગર્ભગળી જાય કે તરત જે છાલ વાળા ગર્ભનો વાસણની અંદર પડેલા શીરા જેવો લોંદો કઢાઇમાં નાંખી પછી તેજ કઢાઇમાં અઠાવીશ રૂપીઆભાર ઘી નાંખીને તે આંબળાના ગર્ભના લોંદાને શેકવો ત્યાર પછી ઉપલા ગાળી લીધેલા કાઢામાં આંબળાની છાલના ગર્ભનો સેકી મુકેલો લોંદો તથા પાંચશેર ખાંડ નાંખીને પાછો ઉકાળવો, અને પાક જેવો જાડો થયે ઉતારી લેવો પછી લીંડીપીંપર આઠભાગ વંશલોચન ૧૬ ભાગ, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેશર એ દરેક ત્રણ ત્રણ શાણ લઇ સર્વનું ચુરણ કરી ઉપરના પાકમાં નાંખીને સર્વને તએથાથી હલાવી મીશ્ર કરવું. પછી કપડછંદ કરી તે પાકની અંદર નાખવું એ રીતે આ અવલેહ ચ્યવન રૂષિએ કહ્યો છે તે રસાયન છે. માટે અગ્નિના બળ પ્રમાણે ખાવો જેથી કાસ, શ્વાસ, તરસ, વાતરક્ત વાતપીત ધાતુ દોષ અને મૂત્ર દોષ મટે છે. બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્મરણ શક્તિમાં વધારો થાય છે, સ્ત્રીમાં હર્ષ થાય, કાંતિ વધે મન પ્રસન્ન રહે છે. શા.

દ્રાક્ષાવલેહ—કાળી દ્રાક્ષને દુધમા ઉકાળી ઘીમાં તળવી પછી સાકરની ચાસણી કરી તેમાં નાંખવી અને નિચેની વસ્તુઓ મેળવવી

બદામ ઘીમાં તળીને ખાંડી ભૂકો કરવો માવાને ઘીમાં શેકી દાણો પાડવો, જાયફળ, જાવંત્રી, લવીંગ, એલચી વાંસકપુર, તજ

તમાલપત્ર, નાગકેસર, કમળકાકડી, એ સર્વ વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણ કરી ઉપર મુજબ ચાસણીમાં નાંખી પાક કરવો. માત્રા તો ૧ થી ૪ અમ્લપીત, રક્તપીત, થયા પાંડુ, કમળો વિગેરે દરદો મટાડી શક્તી આપે છે, (નિ, ૨)

બીભીતકાવલેહ—બેઢાંનાં ફળ અથવા તેની છાલ તેને બકરીના ૧૦ શેર દુધમાં બાફી અને તેનું ચાટણુ બનાવવું તે સાથે બમણું મદ મેળવવુ. માત્રા તો ૧ થીઃ૨ ખાંસી, શ્વાસ તથા કફ મટે છે. (વૈ.)

વાસાવલેહ—અરડુસી તો. ૪૦૦ તથા પાણી તો. ૩૨૦૦ મેળવી તેને ઉકાળવું. ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે તેમાં હરડેનું ચૂર્ણ તો. ૨૫૬ નાંખી ફરીથી ઘાટુ થાય ત્યાંસુધી પકાવવું. પછી ઉતારી મદ તો. ૩૨, વાંસકપુર તો. ૮, પીંપર તો. ૨, ચાતુર્જાત તો. ૪ મેળવી માટીના વાસણમાં ભરી રાખવું માત્રા તો ૧ થી ૪ શ્વાસ, કાસાક્ષય, રક્તપીત, કફ, હ્રુદયરોગ, વિદ્રધિ, અને ઉરક્ષત લોહીની ઉલટી બંધ કરે છે નિ. ૨.)

સુરણાવલેહ—કુષ્માંડકાવલેહની ક્રિયા પ્રમાણેજ સુરણનો અવલેહ તૈયાર કરીને ખાવાથી અર્શ, મૂઢવાત અને મંદાગ્નિ મટે છે. (ભૂરા કોળાને બદલે સુરણ વાપરવું. બીજાં ઔષધ કુષ્માંડાવલેહ મુજબ) શા.

અગસ્ત્યહરીતકયાવલેહ—જવ તો. ૨૫૬, દશમુળ તો. ૮૦, હરડે નંગ ૧૦૦, ચિત્રકમૂળ, પીંપરીમૂળ, અઘેડો, કચોરાં, કૌચાં, શંખાવળી, ભારંગમૂળ, ગજપીંપર, ચીકણામૂળ, પૂષ્કરમૂળ અથવા કુઠ એ દરેક તો. ૮ સર્વેને આઠગણા પાણીમાં ઉકાળવા અને ચોથા

ભાગનુ પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લેવું પછી હરડે બફાઇ ગઇ હોય તેને કાઢી લઇ કપડાથી છણી તેનો માવો કાઢવો. પછી ઉકાળાના પાણીને ફરી ચૂલે ચડાવી તેમાં ગોળ શેર ૧૦, ઘી તો. ૩૨ અને હરડેનો કાઢેલો માવો નાંખી પાક તૈયાર કરવો, ઘાટો ચાટવા જેવો પાક થાય ત્યારે ચૂલેથી ઉતારી ટડો થયા પછી તેમાં મધ તો. ૧૬ તથા પીપરનુ ચૂર્ણ તો. ૧૬ નાંખવું માત્રા તો. ૧ થી ૪. ક્ષય, ખાસી, તાવ, દમ, હેડકી, હરસ, અરૂચિ, પીનસરોગ, સંગ્રહણી વિગેરે મટે છે, આ અવલેહ અગત્સ્ય મુનીએ કહેલ છે. (શા.)

ઘણા વખત સુધી પ્રવાહી પદાર્થોની અંદર રહેલાં ઔષધોને આથવામાં આવે છે ત્યારે તેને આસવ કહે છે.

અહીંફેનાસવ—મહુડાનો દારૂ તો. ૪૦૦, અફીણ તો. ૬૪, મોથ, જાયફળ, ઇંદ્રજવ, એલચી દરેક તો. ૮ સર્વને ખાંડીને એક સારા માટીના વાસણમાં સર્વને ભરી એક માસ સુધી રાખી મુકવાં. માત્રા ટીપાં ૫ થી ૧૦, અતિસાર, કોલેરા, સગ્રહણી વિગેરે ઝાડાનાં દરદો મટે છે.

ઉશીરાસવ—વાળો, નેત્રવાળો, કમળ, રાતાં, કમળ કાળા-ઘઉલા, પદ્મકાષ્ટ, લોદર, મજીઠ, ધમાસો, કાળીપાટ, કરીઆતુ, કડુ, વડની છાલ, ઉબરાની છાલ, કચોરો, પીત્તપાપડો, સફેદ કમળ, પટોળ, કાંચનારની છાલ, જાંબુની છાલ, શીમળાની છાલ દરેક તો. ૪ નું ચૂર્ણ, દ્રાક્ષ તો. ૮૦, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૬૪, પાણી તો. ૨૦૪૮ સાકર તો. ૪૦૦, મધ તો. ૪૦૦ એ સર્વને એક માટલીમાં ભરી તેનું મોં કપડ માટીથી બંધ કરી એક માસ સુધી રાખી મુકવું પછી ગાળીને ઉપયોગમાં લેવું. માત્રા તો, ૧ થી ૪. રક્તપીત, પાંડુ, કુષ્ટ-રોગ, પ્રમેહ, અર્શ, કૃમી, શોષ અને લોહીવિકારને મટાડે છે. (શા.)

કનકાસવ—ધતુરાનાં પચાંગ તો. ૧૬, અરડુશીના મૂળની છાલ, જેઠીમધ, પીંપર, ભોરીંગણી, કેશર, સુઠ, ભારગી, તાલીસપત્ર, એ સર્વે મળી તો. ૮૦, પાણી તો. ૨૦૪૯, સાકર તો. ૪૦૦, મધ તો. ૨૦૦ એ સર્વને એકત્ર કરી માટીના વાસણમાં નાંખી મોં બધ કરી ૧ માસ રાખી મુકવું માત્રા તો. ૧ થી ૨ સર્વ પ્રકારના શ્વાસ, ખાંસી, ક્ષય, ઉર.ક્ષય, જીર્ણજ્વર, રકતપીત વગેરેને મટાડે છે (ભૈ. ર.)

કર્પુરાસવ—મહુડાનો દારૂ અથવા તે ન હોય તો સરકો તો. ૪૦૦ કપુર તો. ૩૨, એલચી, તજ, સુઠ, અજમોદ, મરી દરેક તો. ૪ લઇ સર્વને ખાંડી ૧ માસ સુધી રીઢા વાસણમા નાખી કપડમાટી કરી રાખી મુકવુ. પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવુ. માત્રા ટીપાં ૧૦ થી ૨૦, કોલેરા, ચુક, અને અજીર્ણના સર્વ વિકારો મટે છે. (ભૈ. ર.)

કુમારીકાસવ—કુંવારના લબરાનોરસ (ગરભ) તો. ૧૦૨૪. ગોળ તો. ૪૦૦, હરડે તો ૧૦૦, પ્રાણી તો ૧૦૨૪ એ સર્વને ઉકાળી ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લેવુ. તેમાં મદ તો. ૨૫૬, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૬૪, જાયફળ, લવીંગ, મરચ કંકોળ, ચણકબાબ, જટામાંસી, ચવક, ચિત્રક, કાકડા સીગી, બેહાં, પુષ્કર મૂળ, એ દરેક તો. ૪ નુ ચુર્ણ, તામ્રભષ્મ તો ૨, લોહભષ્મ તો. ૨ નાંખી માટીના રીઢાવાસણમાં ભરી રાખી મોં બધ કરી ૨૦ દિવસ જમીનમાં અગર અનાજના ઢગલામાં રાખવું. પછી ગાળી લઈ ઉપયોગમાં લેવુ. માત્રા તો ૨ થી ૪ સ્ત્રીઓનો રકતગુલ્મ, પાંચ પ્રકારની ખાંસી, શ્વાસ, ક્ષય, ઉદરરોગ, અર્શ, વાતવ્યાધિ, અપસ્માર, મંદાગ્નિ, કોઠાનું શૂળ, ગુલ્મ અને બરોળ મટે છે. (યો. ર)

દ્રાક્ષાસવ—દ્રાક્ષ તો. ૪૦૦, પાણી તો. ૮૧૯૨, ઉકાળી ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઇ ઠંડુ થયા પછી મદ તો. ૧૦૦, ખડીસાકર તો. ૧૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૬૦, અને કંકોળ, લવીંગ, જાયફળ, મરી, તજ, એલચી, તમાલ પત્ર, નાગકેસર, ચવક ચિત્રક, પીપરીમૂળ પિત્તપાપડો, દરેક તો. ૪ લઈ તેનું ચુર્ણ કરી મેળવી ધીના રીઢા વાસણમાં સુખડ તથા કપુર વિગેરેનો ધુપ દઇ તેમાં દ્રાક્ષાસવ, નાખીને તે વાસણ બે માસ સુધી તડકે રાખી મુકવું ત્યાર પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવો. માત્રા તો. ૧ થી ૪, ખાંસી શ્વાસ, ઉરક્ષત, મંદાગ્નિ, સંગ્રહણી, અર્શ, ગુલ્મ, ઉદરરોગ, કૃમી, કુષ્ટ રોગ, વ્રણ, નેત્ર તથા શિરોરોગ, જ્વર, આમ, અજીર્ણ, પાંડુ વિગેરે મટે છે. (નિ. ર.)

ધાત્ર્યાસવ—પાકેલાં લીલાં આબળાં નગ ૨૦૦૦ તેનો રસ કહાડી તેમાં ⅓ મદ, સાકર તો. ૨૦૦, પીંપરનું ચૂર્ણ તો. ૮ તે સર્વને ધીના રીઢા માટીના વાસણમાં કે બરણીમાં રાખીને મો બંધ કરીને તે વાસણ ધાનના ઢગલામાં આશરે ૧૬ દિવસ રાખવું. માત્રા તો. ૨ થી ૪, કમળો, પાંડુ, હૃદરોગ, વાતરક્ત; વિષમજ્વર શ્વાસ, અરૂચી, મટે છે. (ચરક)

પત્રાંગાસવ—પતંગ, ખેરસાર, અરડુસી, શીમળાનાં ફુલ, બળબીજ, ભીલામાં, ધોળી ઉપલસરી, કાળી ઉપલસરી, તાજાં જાસુંદનાં ફુલ, આંબાની ગોટલી, દારૂહળદર, કરીયાતુ, પોશનાંડોડાં, જીરૂ, લોહરસવંતી, બીલીફળ, ભાંગરો, તજ,. કેસર, લવીંગ, દરેક તોલા ૪ લઇ ચૂર્ણ કરવું. દ્રાક્ષ તો ૮૦, મદ તો. ૨૦૦ એ સર્વને એકત્ર કરી એક માટલામાં ભરી એક માસ સુધી રાખી મુકવું. પછી

ગાળી વાપરવું માત્રા તો. ૨ થી ૪ ઉગ્રપ્રદર, શ્વેતપ્રદર, રક્તપ્રદર, પીડાવાળો પ્રદર, જ્વર, પાંડુ, સોજા, મદાગ્નિ, અને અરૂચી વિગેરે સ્ત્રીઓનાં દરદો મટે છે. (ભૈ—૨)

પીપલ્યાસવ—પીંપર, મરી, ચવક, હળદર, ચિત્રક, નાગરમોથ, વાવડીંગ, સોપારી, લોદર, કાળીપાટ, આમળાં, ચણકબાબ, ચંદન, કઠ, લવીંગ, તગર, જટામાંસી, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, ધઉંલા, નાગકેસર, આ બાત્રીસ ઔષધો દરેક તો. ૪ લઇ બારીક ચૂર્ણ કરી પાણી તો. ૨૦૪૮ મા નાખવુ અને તેમાં ગોળ તો ૧૨૦૦, મેળવવો ધાવડીનાં ફુલ તો, ૪૦ દ્રાક્ષ તો. ૨૪૦ તે બન્નેને બારીક ખાંડી મેળવવા પછી તે સર્વને એક માટીના વાસણમાં ભરી એક માસ સુધી તડકે રાખી મુકવું, પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવું, માત્રા તોલા ૨ થી ૪ ક્ષય, ગુલ્મ, ઉદરરોગ, કૃશતા, સંગ્રહણી, પાડુ, અર્શ વિગેરેનો જલ્દી નાશ થાય છે. (શા.)

લોહાસવ—લોહભષ્મ, સુઠ, મરી, પીપર, હરડે, બેહાં, આંબળા, અજમોદ, વાવડીંગ, મોથ, ચિત્રકમૂળ, એ અગીઆર વસ્તુ દરેક તો. ૧૬, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૮૦, આ બધાનુ ચુર્ણ મદ તો. ૨૫૬, ગોળ તોલા ૪૦૦, પાણી તોલા ૨૦૪૮ આ સર્વ વસ્તુને માટલામાં ભરીને ૧ માસ સુધી તડકે રાખી મુકવું, પછી ગાળી વાપરવું. માત્રા તોલા ૨ થી ૪. મદાગ્નિ, પાંડુ, સોજા, ગોળો, ઉદરરોગ, અર્શ, કુષ્ટરોગ, બરોળ, ચેળ, ખાસી, દમ, ભગદર, અરૂચી, સંગ્રહણી, અને હૃદયરોગ મટે છે. (શા.)

વાસાસવ—અરડુશીનાં તાજાં પાન તોલા ૨૦૦ તેને જરા ખાંડી તેને પાણી શેર ૪૦ ની અદર ઉકાળી ચતુર્થાંશ બાકી રહે

ત્યારે તેને ગાળી લઇ તેમા શેર ૧૦ ગોળ, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૩૪ તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેસર, ચણકબાબ, મરી, વાળો એ દરેક તોલા ૪ લઈ ચૂર્ણ કરી મેળવી એક માટીના પાત્રમા ભરી મો બધ કરી એક માસ સુધી રાખી મુકવુ. પછી ગાળી કામમા લેવું. માત્રા તોલા ૧ થી ૪, ઉદરસ, ક્ષય, ઉરઃક્ષત, જીર્ણજ્વર વિશેષ કરી સોજામાં સારો ફાયદો થાય છે. [નિ. ર.]

પ્રકરણ ૭ મુ.

અરીષ્ટ.

ક્વાથ કરીને તે ક્વાથના પ્રવાહીમાં નાખેલાં ઓષધોનો જ્યારે ઉભરો આવવા તેનુ નામ અરીષ્ટ જાણવું તેની માત્રા ૪ રૂપીઆ ભાર સુધી.

અશોકારિષ્ટ—આસોપાલવની છાલ તોલા ૪૦૦ પાણી તોલા ૪૦૯૬ માં પકાવવી; ચતુર્થાશ બાકી રહે ત્યારે પાણી ગાળી લઇ તેમાં ગોળ તોલા ૪૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૪૬, શાહજીરૂ, મોથ, સુંઠ, દારૂહળદર, કમળ, ત્રિફળાં, આંબાની ગોટલી, જીરૂ, અરડુસીની છાલ, સુખડ, એ સર્વ વસ્તુ દરેક તોલા ૪ નુ ચૂર્ણ કરી મેળવવુ, પછી તે બધી ચીજો એક માટલામાં ભરી કપડમાટી કરી એક માસ રાખી મુકવુ. પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવુ. માત્રા તોલા ૧ થી ૩ પ્રદર, શ્વેતપ્રદર, જ્વર, રક્તપિત્ત, અર્શ, મંદાગ્નિ, અરૂચી, પ્રમેહ, સોજા વિગેરે સ્ત્રીઓના તમામ રોગોને મટાડે છે. (ભૈ. ર.)

અભયારિષ્ટ—હરડે તોલા ૪૦૦, દ્રાક્ષ તોલા ૨૦૦ વાવડીગ તોલા ૪૦ મહુડાનાં ફુલ તોલા ૪૦, પાણી તો ૪૦૯૬ માં ઉકાળી ચતુર્થાશ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થયા પછી તેમા ગોળ તો. ૪૦૦, ગોખરૂ, નસોતર, ધાણા, ધાવડીનાં ફુલ, ઇંદ્રવારૂણી, ચવક, વરીયાળી, સુઠ, દાતીમૂળ, મોચરસ દરેક તોલા ૮ લઇ ચૂર્ણ કરી નાખવુ. પછી માટીના રીઢા વાસણમાં ભરી તેનુ મોં કપડમાટીથી બધ કરી એક મહીના સુધી તડકે રાખવું પછી તેને ગાળી કાઢી વાપરવું. માત્રા દરદીની શક્તિ પ્રમાણે. અર્શ, ઉદરરોગ, સંગ્રહણી, પાડુ, હૃદરોગ, પ્લીહા, ગુલ્મ અને સોજા મટાડે છે. (ભૈ-૨)

અશ્વગંધારિષ્ટ—આસધ તોલા ૨૦૦, ધોળીમૂસળી · તોલા ૮૦, મજીઠ, હરડે, હળદર, દારૂહળદર, જેઠીમધ, રાસ્ના, વિદારીકદ, અર્જુન સાદડ, મોથ, નસોતર એ સર્વે દરેક તો. ૪૦, ધોળી ઉપલસરી, કાળી ઉપલસરી, સુખડ, રતાજલી, વજ, ચિત્રકમૂળ, એ દરેક તોલા ૩૨ તે બધાનો કવાથ કરી પાણી તોલા ૮૧૯૨ માં ઉકાળવાં. પછી અષ્ટમાશ તોલા ૧૦૨૪ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ઠડુ થાય ત્યારે તેમાં ધાવડીના ફુલ તોલા ૬૪, મધ તોલા ૮૦૦, ત્રીકટુ તોલા ૮, ત્રિજાતક તો. ૧૬, ધઉલા તો. ૧૬, નાગકેસર તોલા ૮ નાંખી માટલામાં ભરી કપડમાટી કરી બે માસ રાખી મૂકવો માત્રા તોલા ૨. મૂર્છા, અપસ્માર (વાઇ), શોષ, દાહ, ઉન્માદ, કૃષતા, બધી જાતના અર્શ, મદાગ્નિ, વાતવ્યાધિ વિગેરે મટે છે. (ભૈ—૨.)

એલાદ્યરિષ્ટ—એલચી (મોટા) તોલા ૨૦૦, અરડુસાની છાલ તોલા ૮૦ મજીઠ, કડાની છાલ, દાંતીમૂળ, ગળો, હળદર, દારૂહળદર રાસ્ના, વાળો, જેઠામધ, સરસડો, ખેરસાર, અર્જુનવૃક્ષની છાલ,

કરીયાતુ, લીંબડો, કડુ, ચિત્રક, વરીયાળી, દરેક તોલા ૪૦ લઇ ઉકાળો કરી પાણી તોલા ૮૧૯૨ નાંખી ઉકાળવો, પાણી તોલા ૧૦૨૪ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થયા પછી ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૪, મદ તો ૬૦૦, ચાતુર્જાત, ત્રિકટુ, ચંદન, રતાંજલી, જટામાસી, મોરવેલ, મોથ, દગડફુલ, કાળી ઉપલસરી, ધોળી ઉપલસરી, દરેક તોલા ૪ નાખી માટલામાં ભરી કપડમાટી કરી એક માસ રાખી મૂકવો માત્ર તોલા ૨ થી ૪, રતવા, મસુરીકા, અછબડા, ઓરી, શીળસ, વિસ્ફોટક અને વિષયજવર મટે છે. (ભૈ–૨)

કુટજારિષ્ટ—કડાની છાલ તોલા ૪૦૦, દ્રાખ તોલા ૨૦૦, મહુડાં તોલા ૪૦, શીવણના ફળ તો. ૪૦, એ બધાંને ૪૦૯૬ તોલા પાણીમાં ઉકાળવાં. ચતુર્થાંશ (૧૦૨૪ તોલા) બાકી રહે ત્યારે પાણી ગાળી લઇ તેમા ધાવડીના ફુલ તોલા ૮૦, ગોળ તો ૪૦૦ નાંખી એક માટીના વાસણમાં ભરી મો બંધ કરીને એક માસ સુધી રાખી ગાળી ઉપયોગમાં લેવુ. માત્ર તોલા ૧ થી ૪. સર્વ પ્રકારના જ્વર, અગ્નિમાંધ સંગ્રહણી, રકતાતિસાર મટે છે. (શા.)

ખદિરાષ્ટ—ખેરની છાલ શેર ૫, દેવદાર શેર ૫, બાવરીનાં બી તો. ૪૮, દારૂહળદર શેર ૨, હરડાં, બેદાં અને આંબળાં ત્રણે મળીને શેર ૨. સર્વને લઇ અધકચરાં કચરી પાણી શેર ૨૫ ની અંદર ઉકાળી આઠમો ભાગ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી થોડીવાર પછી તેમાં મદ શેર ૨૦, સાકર શેર ૧૦, ધાવણીનાં ફુલ શેર ૨, ચણકબાબ, નાગકેસર, જાયફળ, લવીંગ, એલચી, તજ અને તમાલપત્ર એ સાતે ઔષધો દરેક ચાર ચાર તોલા અને લીંડીપીપર તોલા ૧૬ લઇ પછી તે સર્વ (મદ સિવાય) ને વાટી બારીક ચૂર્ણ

કરવું. એ ચૂર્ણ મદ સાથે નાંખી તે સર્વે ઔષધો મિશ્ર કરી ઘીના રીઢા માટલામાં નાંખી તેનુ મોંઢુ કપડછન્દથી બંધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી તડકા અંદર રાખવી; એ રીતે એક માસ પછી આ-ખદિરારિષ્ટ પીવાથી મહાકુષ્ટ, હૃદરોગ, પાંડુરોગ, અર્બુદરોગ, ગુલ્મ, ગ્રથી, કૃમિરોગ, કાસ, શ્વાસ, પ્લીહા, ઉદરરોગ તથા સર્વે કુષ્ટો મટે છે.

દશમુળારિષ્ટ—દશમૂળ દરેક તોલા ૨૦, ચિત્રકમૂળ તોલા ૧૦૦, પુષ્કરમૂળ તોલા ૧૦૦, લોદર તોલા ૮૦, ગળો તોલા ૮૦, આંબળાં તોલા ૪, ધમાસો તોલા ૪૮, ખેરની છાલ તોલા ૩૨, બી-બલાની છાલ તોલા ૩૨, હરડેદળ તોલા ૩૨, તથા કઠ, મજીઠ, દેવદાર, વાવડીંગ, જેઠીમદ, ભારંગી, કોઠું, બેટાં, સાટોડીનાં મૂળ, ચવક, જટામાંસી, ધઉંલા, ઉપલસરી, શાહજીરૂ, નસોતર, રેણુકબીજ (નગોડનાં બી) રાસ્ના, પીંપર, સોપારી, સડકચૂરો, હળદર, વરીયાળી, પથીક, નાગકેસર, મોથ, ઇંદ્રજવ, કાકડાશીંગી, જીવક, તથા રૂષભગના અભાવે વિદારીકંદ, મેદા, મહામેદાના અભાવે સતાવરી, કાકોળી ક્ષીર કાકોળીના અભાવે આસંધ, રૂદ્ધિ વૃદ્ધિના અભાવે વારાહીકંદ, એ દરેક તોલા ૮ લઇ ખાંડી સર્વથી આઠ ગણા પાણીમાં ઉકાળવુ. પછી ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે તેને ગાળી લઇ માટલામાં ભરવું ને પછી દ્રાક્ષ તોલા ૨૫૬ લઇ તેનાથી ચાર ગણા પાણીમાં ઉકાળવી, ત્રણ ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થયા પછી તેને ઉપરના માટલામાં ક્વાથ ભેગુ નાંખવું; પછી તેમાં મદ તોલા ૧૨૮, ગોળ તોલા ૧૫૦૦ મેળવવાં ને ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૧૨૦, અને કંકોળ, વાળો, સુખડ, જાયફળ, લવીંગ, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેસર, પીંપર એ દરેક તોલા ૮

લઇ તેનુ ચૂર્ણ કરી માટલામાં ઉકાળા ભેગુ નાંખવું તથા કસ્તુરી પણ ચાર માસા (૧ શાણુ) નાખી તે માટલાને કપડ માટી કરી જમીનમાં દાટી રાખવું, પછી સારો રસ થયો જણાય એટલે બહાર કાઢી તેમાં નિર્મળીના બીજનુ બારીક ચૂર્ણ થોડુ નાંખવું જેથી રસ નિર્મળ થાય છે. માત્રા તોલા ૧ થી ૨ાા. સગ્રહણી, અરૂચી, શ્વાસ, ઉધરસ, ગુલ્મ, ભંગદર, વાતરોગ, ક્ષય, ઉલટી, પાંડુ, કમળો, ચામડીનાં દરદો, અર્શ, પ્રમેહ, અગ્નિમાંધ, ઉદરરોગ, શર્કરા (પેશાબમાં ખડી જેવો ધોળો પદાર્થ જવો તે) ઉનવા, ધાતુક્ષય વિગેરે દરદો મટે છે. સ્ત્રીના વંધ્યા દોષને મટાડે છે. દુર્બળ માણુસોને શસક્ત બનાવે છે. અને શરીરમાં વિર્ય તથા બળની વૃદ્ધિ કરે છે. શા.

દ્રાક્ષારિષ્ટ—દ્રાખ તોલા ૨૦૦, પાણી તોલા ૨૦૪૮માં ઉકાળી ચતુર્થાંશ બાકી રહે ત્યારે ગાળી ઠંડુ થયા પછી તેમાં ગોળ તોલા ૮૦૦, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેસર, ધઉલા, મરી, પીંપર, વાવડીંગ, દરેક તોલા ૪ નું ચુર્ણ નાંખી એ બધાંને હલાવી એક માટીના વાસણમાં ભરી મોબંધ કરી એક માસ પર્યંત રાખવું. પછી ગાળીને ઉપયોગમાં લેવું. માત્રા તોલા ૧ થી ૪ ઉરક્ષત, ક્ષય, ખાંસી, શ્વાસ અને બીજા કંઠના રોગમાં ફાયદો થાય છે. શા.

દેવદાર્વરિષ્ટ—દેવદાર શેર ૫, અરડુશી તોલા ૮૦, મજીઠ, ઇંદ્રજવ, નેપાળાનાં મૂળ, તગર, હળદર, દારૂહળદર, રાસ્ના, વાવડીંગ, નાગરમોથ, સરસડાની અંતરછાલ, ખેરની છાલ, અર્જુન વૃક્ષ—સાદડાની છાલ, એ બારે ઔષધો દશ દશ પલ, અજમો, કડાછાલ, રતાંજળી, ગળો, કડુ અને ચિત્રો એ છએ ઔષધો આઠ આઠ પળ, એ રીતે એ છએ ઔષધોને લઇ તેમને અધકચરાં કરી ૨૫ શેર

પાણીની અંદર ઉકાળી આઠ ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉતારીને ગાળી લેવાં. એ ગાળી લીધેલા એક દ્રોણ પ્રવાહી પદાર્થની અંદર આવેલો ઉભરો ઉતરી જઇને તે ટાઢો થાય ત્યારે તેની અંદર ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૪, મધ શેર ૩૦, શુઠ, મરી, પીપર એ ત્રણે ઔષધો મળીને તોલા ૮, તજ, તમાલપત્ર અને એલચી એ ત્રણે મળીને તોલા ૧૬, ધઉલા તોલા ૧૬, અને નાગકેસર તોલા ૮ લઇ પછી એ દશે ઔષધોમાંથી મધને જુદુ કાઢી લઇને બાકીના નવ ઔષધોનુ બારીક ચુર્ણ કરવુ. એ ચુર્ણ મધ સાથે નાખી તે સર્વ ઔષધોને મિશ્ર કરી ઘીના રીઢા માટલામાં નાંખી તેનુ મો કપડ-છાનથી બંધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી તેની અંદર રાખવી. એ રીતે એક માસ પછી આ દેવદાર્વરિષ્ટ પીવાથી ગમે તેવા પ્રમેહ, વાતરોગ, ગ્રહણી, અર્શ મૂત્રકચ્છ, કન્ડુ અને કુષ્ટ મટે છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

પાક.

આસંધ પાક—આસધ તોલા ૪૦, સુંઠ તોલા ૨૦, પીંપર તોલા ૧૦, મરી તોલા ૪, તેનું ચૂર્ણ ગાયનું દુધ શેર ૫ તેમા ઉપલી ચાર વસ્તુનું ચૂર્ણ ધીમા તાપથી ઉકાળી માવો કરવો; પછી તેમાં થોડે થોડે કરીને ઘી શેર ૫ નાંખવું, મદ તાપ આપવો અને હલાવવું એટલે દાણો પડશે, તે ચુલેથી ઉતારી લેવો, પછી સાકર શેર ૧૨ ની ચાસણી કરવી, ચાસણી થાય એટલે તેમાં ઉપલો દાણો તથા

નિચેની વસ્તુઓનુ ઝીણું ચૂર્ણ નાખવુ તજ તોલા ૪, તમાલપત્ર તોલા ૪, એલચી તોલા ૪, પીપરીમૂળ, જીરૂ, લવીંગ, અગર, વાળો, ચિત્રકમૂળ, સુખડ, ટોપરૂ, કમળ, રૂમીમસ્તકી, વાંસકપુર, આંમળા, ખેરસાર, કપુર, ધમાસો, સાટોડી, આસંધ, સતાવરી, ભાંગ દરેક તોલા ૦ાા પછી એક ત્રાસક ને ઘી ચોપડી તેમાં ઠારી ચોસલાં પાડવા **માત્રા** તોલા ૨ાા થી ૫ મંદાગ્નિને દુર કરી પુષ્ટિ આપે છે. મગજને સુધારે છે (વૈ. સં.)

કામવર્ધક મોદક—એખરો, ગોખરૂ, બળદાણા, ધોળીમુસળી, કૌચાં, આસંધ, જેઠીમધ, શતાવરી, એ સર્વે સરખે ભાગે મળી શેર ૨ લઇ તેનું બારીક ચૂર્ણ કરીને આઠગણા દુધમાં ઉકાળી માવો કરવો, માવો થાય ત્યારે તેમાં ઘી શેર ૨ નાંખી દાણો પાડવો, દાણાથી બમણી સાકરની ચાસણી પાક જેવી કરવી. પછી તેમા કીટી નાખી હલાવી નિચે ઉતારી તેના પાંચ પાચ રૂપીઆ ભારના લાડુ વાળવા બને તો તેમાં તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેસર, બદામ, ચારોળી થોડાં થાડાં નાંખવાં. માત્રા તોલા ૫ થી ૧૦, વિર્યની વૃદ્ધિ કરી શરીરમા તાકાત આપે છે.

કુષ્માંડખડ પાક—ભૂરાકોળાનો રસ તોલા ૪૦૦, ગાયનુ દુધ તોલા ૪૦૦, આંબળાનું ચુર્ણ તો ૩૨, એ ત્રણેને ધિમા તાપથી પકાવી સાકર તોલા ૭૨ નાંખી પાક તૈયાર કરવો માત્રા તોલા ૨ાા થી ૫ અમ્લપીત મટે છે. [વૈ. સં.]

કૌચાંપાક—કૌચાને પાણીમાં કે દુધમાં ઉકાળી ફોતરાં ઉતારી નાંખી અંદરના ગોળા (મીંજ) લેવા તે તોલા ૧૨૮ તેને સુકવી ચુર્ણ કરવું તે ચુર્ણને બમણા દુધમાં ઉકાળી માવો કરવો માવામા

ઘી શેર ૩ થી ૪ નાંખીને તેનો દાણો પાડવો; પછી સર્વના વજન જેટલી સાકરની ચાસણી કરીને તેમા ઉપલો દાણો તથા નિચેની વસ્તુઓનુ ચુર્ણ નાંખવું. કેસર, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, પીપર, સુંઠ, લવીંગ, અગર, જાવત્રી, જાયફળ, અકલકરો, કંકોળ, સમદરશોપના બી, અજમો, મુશળી, હરડે, એ દરેક તોલા ૨ અને કપુર તોલા ૦।, રસસિંદુર, નાગભષ્મ વિગેરે માત્રાઓ જરૂર જણાય તો નાખવી. માત્રા ૧ થી ૨॥ કામેચ્છા, ધાતુ, બળ તથા બુદ્ધિને વધારે. વાજી-કરણ કરે, ધાતુ ક્ષય તથા બહુ મૂત્રતા, જુનો પ્રમેહ, ક્ષય તથા ક્ષીણતાને મટાડે છે.

કંદપ પાક—ધોળી કુગળીના કાંદા તોલા ૨૦, દુધ શેર ૨, ઘી શેર ૧, મધ તોલા ૯, સાકર શેર ૨, તજ તથા જાયફળ અકેક તોલો, લવીંગ, કેસર, જાવત્રી, અરધો અરધો તોલો, શુદ્ધ તામ્રભષ્મ તોલો ૦॥, કૌચબીજ તોલા ૪॥, માવો તોલા ૧૦, એ સર્વેનો પાક તૈયાર કરવો, માત્રા તોલા ૨॥. નપુષકપણું મટાડી પુરૂષાતન આપે છે.

ખંડકુષ્માંડપાક—ભૂરાકોળાનો ગરભ તોલા ૬૨ લઈ તેને પાણી તોલા ૬૪ માં અરધુ પાણી બળી જાય ત્યારે કપડાથી નીચોવી પાણી ગાળી લેવું અને ગરભને ઘી તોલા ૧૦ માં શેકી રાખવો પછી કોળાના નિચોવી કાઢેલા પાણીમાં ૧I શેર સાકરની ચાસણી થાય ત્યારે તેમાં ઘીમાં શેકેલ કોળું નાખવુ, પછી નીચે ઉતારી તેમાં મોથ, આંબળાં, વાંસકપુર, ભારંગી, તજ, તમાલપત્ર, એલચી દરેક તોલો ૦।, સુંઠ, ધાણા મરી, દરેક તોલો ૧ અને પીપર તોલા ૪ નું ચુરણ નાંખવુ. માત્ર તોલા ૨॥ થી ૫. રક્તપીત, પિત્તજવર, તરસ, દાહ, પ્રદર, કૃષતા, ઉલટી, ઉદરસ, શ્વાસ, સ્વરભેદ, ક્ષય, વધરાવળ વિગેરેને મટાડે છે. ધાતુપુષ્ટ કરી બળને વધારે છે,

ચોપચીનીપાક—ચોપચીની તોલા ૪૮, પીંપર, પીંપરીમૂળ, મરી, સુંઠ, તજ, અકલગરો, લવીંગ એ દરેક તોલા ૧, બધાનું વસ્ત્ર- ગાળ ચુરણ કરી સાકર શેર ૧॥ ની ચાસણી કરી તેમાં નાંખી પાક કરવો. માત્રા તોલા ૨॥. ઉપદંશ, શીરગ, પ્રમેહ, વરણ અને ભગંદર મટે છે. [નિ. ૨.]

જીરાપાક—જીરૂ ખાંડેલ શેર ૧ તેનો દુધ શેર ૪ માં માવો કરવો. તે માવાને ઘીમાં શેકી દાણો પાડવો, સાકર શેર ૨ ની ચાસણી કરી તેમાં તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેસર, પીંપર, સુંઠ, જીરૂ, મોથ, વાળો, દાડમની છાલ, રસાંજન, ધાણા, હળદર, સાલમ, વંશ- લોચન, તપખીર, એ દરેક તોલા ૨ નુ ચુર્ણ તથા ઉપલો દાણો ચાસણીમાં નાંખી પાક કરવો. માત્રા તોલા ૫. પ્રદર, રક્તપીત્ત, મોઢાનો રોગ, પ્રમેહ, પથરી, જીર્ણજ્વર, દાહ, પીનશ, અને અર્શ રોગ મટેછે. (નિ–૨.)

પીપરપાક—પીપરનું ચૂર્ણ તોલા ૬૪, ચારગણા દુધમાં ઉકાળી માવો કરવો તે માવાને ઘી તોલા ૨૫૬ માં દાણો ધીમા તાપથી પાડવો. સાકર તો ૨૫૬ ની ચાસણી પાક જેવી કરી તેમાં ઉપરનો દાણો તથા તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, એલચી દરેક તોલા ૪ નુ ચુર્ણ. તથા બદામ અને ઘી મરજી પ્રમાણે નાંખવું. માત્રા તોલા ૧ થી ૨. અનુપાન દુધ. ધાતુગત, જ્વર, જીર્ણજ્વર, ઉધરસ, દમ, પાંડુ, ધાતુ, ક્ષય, મંદાગ્નિ મટાડે છે. [નિ. ૨]

બદામપાક—બદામનાં મીંજ તોલા ૨૦, માવો તોલા ૧૦, મુસલાઇએદાણા તોલા ૪, લવીંગ, જાયફળ, જાવંત્રી, કેસર, વાંસ- કપુર, કમળકાકડી દરેક તો ॥, એલચી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, દરેક તો ૧, સાકર શેર ૨॥, ઘી તોલા ૨૦, બદામનું ચુર્ણ તથા

માવાને ઘીમાં શેકી દાણો પાડવો અને બાકીની સર્વ વસ્તુનું બારીક ચુર્ણ કરવું. સાકરની ચાસણી કરી તેમાં ઉપરની સર્વ વસ્તુઓ નાંખવી તથા અભ્રકભષ્મ તોલા ૦ાા, બંગભષ્મ, તો ૦।, સુવર્ણ-માક્ષીકભષ્મ તોલો ૦ાાા, પ્રવાલભષ્મ તો ૦ાા, એ સર્વ ભષ્મોમાંથી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે નાંખવી, માત્રા તોલા ૧ થી ૨ાા. વિર્યવૃદ્ધિ, પુષ્ટિ, તથા તાવમાંથી ગયેલી શક્તિ માટે આ પાક સારો છે.

મેથીપાક—મેથીદાણા તોલા ૧૦, સુંઠ તોલા ૧૦ બંનેનું ચુર્ણ કરી દુધ શેર ૫ માં રાંધી માવો તૈયાર થાય એટલે તેમાં ઘી નાંખતા જવુ અને હલાવતા જવું, છુટો દાણો પડેથી તે કાઢી લેવો, પછી સાકર શેર ૨ ની ચાસણી કરી તેમાં ઉપલો દાણો નાંખવો, તેમજ પીંપર, સુંઠ, પીપરીમૂળ, અજમોદ, ધાણા, જીરૂં, વરીયાળી, જાયફળ, કચોરો, તજ, તમાલપત્ર અને મોથ એ દરેક તોલા ૪ લઇ તેનું ચુર્ણ કરી તેમાં નાંખવું અને તેના લાડુ બનાવવા. માત્રા તોલા ૫, આમવાત, સર્વ વાતરોગ, સ્ત્રીઓના સુવાવડના વાત-રોગમાં અપાય છે.

સાલમપાક—સાલમ તોલા ૨૦ તેના ચુર્ણને દુધ તોલા ૧૨૮૦ માં ઉકાળી પુષ્કળ ઘી નાંખીને દાણો પાડવો. તે દાણાના વજન જેટલી સાકર અથવા ઇચ્છા હોય તો દોઢી સાકરની ચાસણી કરવી અને તેમાં દાણો નાંખી પાક કરવો અને પછી મરજી માફક કેસર, બદામ, પસ્તાં, ચારોળી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, એલચી વિગેરે નાંખવાં. માત્રા તોલા ૨ાા થી ૫ પુષ્ટિ આપે છે વિર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, આ પાક શીયાળામાં ખાવાથી વધારે ગુણ કરે છે.

સૌભાગ્યસુંઠીપાક—સુઠ તોલા ૩૨ નું ચૂર્ણ કરી તેને

ગાયના ઘીનો પ્રાબો દઇ આઠ શેર ગાયનાં દુધમાં નાંખી માવો કરવો પછી તે માવામાં ઘી નાંખતાં જવું અને હલાવતા જવું, તેથી દાણો છુટો થશે પછી સાકર શેર ૮ ની ચાસણી કરી તેમાં દાણો તથા ધાણા તોલા ૦। વરીયાળી તોલા ૧। વાવડીંગ, સુંઠ, નાગકેસર, ૨, મરી, પીંપર, મોથ, એ દરેક તોલા ૪ એ સર્વેનું ચુર્ણ તથા મરજી માફક બદામ, પસ્તાં, ચારોળી અને ઘીનો પાક તૈયાર કરવો માત્રા તો ૫ સુવાવડના રોગ, તરસ ઉલટી, જ્વર, બળતરા, શોષ, શ્વાસ, ઉદરસ, બરલ, કૃમિ વગેરે સ્ત્રીઓના રોગ મટે છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઘૃત

અમૃતાઘૃત—ગળોને ખાંડી તેમાં ચારગણું પાણી નાંખી ચતુર્થાંશ ઉકાળો કરવો, પછી પાણી ગાળી લઇ તેમાં ઉકાળાના ચોથા ભાગનું ઘી તથા ઘીથી ચોથા ભાગની ગળોની પાણીમાં વાટેલી ચટણી નાખવી, તેમજ ઘીથી ચારગણું દુધ નાંખવું પછી તેને ફક્ત ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી મંદ તાપથી ઉકાળવું માત્રા તોલા ૨ થી ૪ વાતરક્ત, કુષ્ટ વિગેરે ચામડીના દરદો મટે છે,

કામદેવઘૃત—આસન ૧૦ શેર, ગોખરૂ ૫ શેર, બલાનાં મૂળ, ગળો, સુંગધી સમેરવો, ભોંયકોળું, શતાવરી, સાટોડી, પીપળાનાં મૂળ, સુંઠ, શવનનાં ફળ, કમળકાકડી અને અડદ એ અગીઆરે ઓ- ષધો દશદશ પલ લઇ તે સર્વ એકઠાં કરી ચાર દ્રોણ પાણી નાંખી ઉકાળતાં ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે હેઠે ઉતારી ગાળી લઇ પછી

તેમાં મેદા—શતાવરી, મહામેદા—શતાવરી, આસધ, ફગવેલાનો કંદ, મીઠી ખરખોડી, જેઠીમદ, રાનીમગ, ધોળી કપુરી મધુરી, કાળી કપુરી મધુરી, બલા અને ગંગેટી એ ત્રેવીશ એક એક કર્ષ લઇ કલ્ક કરવો, પછી ઉપરના ગાળી લીધેલા કવાથના પાણીની અંદર, ઉપરનો કલ્ક તેવીસકર્ષ, સાકર બે પલ તથા ધોળી શેરડીનો રસ અને ઘી બને એક આઢક નાંખી ધીમે તાપે ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી ગાળી લેવું, આ કામદેવઘૃતના સેવનથી રકતપીત, ઉરક્ષત, હલીમક, પાન્ડુરોગ, વર્ણભેદ, સ્વરક્ષય, વાતરકત, મૂત્રકચ્છ, પાર્સ્વ શૂળ, કમળો શુક્ર ક્ષય, ઉરોદાહ, કાસ અને ઓજક્ષય રોગો મટે છે, સ્ત્રીને ગર્ભ રહે અને પુરૂષનું વિર્ય વધે, શા.

કાસિસાદિઘૃત—હીરાકસી, હળદર, દારૂહળદર, નાગરમોથ, હરતાળ, મનશીલ, કપીલો, ગન્ધક, વાવડીંગ, ગુગળ, મીણ, મરી, કઠ, મોરથુથુ, સર્ષવ, રસવતી, સિંદુર, ગધેઅેરજો, રતાંજલી, ખેરનો કાથો, લીબડાનાં પાન, કરંજનાં બી, કપુરી મધુરી, ઘોડાવજ, મજીઠ, જેઠીમદ, બાલછડ, સરસડાની છાલ, લોદર, પદ્મક, હરડે અને કુવાડીયાનાં બી એ બત્રીશ ઔષધો એક એક કર્ષ લઇ તેમનું ચુર્ણ કરી કરી પછી તેને લુગડાથી ચાળી તેમાંથી ત્રીશ પલ ઘી મેળવી ત્રાંબાના વાસણની અંદર નાંખી એક રસ કરીને સાત દિવસ તડકામાં મૂકવાં. આ ઘી શરીરે ચોળવાથી સર્વે કુષ્ટો, દાદર, પામા, વિચર્ચિકા શૂકરોગ, વિસર્પ, વાતરક્ત, વિસ્ફોટ, શિરસ્ફોટ, ઉપદંશ, નાડીવ્રણ, દુષ્ટવ્રણ, શોથ, ભગંદર અને લુતા રોગ મટે છે. આ ઘી વ્રણવાળી જગ્યાને શરીરના રંગ જેવું કરે છે. શા.

ગોર્યાદ્યઘૃત—હળદર, દારૂહળદર, સુગંધી સમેરવો, મોરવેલ,

કપુરી મધુરી, સુખડ, રતાંજલી, ગળો, જેઠીમદ, કમળ, નાગકેસર, પદ્મક, કાળુંકમળ, વાળો, શતાવરી, હરડાં, બેડાં, આંબળાં, વડની છાલ, ઉંબરાનીછાલ, પીપળાનીછાલ, પીપરનીછાલ અને પારસપીપળાની છાલ, એ ત્રેવીસે ઔષધો એક એક કર્ષ લઇ કલ્ક કરવો. એ કલ્ક ત્રેવીશ કર્ષ, ઘી એક પ્રસ્થ, અને પાણી ચાર પ્રસ્થ લઇ એ ત્રણે પદાર્થોને એકત્ર કરી, ઘી બાકી રહે ત્યા સુધી ઉકાળીને ગાળી લેવું, આ ઘી વિસર્પ, વિસ્ફોટક, કૃમિ વીકારો અને વ્રણ રોગ મટાડે છે. વિષદોષ મટાડે છે. શા.

ચાંગેરીઘૃત—લીંડીપીપર, પીપરીમૂળના ગંઠોડા, ચિત્રો, ગજપીંપર, ગોખરૂ, સુંઠ, ધાણા, કાળીપાટ, બીલી, અને બોડીઅજમોદ એ દશે ઔષધો એક એક પલ લઇને કલ્ક કરવો, એ કલ્ક દશ પલ, ઘી ચોસઠ પલ, ખાટી ભાજીનો રસ, દહીં અને પાણી એ ત્રણે પદાર્થો બસોછપન પલ લઇ એ પાચે પદાર્થોને એકત્ર કરીને ધીમી ધીમી આંચે ઘી બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળીને ગળી લેવુ. આ ઘીને ચાંગેરીઘૃત કહે છે. આ ઘૃતથી કફ, વાત, ગ્રહણી, અર્શ, ગુદભ્રંશ, મૂત્રકચ્છ અને પ્રવાહિકા રોગ મટે છે. (શા.)

જાત્યાદિઘૃત જાઇ, લીંબડો, પટોલ, [કડવાં પરવર] ત્રણેનાં પાંદડાં, હળદર, દારૂહળદર, કડુ, મજીઠ, જેઠીમદ, મીણ, કરંજનાં બી, વાળો, કપુરી મધુરી, અને મોરથુથુ એ તેર ઔષધો સરખે વજને લઇ તેનો કલ્ક કરી એ કલ્ક એક ભાગ અને ઘી ચાર ભાગ લઇ બંનેને તાંબાના વાસણમાં નાંખી એકરસ કરી અગ્નિપર તપાવવાં આ ઘીના લેપનથી, સૂક્ષ્મ નાડીવ્રણો તથા મર્મસ્થાનમાં રહેલાં, પરૂ વહેનારાં ભયંકર દેખાવનાં અને વેદનાવાળાં વ્રણો પણ મટે છે.

ત્રિફલાઘૃત—હરડે, બેહાં, આંબળાં દરેકનો રસ, તે ન મળે તો સુકાં લઇ દરેકનો ઉકાળો તોલા ૬૪, તૈયાર રાખવાં, પછી હરડે બેહા, આંબળાં, પીંપર, દ્રાક્ષ, સુખડ, સીધાલુણ, ચિત્રકમૂળ, કાકોલી, ક્ષીર-કાકોલી તે બેના બદલે આસધ, બેવડા વજને, જેઠીમદ, મરી, સુંઠ, સાકર, સફેદ કમળ, કાળાં કમળ, સાટોડી, હળદર, દારૂહળદર, સર્વ વસ્તુ તોલો એકેક લઇ ખાંડી તેનો કલ્ક કરવો. ઉપલા સર્વ રસ, દુધ, ઘી, તથા કલ્ક સર્વને કલઇના તપેલામાં ધીમા તાપથી ઉકાળવુ. સર્વ રસ બળીને ઘી બાકી રહે ત્યારે તે ઘીને કપડેથી ગાળી કાઢવુ, ઠર્યા પછી તે ઘી લીલાપીળા રંગનુ થશે તેને બરણીમાં કે શીશામા ભરી રાખવું, માત્રા તોલા ૨ થી ૪, આંખના રોગ, રતાંધળાપણું, ડોળાની ચેળ, પાણી ગળવુ, મોતીયા વિગેરે સર્વ પ્રકારના નેત્ર રોગ મટે છે.

ફળઘૃત—હરડે, બેહાં, આંબળાં, જેઠીમદ, ઉપલેટ, હળદર, દારૂ હળદર, કડુ, વાવડીંગ, પીપર, મોથ, ઇંદ્રવારૂણીનાં મૂળ, કાયફળ, વજ, મેદા, મહામેદા તે બેને બદલે બમણી આસધ, ધોળી ઉપલસરી, કાળી ઉપલસરી, ધઉંલા, વરીયાળી, હીંગ, રાસ્ના, સુખડ, રતાજલી, જૂઇનાં ફુલ, વાંસકપુર, કમળ, સાકર, અજમોદ, દાંતીમૂળ, આ સર્વ વસ્તુ એકેક તોલો લઇ પાણીમાં વાટી ચટણી કરવી. પછી વાછડાવાળી, એક વર્ણી ગાયનુ ઘી તોલા ૬૪, ઘીથી ચારગણું ગાયનું દુધ, અને દુધ જેટલુ પાણી એ સર્વ એકઠું ઉકાળી ઘી તૈયાર કરવું. માત્રા તોલા ૨ થી ૪. પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીઓને સેવવાયોગ્ય છે. પુરૂષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીઓના વન્ધ્યા દોષ મટે છે. સંતાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. મરેલાં છોકરાં અવતરે છે તથા જન્મ્યા પછી જીવતાં નથી ત્યારે આ ઘીનું કેટલાક વખત સુધી સેવન કરવાથી

સર્વ રોગ મટી જાય છે અને નિરોગી બાળક અવતરે છે. (શા.)

ફળઘૃત—(૨) ઘી શેર ૪. શતાવરીનો રસ શેર ૧૬, ગો-મૂત્ર શેર ૧૬, જીવનીય ગણનાં ઔષધો તોલો ૧ તેનુ ઘી સિદ્ધ કરવુ. માત્રા તોલા ૨ થી ૪ વંન્ધ્યાદોષ મટે છે. ગુણ ઉપર પ્રમાણે.

લઘુફળઘૃત—પીળા તથા કાળા ફુલનો કાંટાશેરીઓ, હરડે, બેઢાં, આંબળાં, ગળો, સાટોડી, અરડુસો, હળદર દારૂહળદર, રાસ્ના, મેદા, તેને બદલે શતાવરી આ સર્વે ચીજો દરેક ૧૧ તોલો લઇ તેની ચટણી કરવી, ઘી તોલા ૬૪, ગાયનું દુધ તોલા ૨૫૬, પાણી તોલા ૨૫૬, સર્વને ઉકાળી ઘી બાકી રહે ત્યારે ઘી ગાળી લેવું માત્રા તે. ૨ થી ૪ સ્ત્રીઓના યોનીદોષ જેવા કે શળ પીડા, યોનીદ્વાર મોટુ થવું, બહાર નીકળવુ, ગર્ભ ધારણ ન થવો ઇત્યાદિ રોગો મટેછે. (શા.)

પાનીયકલ્યાણઘૃત—હરડાં, બેઢાં, આંબળાં, હળદર, દારૂહળદર, રેણુકબીજ, ધોળી કપુરી મધુરી, કાળી કપુરી મધુરી, સુગન્ધી સમેરવો, દેવદાર, તગર, મોથ, ઇદ્રવારીણીનું મૂળ, નેપાળાનું મૂળ, દાડમ, નાગકેસર, કાળુ કમળ, એલચી, મજીઠ, વાવડીગ, કઠ, પદ્મક, જાઇનાં ફુલ, સુખડ, તાલીસપત્ર અને ઉભી ભોંયરીગણી એક એક રૂપિયા ભાર લઇ કલ્ક કરવો એ કલ્ક અઠાવીશ કર્ષ, ઘી એક પ્રસ્થ અને પાણી ચાર પ્રસ્થ લઇ એકત્ર કરી ઘી બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળીને પછી તે ઘીને ગાળી લેવું. આ ઘૃત અપસ્માર, જવર, ક્ષય, ઉન્માદ, વાતરક્ત, કાસ, મંદાનળ, પ્રતિશ્યાય, કટીશળ, તૃતિયકજ્વર, ચતુર્થકજ્વર, ઉન્માદ, વાતરક્ત, કાસ, મૂત્રકચ્છ, વિસર્પ, કન્ડુ, પાંડુ, એ જાતનાં વિષો અને પ્રમેહ રોગો મટે છે, વાંઝણી સ્ત્રીને પુત્ર આપે છે અને ભૂત, યક્ષ તથા રાક્ષસને હરેછે. [શા.]

બ્રાહ્મીઘૃત—બ્રાહ્મીનાં પાદડાંનો રસ તોલા ૩૨, ઘી તોલા ૧૬, સુંઠ, મરી, પીંપર, હળદર, નસોતર, દાંતી મૂળ, શંખાવળી, ગરમાળો, વાવડીંગ, દરેક તોલો ૦। લઇ ચટણી કરી બ્રાહ્મીના રસ તથા ઘી મા મેળવી ઉકાળવું. ઘી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું. માત્રા તોલા ૨-થી ૪ અપસ્માર અને ઉન્માદ મટે છે. યાદશક્તિ વધે છે. શા.

બિન્દુઘૃત—ચિત્રો, ધોળા ફુલની શખાવળીની ભાજી, હરડે, કંપીલો, ધોળુ નસોતર, કાળુ નસોતર, વરધારો, ગરમાળાનો ગોળ, નેપાળાનુ મૂળ, નેપાળો, કડવા તુરીયાના વેલાનું મુળ, કુકડવેલાં, ગળી, ગરણીના બી, પીળોથોર, પીપરીમૂળના ગંઠાડા, વાવડીંગ, • કડુ, દાકડીનાં મૂળ એ સર્વે એક એક રૂપીઆભાર લઇ તેમનો કલ્ક કરવો. એ કલ્ક ઓગણીશ ભાર. ઘી એક પ્રસ્થ, દાંડલીયા થોરનું દુધ છ પળ, આકડાનું દુધ બે પળ અને પાણી ચાર પ્રસ્થ લઇ પાચે પદાર્થોને એકત્ર કરી ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને પછી તે ઘીને ગાળી લેવું. આ ઘીથી ગુલ્મ, કુષ્ટ, શૂળ, ઉદાવર્ત, વાત, શોથ, આધ્માન વાત, ભંગદર અને આઠ જાતના ઉદરરોગ મટે છે. વળી ગાયનું દુધ, ઉંટડીનુ દુધ, કળથીનો ક્વાથ, અને ઉનું પાણી એ અનુપાનોમાથી રોગીના રોગને જે અનુપાન યોગ્ય જણાય તે અનુપાનની સાથે આ બિન્દુઘૃતનાં ટીપાં નાંખીને પાવાથી જુલાબ થાય છે. આ ઘૃતનો નાભીપર લેપ કરવાથી રોગીને જુલાબ થાય છે. શા.

મસુરઘૃત—મસુર સો પલ લઇ તેમાં એક દ્રોણ પાણી નાંખીને ઉકાળી ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે તેને હેઠે ઉતારી ગાળી લઇ તેમાં બીલીનો કલ્ક આઠ પળ તથા ઘી એક પ્રસ્થ નાંખી તે પદાર્થો-

ને એકત્ર કરી ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને પછી તે ઘીને ગાળી લેવું. આ મસુરઘૃત, સર્વાતિસાર, ગ્રહણી, ભિન્નવિટક અને પ્રવાહિકા રોગ મટે છે. શા.

મહાતિકતઘૃત—શાલવણુની છાલ, અતિવિષની કળી, ગરમાળાને ગોળ, કડુ, કાળીપાટ, નાગરમોથ, વાળો, હરડે, બેહાં, આંબળા, પટોલ, ખડસલીયો, લીંબડાની છાલ, મજીઠ, લીંડીપીપર, પદ્મક, કચૂરો, સુખડ, ધમાસો, મહેન્દ્રવારણી, હળદર, દારૂહળદર, ગળો, ધોળી કપુરી મધુરી, કાળી કપુરી મધુરી, મોરવેલ, અરડુસી, શતાવરી, ત્રાયમાણ, ઇન્દ્રજવ, જેઠીમદ, કરીયાતું દરેક એકેક રૂપિઆભાર લઇ તેના કલ્ક કરી તે કલ્ક ૩૨ રૂપીઆભાર, ઘી એકસો અઠાવીશ ભાર, આંબળાનો રસ બસોછપન રૂપિઆભાર અને પાણી એકહજાર ને ચોવીશ ભાર એ ચારે પદાર્થો એકત્ર કરી ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી ગાળી લેવું. આ મહાતિકતઘૃત પીવાથી વાતરક્ત, કુષ્ટ, રક્તપીત, રક્તાર્શો, પાંડુ, હૃદરોગ, ગુલ્મ, વિસર્પ, પ્રદર, ગન્ડમાળા, ક્ષુદ્રરોગો અને જ્વર મટે છે. શા.

વૃષાદીઘૃત—અરડુસી, લીમ્બડો, ગળો, બેઠીભોંયરીંગણી, કડવાં પરવળ સરખે ભાગે લઇ કવાથ કરી ગાળી લઇ તે કવાથના ઔષધોનો કલ્ક એક ભાગ, ઘી ચાર ભાગ અને ઉપરનો કવાથ સોળ ભાગ મિશ્ર કરી ઘી બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળી લેવું, આ ઘી, વિષમ જ્વર પાંડુ, કુષ્ટ, વિસર્પ, કૃમિ અને અર્શ રોગ મટાડે છે. શા.

ક્ષીરઘૃત—પીપર, પીપરીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, સુંઠ, સિંધવ એ છ વસ્તુઓ ચાર ચાર તોલા લઇ તેને પાણીમાં વાટી ચટણી કરવી. ગાયનું ઘી તોલા ૬૪; તથા ઘીથી ચારગણું ગાયનું દુધ લઇ તેમાં

ચટણી નાંખી ફકત ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળવું, પછી તે ઘી ગાળી લેવું. આ ઘી એકલુ અથવા ભોજન સાથે ખાવું. માત્રા તોલા ૨ થી ૪. પેટની બરલ, વિષમ જ્વર, મંદાગ્નિ વિગેરે મટે છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

તેલ.

ઔષધીનો કલ્ક એક ભાગ, તેલ ચાર ભાગ અને પ્રવાહી પદાર્થ ૧૬ ભાગ લઈ ત્રણેને ઉકાળવાં અને તેની અંદરનો પ્રવાહી પદાર્થ બળી જાય અને તેલ એકલું બાકી રહે તેને ગાળી લેવું તેનું નામ સિદ્ધ તેલ કહેવું. તે ખાવાની માત્રા તો ૧ થી ૪ તોલાની હોય છે.

અર્ક તેલ—તલનું તેલ શેર ૧, આકડાનું છીર તો. ૧, હળદર શેર ૦ાા, મનશીલ શેર ૦ાા, આકડાના ક્ષીરમાં હળદર તથા મનશીલ કુટી જરા પાણી નાંખી તેની ચટણી વાટવી. ચટણીને તેલમાં નાખી તેલ ઉકાળવું પરીપકવ થયે ગાળી લેવુ. આ તેલથી ખસ, ખરજવું, ચેળવાળાં ધારાં મટે છે.

અંગારક તેલ—મોરવેલ, બોરડીની અથવા પીપળાની લાખ-હળદર, દારૂહળદર, મજીઠ, ઇંદ્રવારૂણી, ઉભીભોંરીંગણી, બેઠી ભોંરીંગણી, સીંધાલુણ, કઠ, રાસ્ના, બાલછડ, અને શતાવરી એ બારે ઔષધો તોલા ૧૬ લઇને તેનો કલ્ક કરવો [જરા પાણી નાંખી વાટવું] એ કલ્ક તોલા ૧૬, તલનું તેલ તોલા ૬૪, અને ચોખાનું વાસી ઓસામણ તોલા ૨૫૬ લઇ, ત્રણે મિશ્ર કરી ઉકાળવાં તે ઉકાળીને

તેલ ગાળી લેવું. આ અંગારક નામનું તેલ સર્વ પ્રકારના તાવને મટાડે છે.

કરંજાદિ તેલ—કરંજની છાલ, ચિત્રક મુળ, જાઇનાં પાન, કણેરનાં મુળ, ચારે વસ્તુનો કલ્ક કરવો કલ્કથી ચાર ઘણુ તેલ, તેલથી ચાર ઘણું પાણી સર્વને મંદ તાપથી ઉકાળી તેલ તૈયાર કરવું ઇંદ્રિલુપ્ત [માથાની ઉદરી—ટાલ) મટાડીને વાળ પાછા ઉગાડે છે.

કરવીરાદી તેલ—કણેરનાં મુળ, દંતી મુળ, નસોતર, કડવી ઘીસોડીનાં ફળ, તેનો કલ્ક કરી તેનાથી ચાર ગણા તેલમાં મેળવી તેલથી ચાર ઘણું કેળના ક્ષારનું પાણી મેળવો ઉકાળવું. તેલ બાકી રહે એટલે ઉતારી લઇ ગાળા લેવું. તે તેલ જે જગાએ લગાડવામાં આવે ત્યાંથી વાળ જતા રહે છે.

કાસીસાદી તેલ—હીરાકસી, લાંગલી, કઠ, સુંઠ, પીપર, સીંધાલુણ, મનશીલ, કણેરનાં મુળ, વાવડીંગ, ચિત્રકમુળ, અરકુસી, દાંતીમુળ, કડવી નહીનાં બી, દારૂડી, હડતાલ, સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં વાટી કલ્ક કરવો. તેમાં તેલ તોલા ૬૪, થોરનુ દુધ તોલા ૮, આકડાનું દુધ તોલા ૮, તેલથી ચારગણું ગોમૂત્ર, આ બધાંને એકત્ર કરી મેળવી, ઉકાળી તેલ સિદ્ધ કરવું આ તેલ હરસના મસા ઉપર ચોપડવા માટે ઉત્તમ છે. શા.

કુષ્ટાદિ તેલ—કઠ, બીલી, લીંડીપીંપર, સુંઠ, દ્રાક્ષ; એ પાંચે સરખે ભાગે લઈ તેનો કલ્ક એકભાગ, તલનું તેલ ચાર ભાગ, અને પાણી સોળભાગ લઇ એ ત્રણે પદાર્થો એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને પછી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલનુ નસ્ય લેવાથી ક્ષવથુરોગ નાશ પામે છે. શા.

ગંધકાદિકતેલ—ધતુરાનાં ડોડવાં ચીરી તેની અંદર ગંધક, મોરથુથુ, મનશીલ ભરી તેનાપર કપડ માટી કરી સુકાય એટલે તેને અગ્નિમાં પકાવવાં જ્યારે પાકી રહે ત્યારે કપડમાટી ઉખેડી તે ડોડવાને એમને એમ ધુપેલ તેલમાં વાટવાથી તે તેલ તૈયાર થાય છે. તે ચોપડવાથી ચીત્રી, કરોળીઆ તથા તમામ જાતના ત્વકદોષ ચામડીનાં દરદો મટે છે. આ–ઔ.

ગૃહધુમાદિ તેલ—ઘરમાના ધુમાડાની મેશ, પીપર, દેવદાર, જવખાર, કરજની છાલ, સીધાલુણ, અંઘેડાનાં બી, એ સાત વસ્તુ સરખે વજને લઈ તેનો કલ્ક કરવો. તે કલ્કથી ચાર ઘણું તલનુ તેલ, તેલથી ચાર ઘણું પાણી નાંખી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળવું. તેલ સિદ્ધ થયા પછી તેને ગાળી લેવું. તે તેલ નાકના મસાને મટાડે છે. [શા.]

ચંદનાદિ તેલ-સુખડ, વાળો, નખલા, કઠ, જેઠીમદ, પથ્થરફુલ, પદ્મક, મજીઠ, ગન્ધોએરજો, દેવદાર, કપુરકાચલી, એલચી, જબાદકસ્તુરી, તમાલપત્ર, કાળો વાળો, એકાંગીમુરા, બાલછડ, ચણકબાબ, ધઉલા, નાગરમોથ, હળદર, દારૂહળદર, ધોળી કપુરી મધુરી, કાળી કપુરી મધુરી, કડુ, લવીંગ, અગર ચંદન, કેશર, તજ, રેણુકબીજ અને નિલીકા એ એકત્રીશ ઔષધો સરખે ભાગે લઈ તેનો કલ્ક કરવા. એ કલ્ક એક ભાગ, તલનુ તેલ ચાર ભાગ, દહીંના તર સોળ ભાગ અને અજાતો સોળ ભાગ લઈ એ ચારે પદાર્થોને એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળીને પછી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલ, ગ્રહઘ્ન તથા બલવર્ધન છે. વળી રક્તપિત, ક્ષતક્ષીણ, શ્વાસ, કાસરોગ મટાડનારૂ, આયુષ્ય વધારનારૂ, અને વશીકરણ કરનારૂં, ક્ષય, અપસ્માર, અને જ્વરરોગ મટાડનારૂં છે.

જાત્યાદિ તેલ—જાઇનાં પાન તોલા ૫, કડવો લીંબડો, કરંજ, કડવાં પરવળ એ દરેકનાં પાન તોલા ૨. કરંજનાં બી, જેઠીમદ, મીણ, કોઠું, હળદર, દારૂહળદર, કડુ, મજીઠ, પદ્મકાષ્ટ, લોદર, હરડે, કમળ, મોરથુથુ, ઉપલસરી, દરેક તોલા ૨, તે સર્વની ચટણી કરવી, તે ચટણીથી ચાર ગણું તેલ, ને તેલથી ચારગણું પાણી નાંખી ઉકાળી તેલ સિદ્ધ કરવું. વ્રણ, કાનનો દુ:ખાવો, તથા કાન કે નાકમાંથી નીકળતી રસી મટે છે. કાન કે નાકમાં ટીપાં નાંખવાં.

ત્રીફળાદિ તેલ—હરડાં, બેઢાં, આંબળાં, કરીયાતુ, હળદર, દારૂહળદર, અને રતાંજલી એ આઠે સરખે ભાગે લઇને તેનો કલ્ક કરવો. એ કલ્ક એક ભાગ, તલનુ તેલ ચાર ભાગ, અને પાણી સોળ ભાગ લઈ એ ત્રણે પદાર્થોને એકત્ર કરી, તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળીને પછી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલ ચોપડવાથી અરૂચિ રોગ મટે છે. શા.

નારાયણ તેલ—આસન, ખરેટીનાં મૂળ, બીલી, પાડળનાં મૂળ, ઉભી ભોંરીંગણી; બેઠી ભોંરીંગણી, ગોખરૂ, ખપાટ, લીંબડાની છાલ, અરડુસો, સાટોડીનાં મૂળ, નારીવેલ, અને અરણી આ તેર ઔષધો દશ દશ પળ લઈ તેને અધકચરાં કરી તેની અંદર ચાર દ્રોણ પાણી નાંખી ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે તેમને હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવાં. પછી તેની અંદર તલનું તેલ એક આઢક, સતાવરીનો સ્વરસ એક આઢક, અને ગાયનું દુધ ચાર આઢક લઇને ત્રણે પ્રવાહી પદાર્થોને નાંખવા. એ ઉપરાંત કઠ, એલચી, સુખડ, મોરવેલ, ઘોડાવજ, બાલછડ, સિંધાલુણ, આસંધ, બલાનાં મૂળ, રાસ્ના, વરીયાળી, દેવદાર, સુગંધીસમેરવો, સમેરવો, રાની મગ, રાની અડદ,

અને તગર બન્ને પલ લઇ તેનો કલ્ક કરી એ કલ્કને ઉપરના પ્રવાહી પદાર્થો સાથે મિશ્ર કરી ધીમે તાપે તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલ નસ્ય કર્મમાં, અભ્યંગ કર્મમાં, પીવામાં અને બસ્તિકર્મમાં વાપરવું. આ તેલથી પક્ષાઘાત, હનુસ્તંભ, મન્યાસ્તંભ, ગલગ્રહ, કુબ્જત્વ, બાધિરત્વ, ગતિભંગ, કટિગ્રહ, ગાત્રશોષ, કુઇંદ્રિય, નષ્ટ શુક્ર, જ્વર, ક્ષય, અંત્રવૃદ્ધિ, વૃષધ્વંશ, વૃદ્ધિ, દંતરોગ, શિરોગ્રહ, પાર્સ્વશૂળ, પાંગુલ્ય, બુદ્ધિ, હાનીવાત, ગૃધસી વિગેરે તમામ વાતરોગ મટે છે. આ તેલથી વંઝા સ્ત્રીને પુત્ર થાય છે. આ તેલ બધા વાતરોગોને મટાડે છે. શા.

નિંબબીજ તેલ—કડવા લીબડાનાં બીજને ભાંગરાના રસની ભાવના તથા બીયાની છાલના કવાથની ભાવના દેવી. તે બીજમાંથી તેલ કાઢવું. તે તેલ નાકમાં નાંખવામાં આવે તો ધોળા થયેલ વાળ કાળા થાય છે. એટલે વૃદ્ધ હોય તે તરૂણ થાય છે. પથ્ય, દુધ અને ભાત ખાવા આપવાં. શા.

નિલીકાદિ તેલ—ગળી, કેવડાનો કંદ, ભાંગરો, કાંટાશેરીઓ, ધોળા સાદડનાં ફુલ, બીયાનાં ફુલ, કાળા તલ. તગર, કંદ સહિત કમળફુલ, લોઢાનો ભૂકો, ધઉંલા, દાડમની છાલ, ગળો, હરડાં, બેઢાં, આબળાં, કમળની નિચેનો કાદવ એ સર્વ એકેક ભાર લઇ તેનો કલ્ક કરી તેથી ચાર ગણું તેલ, હરડાં, બેઢાં અને આંબળાનો કવાથ બસોઓતેર કર્ષ અને ભાંગરાનો રસ બસોઓતેર કર્ષ લઇ એ ચારે એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલ ચોપડવાથી કેશ સ્થિર થાય છે અને કવખતે ખરી પડતા વાળ કાળા થાય છે. દારૂણ કપાળ રોગ અને ઉપજીહક જીહ્વા રોગ મટે છે. શા.

નીર્ગુંડી તેલ—દુધીઆ વછનાગના મૂળનો કલ્ક એક ભાગ, તલનુ તેલ ચાર ભાગ, નગોડનો રસ સોળ ભાગ, પાણી સોળ ભાગ સર્વે મિશ્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળી તે તેલને ગાળી લેવુ. આ તેલનુ નસ્ય આપવાથી જલ્દી ગડમાળા રોગ મટે છે

પાઠાદિ તેલ—કાળીપાટ, હળદર, દારૂહળદર, મોરવેલ, પીપર, તેનો ઉકાળો તથા જાઇનાં પાનનો રસ, તેનાથી ૪ ગણુ તેલ, તેલથી ૪ ગણું પાણી મેળવીને ઉકાળી તેલ તૈયાર કરવું. નાકમાં ટીપા નાંખવાથી પીનસ રોગ મટે છે. નિ. ૨.

પ્રસારીણી તેલ—નારીવેલ, સોપલ લઇ તેમાં એક દ્રોણ પાણી નાંખીને ઉકાળી ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ તેમાં તેલ, દહીં, કાંજી, એ ત્રણે પદાર્થો પા પા દ્રોણ નાખવા, ગાયનું દુધ એક દ્રોણ નાખવુ. પછી જેઠીમદ, પીપરીમૂળના ગંઠોડા, ચિત્રો, સિંધાલુણ, ઘોડાવજ, નારીવેલ, દેવદાર, રાસ્ના, ગજપીપર, જીલામાં, સૂવા અને બાલછડ એ બારે ઔષધો તેલનો આઠમો ભાગ લઇ કલ્ક કરી તેને ઉપરના પ્રવાહી પદાર્થોમા નાંખી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળીને પછી તેલ ગાળી લેવું તે તેલ શરીરે ચોળવાથી વાતકફરોગ, કુબ્જત્વ, પગુત્વ, ગૃંધ્રસીવાત, અર્દિતવાત, હનુસ્તંભવાત માથાનો, વાંસાનો, જાગોનો અને કેડોનું રહી જવું વિગેરે વાતરોગ મટે છે. શા.

પીન્ડ તેલ—મજીઠ, કપુરી મધુરી, રાળ, જેઠીમદ, અને મીણ એ પાચે ઔષધો એક એક પલ લઇ તેમનો કલ્ક કરી એ કલ્કને વીશ પલ એરંડીયા તેલમાં ખદખદાવીને પછી તેનો મલમ કરવો આ પિંડતેલ મલમથી વાતરક્ત રોગ મટે છે. શા.

બાળબિલ્વાદિ તેલ—કુણાં બીલીફળ, ગોમૂત્રમાં વાટી

कल्क करवो, नाणुं तलनु तेल तेमा मेळववुं. तेमां चारगणुं बकरीनुं दुध अन दुध जेटलु पाणी मेळवी ऊकाळवुं. तेल बाकी रहे त्यारे, ऊतारी लेवुं. आ तेल कानमा नांखवाथी बहेरापणु दूर थाय छे. शा.

भृंगराज तेल—लोढानो भूको, हरडां, बेढां, आंमळां अने कपुरीमधुरी ए पांचे औषधो सरखे भागे लइने तेनो कल्क एक भाग तलनुं तेल चारभाग अने भांगरानो रस सोळभाग लइ त्रणे पदार्थो एकत्र करी तेल बाकी रहे त्यारे ऊतारो गाळी लेवुं. ते मस्तके चोळवाथी दारुण कपाळरोग, कन्दुवात, इन्द्रलुप्तरोग अने कवखते धोळा थयेला वाळ काळा थाय छे.

मरीचादितेल—मरी, हरताल, नमोतर, रतांजली, नागरमोथ, मनशील, बालछड, हळदर, दारुहळदर, देवदार, मोथ अने इन्द्रवारणीनां मूळ, कठ, आकडानुं दुध अने गायना छाणनो रस ए पदरे पदार्थो अकेक रुपिआभार, तथा शुद्ध वछनाग बे रुपीआभार लइने सर्वनो कल्क करवो तेमां सरसीयु तेल एक प्रस्थ. गोमूत्र बे प्रस्थ अने पाणी बे प्रस्थ लइ ए त्रणे पदार्थोनी अदर उपरनो कल्क मिश्र करी तेल बाकी रहे त्यां सुधी ऊकाळीने पछी ते तेलने गाळी लेवुं. आ मरिचादि तेल शरीरे चोळवाथी सर्व १७३ प्रकारना कुष्ठो पामा, चित्रकुष्ट, रक्तकुष्ट, श्वेतकुष्ट, कंडु अने कच्छु रोग मटे छे. शा.

लाक्षादि तेल—बोरडी अथवा कडानी लाख तोला २५६, पाणी तेनाथी चोगणुं, मंद अग्निथी ऊकाळी: चतुर्थांश पाणी बाकी राखवु ते गाळीने तेमां नीचेनी वस्तुओ नांखवी. तलनुं तेल तोला ६४

ગાયના દહીંની છાશ તોલા ૨૫૬, વરીયાળી, આસંધ, હળદર, દેવદાર, કઠ્ઠ, નાગરમોથ, રાસ્ના એ દરેક તોલા ૧, તેનું ચૂર્ણ કરવું પછી મંદઅગ્નિથી તેલ પકાવવું. આ તેલ શરીરે મર્દન કરવાથી સર્વ વિષમ જ્વર, શ્વાસ, કાસ. સલેષ્મ, કમ્મર તથા પીઠનું શુળ, વાતપિત્તનો કોપ, વાઈ. ઉન્માદ, ક્ષય, ભૂતબાધા, ખરજ, અંગની દુર્ગંધ, વિગેરે દરદો મટે છે. ગર્ભીણી સ્ત્રી આ તેલ નિત્ય શરીરે ચોળે તો ગર્ભ પુષ્ટ થાય.

વજાદિ તેલ—ઘોડાવજ, કપુરકાચલી, હળદર, દારૂહળદર, સુંઠ હરડે, અતિવિષની કળી, મોથ અને ઇંદ્રજવ દરેક ચારચાર રૂપીઆભાર લઇ કલ્ક કરવો એ કલ્ક સોપલ તથા પાણી ચાર દ્રોણ નાંખી ઉકાળી ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ગાળી લઈ તેમાં સરસીયુ તેલ સોળસો રૂપીઆભાર તથા કુંવાડીયાના પાનનો રસ સોલસો પલ નાંખી ધીમે તાપે તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી ગાળી લેવું. પછી તેમાં સીન્દુર નાંખી ઘુંટવું. આ તેલથી ગન્ડમાલા રોગ મટે છે;

વજ્ર તેલ—ડાંડલીઆ થોરનુ દુધ, આકડાનુ દુધ, ધતુરાનો રસ, ચિત્રાના મૂળનો રસ, અથવા ઉકાળો, ભેંસના છાણનો રસ, સર્વે સરખાં લઇ પકાવવું. આ તૈયાર થએલ દર ચોસઠ તોલા ભાર તેલમાં નિચેનુ ચૂર્ણ મેળવવું.

ગંધક, ચિત્રક, મનશીળ, હરતાળ, વાવડીંગ, અતિવિષ, વછનાગ, કડવી ડોડી, ઉપલેટ, વજ, જટામાંસી, ત્રિકટુ, દારૂહળદર, જેઠીમધ, સાજીખાર, જીરૂ, દેવદાર આ પ્રમાણે મેળવણી કરી પછી તે તેલ ચોળવાથી ચામડીના સર્વ વિકારો મટે છે. (શા.)

વારૂણ્યાદિ તેલ ઇન્દ્રવારણીના વેલાની ઉત્તરદિશાનું મૂળ લાવી

કલ્ક કરી તેમાં તલનું તેલ બાર પળ અને પાણી અડતાળીસ પળ લઇ એ ત્રણે પદાર્થોને એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ક્ષણવાર અગ્નિ પર ઉકાળીને પછી તે તેલને ગાળી લેવું આ તેલ ત્રણ નિષ્ક ભાતની સાથે ખાવાથી હસ્તકંમ્પ, શિરકમ્પ અને શિરકમ્પાભન્ય, રોગ મટે છે. શા.

વ્યાઘ્રાદિ તેલ—એકીબોરીંગણી, નેપાળાનાં મૂળ, ઘોડાવજ, સરગવાની છાલ, તુલસીનાં પાન, સુંઠ, મરી, લીંડીપીંપર, અને સિંધાલુણ, એ નવે ઔષધો સરખે ભાગે લઇને કલ્ક કરી એ કલ્ક એક ભાગ, તલનું તેલ ચાર ભાગ અને પાણી સોળભાગ લઇ ત્રણે પદાર્થોને એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને ગાળી લેવું. આ તેલ સુઘવાથી પુતિનાસા રોગ મટે છે.

શિગ્વાર્દ્રકતેલ—આદુનો રસ તોલા ૧૦, સરગવાની છાલનો રસ કે ઉકાળો તોલા ૧૦, બકરીનુ દુધ તોલા ૧૦, તથા તેલ તોલા ૧૦ ઉકાળીને તેલ સિદ્ધ કરવું. વાયુ મટે. વૈ–શા.

શતાવરી તેલ—શતાવરી, ખરેટીનાંમૂળ, સુગન્ધી સમેરવાનાં મળ, સમેરવાનાંમૂળ, એરંડાનાંમૂળ, આખસન્ધ, ગોખરૂ, બીલીનાંમૂળ, કાંસડો અને કાંટાશેરીઓ દરેક છ છ રૂપીઆભાર લઇ કલ્ક કરી તેમાં ૨૫૪ રૂપિઆભાર પાણી નાંખી ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી તે પાણીને ગાળી લેવું પછી તેમાં તલનું તેલ, ગાયનું દુધ; શતાવરીનો સ્વરસ અને પાણી દરેક અકેક પ્રસ્થ નાંખવા. તેમજ શતાવરી, દેવદાર, બાલછડ, તગર, સુખડ, સૂવા, ખરેટીનાં મૂળ, કઠ, એલચી, પથ્થરફુલ, કમળ, વારાહીકંદ, શતાવરી, જેઠીમધ, આસંન, વિદારીકન્દ, દરેક એકેક રૂપિઆભાર લઈ કલ્ક કરવો તેને ઉપરના

પ્રવાહી પદાર્થોમા નાંખી ગાયના છાણાંના અગ્નિથી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળવાં પછી તે તેલને ગાળી લેવું. આ તેલ પુરૂષ શરીરે ચોળે તો તેને નિત્ય સ્ત્રી સગ કરવાનું સામર્થ્ય આવે, સ્ત્રી ચોળે તો તેને છોકરાં થાય છે. વળી આ તેલથી યોનીશૂળ, અગશૂળ, માથાના સણુકા, કમળો, પાડુ, વિપસ્ફોટ, ગૃધસી વા, બરોળ, પ્રમેહ, વાતરક્ત, રક્તપ્રદર, રક્તપિત, આમવાત, અર્દિતવાત વિગેરે રોગ મટે છે. શા.

ષડબિંદુ—એરડ મૂળ, તગર, શતાવરી, હરડે અથવા મીઠી ખરખોડી [ડોડી], રાસ્ના, સેંધવ, ભાંગરો, વાવડીગ, જેઠીમદ, સુઠ, કાળા તલનું તેલ, તેલથી મિશ્રીત કરેલુ બકરીનુ દુધ, એ સર્વેને ચાર ગણા ભાંગરાના રસમાં પકાવવાથી, 'ષડબીદુ તેલ' બને છે ને માથાનાં તમામ દરદો મટાડે છે. દાંત મજબુત કરે છે. નેત્રની શક્તિ વધારે છે.

હીગ્વાદિ તેલ—હીંગ, તુંબરૂ, અને શુઠ એ ત્રણે ઔષધો સરખે ભાગે લઇ કલ્ક કરી ચાર ભાગ સરસીયુ તેલ અને સોળ ભાગ પાણી લઇ એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળી ગાળી લેવુ તે તેલ કાનમાં રેડવાથી કર્ણશૂળ મટે છે. શા.

ક્ષારતેલ—કુણા મૂળાનો ક્ષાર, જવખાર, [પંચલુણ, સીંધાલુણ, સચળ, બીડલુણ, સમુદ્રલુણ, કાચલવણ,] હીગ, સરગવાની છાલ, સુઠ, દેવદાર, વજ, કઠ, સુવા, રસવંતી, પીંપરીમૂળ, મોથ, એ સર્વે વસ્તુ દરેક તોલા ૪ લઇ તેનો કલ્ક કરવો. તલનું તેલ તોલા ૬૪, કેળનો રસ, બીજોરાનો રસ તથા મધુસુક્ત [કાગદી લીંબુનો રસ તો. ૬૪ મધ તોલા ૧૬, પીંપરનું ચૂર્ણ તોલા ૪ એ ત્રણેને એક માટલામાં નાંખી મોં કપડ માટીથી બંધ કરી એક માસ સુધી અનાજના ઢગ-

શામા રાખવુ તેથી મધુમુકત તૈયાર થાય છે.] એ દરેક તો. ૨૫૬, તેનુ તેલ સિદ્ધ કરવું, કાનનું ૫૩, કાનનો અવાજ, કાનનું શુળ, બેહગપણું, કાનના જીવડા વિગેરે કાનના રોગ તથા મોંના રોગ મટે છે. શા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

લેપ.

અસ્થિસંધાનક લેપ—ગુગ્ગર ભા. ૯ જદ્વાર ભા. ૧, શીકોતરીઓ એળીઓ, ભા ૧૫, કટકડી ભાર ૮, મેદાલકડી ભાર ૪ મસસ-શેસગુદર ભાર ૭, આંબા હળદર ભાર ૭ રેવંચીનો શીરો ભા. ૧૨ આ સર્વ ચીજો બારીક ખાંડી પાણીમાં વાટી લેપ કરી ઉપર રૂ દાબવાથી મુંઢમાર, પછાડ, વિગેરે કારણોથી લોહીનો જમાવ થયો હોય તે વેરાઈ જાય છે. કચરાયેલ તથા ભાગી ગયેલાં હાડકાંપર કેટલાક દિવસ સુધી લગાડવાથી સારૂ થાય છે, અને સોજો મટે છે.

આંજણીનો લેપ—રસવંતી, સુંઠ, મરી, પીંપર, સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં વાટીને ગોળી કરવી. તે ગોળી પાણીમાં ઘસી લેપ કરવો જેથી આંજણી મટશે. શા.

ઇંદ્રલુપ્ત લેપ—પટોલ પત્રનો રસ ત્રણ દિવસ ચોપડવો. ભોરીંગણીનો રસ મદમાં મેળવી ચોપડવો. ચણોઠીનાં મુળ તથા ચણોઠી વાટી મદ મેળવી લેપ કરવો. જેથી ઉદરી અને ટાલ મટી જશે અને વાળ ઉગશે. શા.

વાળ વધારવાનો લેપ—ગોખરૂ, તલના વૃક્ષનાં ફુલ, બંનેને વાટી મધ તથા ઘી મેળવી માથા ઉપર લેપ કરવો. ચાર પગવાળાં પશુ—બકરાં, ઘેટાં, હરણ વિગેરેનાં ચામડાં, વાળ, નખ, શીંગડાં, હાડકાં વિગેરેની રાખ કરી તલના તેલમાં કાલવી લેપ કરવો. હાથી દાન બાળીને તેની રાખ તથા રસવંતી બકરીના દુધમાં વાટી લેપ કરવાથી જે જગાના વાળ ગયા હોય તે જગામાં ફરી વાળ ઉગે છે.

કૃમિઘ્નલેપ—કરંજ, કડવો લીમડો, નગોડ, સર્વનાં પાન વાટી જીવડા પડેલા ઘારામાં ભરવાથી જીવડા મરે છે. હીંગ ને કડવા લીંબડાનાં પાન વાટીને લેપ કરવો લસણ વાટીને લેપ કરવો.

કુષ્ટહર લેપ—હરડે, કરંજ બી, સરસવ, હળદર, અણોદી, સિંધાલુણ, વાવડીંગ, સર્વે સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં વાટી લેપ કરવો જેથી સર્વ જાતના કુષ્ટ રોગ મટે છે [યો. ર.]

પારો ને ગંધકની કજ્જલી કરી તેને સરસીયું તેલ અને ભાંગરાના રસમાં મેળવીને લેપ કરવાથી સર્વ જાતના ચામડીના દર્દો મટે છે. (યો. ર.)

પીળી જાઇ, હીરાકસી, વાવડીંગ, મનશીલ, ગોરોચન અને સીંધાલુણ, છએ ઔષધોને સરખે ભાગે લઇ ગોમુત્રમાં વાટી લેપ કરવાથી સ્વીત્રકુષ્ટ મટે છે.

ખસનો લેપ—દારૂડી, વાવડીંગ, હીંગળો, ગંધક, કુંવાડીયાનાં બી, કઠ, સીંદુર, સરખે ભાગે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી ધંતુરાના રસમાં એકેક દિવસ મર્દન કરી લેપ તૈયાર કરવો. તેલ, ગંધક, પારો લઇ, પારા અને ગંધકની કજ્જલી કરીને ધંતુરાના રસમાં તે ત્રણેને પકાવી તેલ તૈયાર કરવું. ખસ, ખરજવુ, દાદર, વીયા ફાટવા વિગેરે મટે છે. વૈ. જી.

ગંડમાળનો લેપ—બાલામાં, હીરાકસી, ચીત્રકમુળ, દાંતીમુળ, તેનું બારીક ચુર્ણ કરીને ગોળ તથા થોરના અને આકડાના દુધમાં કાલવીને લેપ કરવો. જેથી ગડમાળ એટલે ગળા ઉપરની ગાંઠો મટે છે. વૈ. જી.

ચાંદીનો લેપ—રસવતી, સરસવ, હરડે તેનુ બારીક ચુર્ણ મદ સાથે મેળવી ચોપડવાથી સર્વ જાતની ચાંદી મટે છે. શા.

ચિત્રિનો લેપ—રતાંજલી, મજીઠ, લોદર, કઠ, ધઉલા, વડનાં કુંપળો તથા મસુરની દાળ સરખે ભાગે લઇ પાણીમા વાટી ચીત્રા ઉપર લેપ કરવો. [૨] ધોળા ઘોડાના નખની રાખ માખણમાં મેળવી લેપ કરવો. [૩] અર્જુન વૃક્ષ કે સાદડાની છાલ તથા મજીઠને મદમા વાટી લેપ કરવો. જેથી ચિત્રી મટશે.

તારૂણ્ય પીટીકાનો લેપ—લોદર, ધાણા, તથા વજ સરખે ભાગે વાટી મોં ઉપર લેપ કરવો. (૧) બીજોરાનાં મુળ, મનશીલ, ઘી તથા છાણના રસ તેનો લેપ મોં ઉપર ચોપડવાથી ફોડલીઓ, ચીત્રી તથા કાળાશ દુર થઇ કાંતિ વધે છે. (૩) ગોરાચન તથા મરી પાણીમા વાટી લેપ કરવો. (૪) વડનાં પાકેલાં પાન, જાઇનાં પાન, રતાંજલી, કઠ, દારૂહળદર, લોદર તેનો મોં ઉપર લેપ કરવો. (૫) ધોળા સરસવ, વજ, લોદર તથા સીંધાલુણ તેનો પાણીમાં વાટી લેપ કરવો જેથી જુવાનીના ખીલ, ચીત્રી તથા કાળાશ દુર થાય છે.

દશાંગલેપ—સરસડાની છાલ, જેઠીમદ, તગર, રતાંજલી, જટામાંસી, લોદર, દારૂહળદર, કઠ, વાળો તથા એલચી દશ વસ્તુનું સમાન વજને ચૂર્ણ કરી તેમાં જરા ઘીનું મોવણ નાંખી તેને ઠંડા પાણીમાં કે ગુલાબજળમાં ઘુંટવું પછી તે લેપ ચોપડવાથી તમામ પ્રકારનાં

ગરમીના ગડગુમડ, સોજો, દાહ, રતવા, ઉદર તથા બીજા ઝેરી- ડંખનો સોજો, અને વનસ્પતિના ઝેરનો સોજો મટે છે. શા.

દોષઘ્ન લેપ—સરગવાના મૂળની છાલ, સુઠ, સરસવ, સા- ટોડીનાંમૂળ, તથા દેવદાર સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરવું. ખાટી છાસમાં કે છાસની પરાસ (ઉપરની તોર) માં વાટીને જાડો લેપ કરવાથી વાયુ તથા કફનો સોજો અને ગાડો મટશે. શા.

દાહ માટે લેપ—સુખડ, કપુર તથા વાળો તેનો લેપ શરીરે કરવો હજાર વાર ઠંડા પાણીથી ધોયેલ ઘી શરીરે ચોળવું. વૈ-જી.

ધોળાકોઢનો લેપ—કાળીજીરી ભાગ ૪, હરતાળ ભા ૧, ત્રિફળા ભા. ૧, પાંચેને ગોમુત્રમાં વાટી લેપ કરવો. પીળા ફુલવાળી કણેર, હીરાકસી, વાવડીંગ. મનશીળ, ગોરોચના, સીધાલુણ ગોમુત્રમા વાટી લેપ કરવો. ધોળા કોઢ તથા ચિત્રી મટે છે.

નેત્રરોગનો લેપ—હરડે, સીધાલુણ, સોનાગેરૂ, રસવંતી સર્વે સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં વાટી ડોળાની બહારના ભાગમાં લેપ કરવો. સર્વ જાતના નેત્રરોગ મટે છે

રતવાનો લેપ—સોનાગેરૂ, રસવતી, મજીઠ, જેઠીમધ, વાળો રતાંજલી, પદ્મક, ખાંડીને બારીક વાટી લેપ કરવો જેથી રતવા, કખવા, ગરમીના સોજા, દાહ મટે છે.

વધ્રરાવળનો લેપ—જીરૂ, પલાંશી, કઠ, એરંડમુળ, બોરડીની છાલ સરખે ભાગે લઇ કાંજીમાં વાટી લેપ કરવાથી અંડવૃદ્ધિ મટે છે.

વાળ કાળા કરવાનો લેપ—ઇંદ્રવરણનાં બીનું તેલ કઢાવી- ને, ધોળાવાળ ઉપર નિત્ય ચોપડવું (૨) લોઢાનું ચુર્ણ, ત્રિફળાં, ભાંગરો, કાળાખાટ તે ૭ વસ્તુને શેરડીના રસમાં નાંખી એક માસ

રહેવા દેવી પછી તેનો લેપ કરવો. (૩) આંબળાં, હરડાં, બેહાં, આંબાની ગોટલીનો મગજ, અને લોઢાનું ચૂર્ણ તોલો ૧, તે સર્વને લોઢાની કઢાઇમાં ખુબ ઘુટીને એક રાત રહેવા દેવું; બીજે દિવસે ધોળા વાળ ઉપર લેપ કરવો (૫) ત્રિફળા, ગળીનાં પાન, લોઢાનું ચુર્ણ ભાંગરો સરખે ભાગે બકરીના મુત્રમાં વાટી લેપ કરવો.

વિષઘ્ન લેપ—અજાદુગ્ધ તેલ-લેપ બકરીના દુધમા તલ વાટીને તેમા માખણ મેળવી લેપ કરવો જેથી ભીલામાં ફુટયાં હોય તો તેનુ ઝેર સમે છે. અને સોજા મટે છે. (શા.)

શીળસનો લેપ—ધોળા સરસવ, હળદર, ઉપલેટ, કુવાડીયાના બી, અને તલ, સરખે ભાગે લઇ બારીક ચુર્ણ કરીને સરસીયા તેલમાં કાલવી લેપ કરવો. પીત્તને લીધે શરીર ઉપર શીળસ ઢ્રામઠાં ઉપડે છે તે મટે છે. (શા.)

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અંજન.

અંજન—હરડે, બેહાં, આંબળાં, સુંઠ, મરી, પીંપર, સીંધવ, રસવંતી, જેઠામધ, મોરથુથુ, ધોળાં કમળ, વાવડીંગ, લોદર, તામ્રભષ્મ એ ચૌદ ચીજોનુ બારીક ચૂર્ણ કરીને વરસાદના પાણીમાં વાટીને વાટો કરવી; તે સ્ત્રીના ધાવણમાં ઘસીને આંજવાથી આંખની ઝાંખ તથા પડળ મટે છે, છારી મટે છે, કેસુડાંના રસમાં ઘસીને આંજવાથી આંખનાં ફુલ તથા રતાશ વીગેરે મટે છે. લોદરનું પાણી કરીને તેમાં ઘસીને આંજવાથી શરૂઆતનો તીમીર રોગ મટે છે.

કતકાંજન—નીર્મળીનાં બી, શંખ, સાંધાલુણ, સુંઠ, મરી પીંપર, સાકર, સમુદ્રફીણ, રસવંતી, મધ, વાવડીંગ. તથા મનશીલ સર્વ સરખે ભાગે લઇ સ્ત્રીના ધાવણમાં કે બકરીના દુધમાં ઘુટીને અંજન કરવાથી તીમીર, ઝાખ, પડળ, મોતીઆ, પાંપણનો રોગ, ફુલ, ચેળ અને પરૂ વિગેરે આંખના રોગ મટે છે.

કરંજબીજ વર્તી—કરંજનાં બીનું બારીક ચૂર્ણ કરી તેને કેસુડાંના રસની ઘણી ભાવનાઓ આપી ખલમાં ઘુટી તેની જવના દાણા જેવડી ગોળીઓ લાંબી વાળવી તેમાંથી સહેજ પાણીની અંદર ઘસી આખમાં આંજવાથી શુક્ર રોગ મટી જાય છે. શા.

કૃષ્ણાદિ અંજન—પીપર, હરડે, બેહાં, આંબળાં, લાખ, લોદર તથા સીંધાલુણ સરખે ભાગે લઇ ભાંગરાના રસમાં ઘુંટીને ગોળી કરવી પાણીમાં તે ઘસીને અંજન કરવાથી પાપણનો રોગ, તિમીર, મોતીયા, ચેળ, ફુલું વિગેરે આંખના રોગ મટે છે.

કૃષ્ણાંજન—પીપરને બકરાંની લીંડીઓમાં પકાવીને તથા બકરાંની લીંડીઓના રસમાં વાટીને અંજન કરવાથી રતાંધળાપણુ મટે છે. ભા. પ્ર.

કૃષ્ણસર્પ વસાદિ રસક્રિયા—કાળા સર્પની માંસસ્નેહ (ચરબી) શંખ, કતકફળ અને સુરમો એ ચારે ખલમાં ઘુંટી આંખમાં આંજવાથી આંધળો માણસ દેખતો થાય છે. શા.

ખર્પરવટી—શુદ્ધ ખાપરીઉ, સીંધાલુણ, ફુલ, વેલ, મોરથુથુ, ફુલાવેલ ટંકણખાર, સુંઠ, મરી અને પીપર એ બધી ચીજો સરખે ભાગે લઇ તેનું બારીક ચૂર્ણ કરી લીંબુના રસમાં ઘુંટી ગોળી કરવી.

તેને છાયામાં સુકવી પાણી સાથે ઘસી અંજન કરવાથી સર્વે જાતના આંખના રોગ મટે છે. (આ. ભિ.)

ખર્પરાંજન—શુદ્ધ ખાપરીઆને પાણી સાથે ખુબ ખરલ કરવો, જેથી ખાપરીયું પાણી સાથે મળી જશે, અને કેટલોક કુચાવાળો ભાગ નીચે બેસી જશે. પછી ઉપરનું ચોખુ પાણી નિતારી લઈ કુચો ફેંકી દેવો. પછી એ પાણીને ત્રાબાના વાસણમાં ઉકાળતાં જે નિચે રહે તેને ત્રીફળાંના કવાથની ત્રણ ભાવના આપવી. સુકાય ત્યારે તે ચૂર્ણથી દશમો ભાગ તેમાં કપુર મેળવવું. આંખના દરદો માટે આ ઉત્તમ ઉપાય છે. (આ. ઔ.)

ગુડુચીસ્વરસાદિવટી—ગળોનો રસ એક રૂપીઆભાર,. મધ એકમાષાભાર, સિન્ધાલુણ એક માષાભાર એ ત્રણે ખલમાં નાંખી ઘુંટીને આખમાં આજવાથી તીમીર, પડળ, કાચ, ધોળા ડોળાપરના રોગ, કાળા ડોળાપરના રોગો, ખીલ વિગેરે આંખના રોગો મટે છે. શા.

ચંદ્રોદયાવર્તી—હરડે, વજ, કઠ, પીંપર, મરી, બેહાંનો ગર્ભ, શંખનીનાભી, મનશીલ, એ સર્વે સરખે ભાગે લઇ બકરીના દુધમા વાટી લાંબી ગોળીઓ કરવી.–આ ગોળી આંખમાં આંજવાથી ત્રણ વર્ષના ફુલાંને મટાડે છે. સર્વ પ્રકારની માંસની વૃદ્ધિ, રતાંધળાપણું વીગેરે દરદો મટાડે છે. ભા. પ્ર.

જાતિ પુષ્પાદિવર્તી—જાઇનાં ફુલ, પ્રવાળ, મરી, કડુ ઘોડાવજ, સીંધાલુણ એ છએ રસ સરખે ભાગે લઈ બકરીના મૂત્રમાં ઘુંટી આંખમાં આંજવાથી તન્દ્રારોગ મટે છે. શા.

જયપાળ મજાંજન—નેપાળાનાં બી ની અંદરનો ગર્ભ લઇને તેને લીંબુના રસની એકવીસ ભાવના દેવી પછી વાટી પેઠે ઘુંટી

જવના દાણા જેવડી વાટો બનાવી પછી જે મનુષ્યને સર્પદંશ થયો હોય તેને તે વાટને માણસની લાળમાં ઘસીને આંજવાથી સાપનું ઝેર ઉતરી જઈ માણસ જીવતો રહે છે. શ્ય.

તુત્થાંજન—મોરથુથુ, સોનામુખી, સીંધાલુણ, સાકર, શંખ, મનશીલ સોનાગેરૂ, સમુદ્રફીણ, તથા મરી સરખે ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરી મદમા ઘુંટી આંખમાં આજવાથી પાંપણના સર્વ રોગ ખીલ, ઝાંખ મોતીઆ અને ફુલું મટે છે.

દંતવર્તી—હાથી, ડુક્કર, ઉંટ, બળદ, ઘોડો, બકરો, અને ગધેડો એ સાત જાતના દાતો, શંખ, મોતી અને સમુદ્રફીણ દશે સરખે ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરીને તેને પાણીમાં ઘુંટીને જવના દાણા જેવી વાટો બનાવવી તેનું નામ દંતવર્તિ. તેને પાણીમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી આંખના શુક્રો ઝરી જાય છે.

દક્ષાંત્વકાદિ લેખાંજન—ટેકડાનાં ઇંડાંપરની છાલ, મનશીલ, ધોળો કાચ, શંખ, સુખડ, અને સોનાગેરૂ સરખે ભાગે લઇ બારીક વાટી લુગડાથી ચાળી આંખમાં આંજવાથી ફુલું અને અર્મ આદિ રોગો મટે છે. શા.

નયન શાણાંજન—પીપર, સીંધાલુણ, મરી, રસવંતી, સુરમો, સમુદ્રફીણ, સાકર, ધોળી સાટોડી, હળદર, રતાંજળી, જેઠીમદ હરડે, મનશીલ, લીંબડાંનાં પાન, લોદર, ફટકડી, શંખનાભી, ભીમસેની કપુર તે સર્વે સરખે ભાગે લઇને ચુર્ણ કરીને જાડા લુગડાથી ચાળી, તેમાં મદ મેળવી લોઢાના વાસણ ઉપર રાખી ત્રાંબાની વાટકીથી ઘુંટવું. આ અંજન આંજવાથી તિમીર, પડળ તથા ફુલું મટે છે. (ભા. પ્ર.)

નિલોપલાદિવર્તી—કાળુકમળ, શરઆળનાં બી, અને નાગ-

કેસર સરખે ભાગે લઇ પાણીમાં ઘુટી જવના દાણા જેવી વારો બનાવી તેને પાણીમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી અતિ તંન્દ્રારોગ મટે છે. શા.

પલાશાંજન—રતાંજળી ભાગ ૧, સીંધવ ભાગ ૨, હરડે ભાગ ૩, ખાખરાનો ગુદ ભાગ ૪, તેને બારીક વાટી ચુર્ણ કરવું. તે આંખમાં આંજવાથી આંખના કાળા ભાગપરનાં ફુલ મટે છે. આ. ઔ.

પુષ્પહરીવર્તી—કરજનાં બી ને કેસુડાંના રસની ઘણી ભાવના આપીને તેની વાટ બનાવી સુકવી તૈયાર રાખવી તે આંખમાં આંજવાથી આંખનાં ફુલ મટે છે.

પુનર્નવા અંજન—સાટોડીના મૂળને દુધની અંદર ઘસીને આંજવાથી કન્ડુ રોગ મટે છે, મદની અંદર ઘસીને આંજવાથી નેત્રશ્રાવ મટે છે, ઘીની અદર ઘસીને આંજવાથી તિમીર રોગ મટેછે. શા.

પાણી તલ સ્પર્શ પ્રયોગ—મનુષ્યે જમી હાથ ધોયા પછી તે ભીના હાથની તળીને બીજા હાથ સાથે ઘસી તે હાથ આંખોપર ફેરવવાથી નેત્રના સાધારણ રોગ તથા તિમિરાદિ રોગો મટે છે. શા.

રતનજોતની સળી—મોરથુથુ ભાગ ૨, ફટકડી ભાગ ૧, સુરોખાર ભાગ ૧, એ ત્રણે ચીજને ભેગી કરી તાપ આપવો તેથી એકરસ થઇ જશે. તેમાં ૧/૧૦ મા ભાગનુ કપુર મેળવવું અને તેની સળીઓ કરવી તે દરરોજ બે ત્રણ વખત પાંપણ ઉથલાવી આંજવાથી આંખનાં ખીલ, અત્યાશ્રુ, ફુલ, આંખ દુખવી વિગેરે આંખનાં દરદો મટે છે.

રોપણીકુસુમિકાવર્તી—તલનાં ફુલ ૮૦, લીંડીપીંપરના દાણા ૬૦, જાઇનાં ફુલ ૫૧. મરીના દાણા ૧૬, સર્વેને પાણીની અંદર

झीणां घुंटी जवना दाणाना जेवी वाटो बनाववी तेने पाणीमां घसी आंखे आंजवाथी तिमीर रोग, फुल अने मांसवृद्धि रोग मटी जाय छे. शा.

रसांजनादिवटी—रसवंती, हळदर, दारूहळदर, मालतीनां पान तथा लींबडानां पान ते सर्वने गायना छाणना रसमां वाटीने तेनी गोळी करवी. ते गोळीमांथी अकेक वाल जेटलो पाणीमां घसारो करीने अंजन करवुं. जेथी रतांधळापणुं मटे छे. शा.

रसमृद्वचूर्णांजन—खापरीयु खलमां नांखी झीणुं वाटी, एक वासणमां पाणी भरी तेमां नांखी हलावीने ठरवा दइ उपरनुं पाणी नितारी लइ तळे जामेलु चुर्ण नांखी देवुं पछी ते पाणीने घाटु थाय त्यां सुधी बाळी देवुं. पछी पोपडा थइ जाय तेने काढी चूर्ण करवुं ए चूर्णने हरडा, बेहां अने आंबळांना काढानी त्रण सारी भावना आपी तेमां चूर्णनो दशमो भाग कपुर भेळवीने तेने आंखमां आंजवाथी नेत्रना सर्व प्रकारना दोषो अने सर्वे रोगो मटी जायछे. शा.

वटक्षारादि रस क्रिया—वडना क्षीरमां भीमसेनी कपुर घुंटीने तेनुं जरा जरा अंजन करवाथी बे मासनुं फुलुं कपाय छे.

लेखनी रसक्रिया—मोरथुथु, सुवर्णमाक्षिकनो कटको, सिंधालुण, साकर, शंख, मनशील, सोनागेरु, समुद्रफीण अने मरी नवे सरखे भागे लइ खांडीने तेनुं चूर्ण लुगडांथी चाळी ए चाळेला चूर्णने मदमां कालवी आंखमां आंजवाथी आंखना सर्व प्रकारना रोगो मटे छे.

शीसानी सळी—शीसाने अग्नि उपर तपावी रस करीने अनुक्रमे निचेनी वस्तुओमां सात सात वार ठारवुं. १ त्रिफळानो

ઉકાળો, ૨ ભાંગરાનો રસ, ૩ સુંઠનો ઉકાળો, ૪ ગોમુત્ર, મદ, અને બક-રીનું દુધ, પછી તેને ટીપીને અંજન કરવા જેવી સળી બનાવવી ફક્ત આ સળી આંખમાં ફેરવવાથી નેત્ર રોગ મટે છે.

સ્નેહવતી—આંબળાં, બેહાં, હરડે તે ત્રણેના, ઠળીઆનો મગજ અનુક્રમે ભાગ ૧–૨–૩ તેને પાણીમાં બારીક વાટી લાંબી વાટ કરવી તેમાંથી ચોખાપુર કટકી પાણીમાં વાટી આંજવાથી આંખની અંદરથી પાણી ઝરવાનો રોગ તથા વાતરક્તની પીડા મટે છે. શા.

સમુદ્ર ફેનાદિવતી—સમુદ્રફીણ, સિંધાલુણ, શંખ, કુકડાનાં ઇંડાંની ઉપરની છાલ અને સરગવાનાં બી, એ પાંચે સરખે ભાગે લઇ તેનું બારીક ચૂર્ણ કરી તે ચુર્ણને ખલમાં ઘુંટી જવના દાણા જેવડી ગોળાકાર વાટ બનાવી સહેજ પાણીની અંદર ઘસી આંખમાં આંજ-વાથી આંખનાં ફુલ, માંસવૃદ્ધિ, છારી, વિગેરે રેગો શસ્ત્રથી જાણે કાપીને કઢયાં હોય તેની માફક ઝરી જાય છે. શા.

સૌવીરાંજન—સુરમાના પથ્થરને અગ્નિ ઉપર તપાવી તપા વીને ત્રિફળાંના તૈયાર રાખેલા ઉકાળામાં સાતવાર ટારવો. પછી સાતવાર તપાવીને સ્ત્રીના ધાવણમાં અથવા બકરીના દુધમાં ટારવો. પછી તેનું ચુર્ણ કરીને તેનું અંજન કરવાથી આંખના બધા રોગ મટે છે. શા.

હારિદ્રાદિ ગુટિકાંજન—હળદર, લીબડાનાં પાન, પીંપર, મરી, વાવડીંગ, મોથ, સુંઠ, એ સર્વેને ગાયના મુત્રમાં વાટી ચણી બોર જેવી ગોળી કરી છાયામાં સુકવવી તેને પાણીમાં ઘસી આંજવા-થી પડળ, સીંધવમાં આંજવાથી ખરજ, સ્ત્રીના દુધમાં આંજવાથી દુઃખાવો અને બકરીના દુધમાં આંજવાથી નેત્રપ્રકોપ મટે છે. વૃં. ટ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મલમ.

પાદદારી મલમ—રાળ, સીંધાલુણ, ગોળ, મીણ, મદ, અને ગુગળ એને અનુક્રમે તાપ ઉપર મુકી એકરસ થયેથી બીજી વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણ મેળવવું. એ ચોપડવાથી પગમાંના ચીરા. તથા જોડાના કણુને મટાડે છે.

પાદદારી મલમ—પારો, જીરૂ, શાહજીરૂ, હળદર, મરી, સીંદુર, તથા મનશીલ તેનું બારીક ચુર્ણ કરી ઘી મેળવી-લગાડવાથી ખસ, ખરજવાં, ગડગુમડ તથા માથાનો જંતુવાળો ખોડો-મટે છે.

ગરમીની ચાંદીનો મલમ—હીરાદખણુ, એલચી, કાથો દરેક તોલો ૧ અને કપુર તોલો ૦ા તેને બારીક ઘીમાં વાટી મલમ કરવો જેથી પરૂવાળાં ગરમીનાં ધારાં મટે છે. ૨. બોદાર તોલા ૫, રાળ તોલા ૫, કપુર તોલા ૨ાા, સર્વ લઇ તેમાં ઘી તથા મીણ મેળવી તેનો મલમ કરવો. ૩. બોદાર તોલા ૨૦, રાળ તોલા ૨૦, કપુર તોલા ૧૦, મીણ તોલા ૧૦, ઘી તોલા ૧૦, મીણ તથા ઘીને ધીમા તાપથી ગરમ કરી તેમાં પ્રથમની ત્રણ વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણ કરીને મેળવી દઇ ચાંદાં તેમજ ચેળવાળાં ચાંદાં પર લગાવવાથી મટે છે.

હરસના મસાનો મલમ—અફીણ તોલા ૨, માયાનો ભૂકો તોલા ૫, સાદો મલમ તોલા ૩૦ તેનો મલમ કરવો, જે ચોપડવાથી લોહી તથા બળતરા મટે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ક્ષાર.

અપામાર્ગ ક્ષાર—અંધેડાનો ખાર-અંધેડાના પંચાંગને છાયામાં સુકવી બાળીને તેની રાખ કરીને ક્ષાર કાઢવાની રીત પ્રમાણે ક્ષાર કાઢવો. માત્રા વાલ ૧ થી ૪. ગુણ, ઉષ્ણ, ભેદન, કફઘ્ન, તથા ગુલ્મ મટાડે છે. ભા. પ્ર.

નારીકેળ ક્ષાર-પાણીવાળા નાળીએરના ગોટામાં કાણું પાડી સારી પેઠે લુણ—મીઠું-ભરી કપડમાટી કરી સુકવીને અડાયા છાણાંના અગ્નિથી પકાવવું. ઠંડુ થયા પછી એ નાળીએર તથા અંદરનુ મીઠું બન્ને સાથે વાટી શીસીમા ભરી રાખવાં. માત્રા તો. ૦। થી ૦॥ ચુર્ણ પીંપર સાથે ખાવાથી સર્વ જાતનાં શૂળ મટે છે. ભા. પ્ર.

યવક્ષાર—જવનાં પંચાંગને લઇ તેને છાયામાં સુકવી અપામાર્ગક્ષારમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ક્ષાર કાઢવો. માત્રા વાલ ૧ થી ૪. ગુણ કફઘ્ન તથા મૂત્રલ.

વજ્રક્ષાર—સંચળ, જવખાર, મીઠુ, બંગડીક્ષાર, સીંધવ, ટંકણ, સાજીખાર, એ સર્વે સરખે વજને લઇને ચૂર્ણ કરી આકડાના દુધ તથા થોરના દુધની ત્રણ દિવસ ભાવના દેવી. પછી તડકામાં સુકવા તે ચૂર્ણને આકડાના પાનમા લપેટી કોડીઆમાં ભરી તે કોડીઆને કપડમાટી કરી તેને ગજપૂટ દેવો. સ્વાંગ શીતળ થયા પછી બહાર કાઢી ચુર્ણ કરી તેમાં સુંઠ, મરી, પીંપર, વાવડીંગ, રાતીરાઇ, હરડે, બેહેડાં, આંબળાં, ચવક, શેકેલી હીંગ એ સર્વે સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ

કરી મેળવવું તેને વજ્રક્ષાર કહે છે માત્રા માસા ૮. અનુપાન જઠરાગ્નિ વધારવા માટે છાશમાં, બાકી રોગાનુસાર. સર્વ જાતના ઉદરરોગ, સોજા, ગુલ્મ અગ્નિમાંદ્ય, અરૂચિ, પ્લીહા, યકૃત વિગેરે મટે છે. (નિ. ૨.)

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મુરબ્બા.

આંબળાનો મુરબ્બો—લીલાં આંબળાંને વાંસના બનાવેલા અણીદાર સોયાથી ટોચીને બાફવાં, આંબળાં જરા બફાઇ નરમ પડે એટલે કપડાની ઝોળીમાં બાધી તેમાંથી પાણી નીતારી લેવું. પછી આબળાંના વજનથી ત્રણ ગણી સાકરની ચાસણી કરીને તેમાં આંબળાં તેમજ ઇચ્છા મુજબ એલચી, તથા કેસર પણ નાખવાં આ મુરબ્બા જેમ જુના તેમ વધારે ગુણકારી છે. વળી આંબળાં જેમ વધુ મોટાં તેમ વધુ ગુણકારી છે. ગુણ–તેથી માથાનો દુઃખાવો. આંખની ગરમી, પિત્તવિકાર, વિગેરે મટે છે. **માત્રા** તો. ૧ થી ૨.

કોળાનો મુરબ્બો—જુનું મોટું ભુરૂ કહોળુ લઇ તેના ઉપરની છાલ ઉતારી નાંખવી. પછી કાપીને અંદર નાંખી તથા પોચો ગરભ કાઢી ફેંકી દેવો અને પછી તેનાં અકેક બબે રૂપીઆ ભારનાં પતીકાં પાડી તેને પાણીમાં બાફવાં જરા પોચાં પડે એટલે કપડામાં નાંખી પાણી નીતારી કાઢવું અને કોળાના બાફેલા પતીકાંને ત્રણ ગણી સાકરની ચાસણીમાં નાંખવાં. કેસર તથા એલચી ઇચ્છિા પ્રમાણે

નાંખી શકાય છે. માત્રા તોલા ૨ાા થી ૫ ગુણ માથાની ગરમી, ભ્રમ, ચકરી, ઉન્માદ, અનિંદ્રા વિગેરે મટે છે. અને મગજને શાંત કરે છે.

કેરીનો મુરબ્બો—કેરીની ઉત્તમ શાખો લઈ ઉપરથી છાલ ચપાવતી ઉતારી લઇ તેનાં પતીકાં પાડવાં અને તે પતીકાંને ધીમા તાપથી બાફવાં, અરધાં પતીકાં બફાય એટલે કપડામાં નાંખી પાણી નીચોવી લેવું. પછી ત્રણથી ચાર ગણી સાકરની ચાસણીમાં તે કેરીનાં પતીકાં નાખવાં. તથા એલચી, કેસર, ઇચ્છા પ્રમાણે નાંખવાં. ખમણીથી છુદો કરીને પણ મુરબ્બો કરવાનો રીવાજ છે. કેરીનો મુરબ્બો પીત્ત, શામક, રૂચીકર, તથા પૌષ્ટિક છે. માત્રા તોલા ૨ાા થી ૫.

બીલીનો મુરબ્બો—કુણાં બીલાં લઇ ઉપરની છાલ ઉતારી કાતરી પછી પાણીમાં નાંખી જરા બાફ આપીને કપડેથી પાણી નીતારી કાઢીને બીલાં ત્રણ ગણી સાકરની ચાસણીમાં નાંખવાં. માત્રા તોલા ૧ થી ૨ બીલીનો મુરબ્બો, આમ, તથા લોહીવાળા ઝાડા તથા મરડામાં સારો ગુણ કરે છે.

બીજોરાનો મુરબ્બો—બીજોરૂં છોલી તેની ચીરો કરવી અને એક તપેલું પાણીથી ભરી તેના મોં ઉપર એક કપડું બાંધી તે ઉપર બીજોરાની ચીરો મુકવી. અને ઉપર ઢાંકણું દઇ તે તપેલુ અગ્નિ ઉપર મુકવું તથા વરાળથી સીજવવું. પછી કોરા વસ્ત્રમાં લઇ સારી રીતે પીલી અંદરનું પાણી કાઢી નાંખવું અને સાકરનો જાડો પાક કરી તેમાં પીલેલો ભાગ નાંખવો એટલે ઉત્તમ મુરબ્બો થાય છે. મંદાગ્નિ અરૂચી, તથા પીત્તના ભ્રમને મટાડે છે માત્રા તો ૧ થી ૨.

હરડેનો મુરબ્બો—મોટી હરડેને દુધમાં બાફવી, સારી રીતે નરમ પડે એટલે ત્રણ ગણી સાકરની ચાસણીમાં નાંખવી, અથવા બાફેલી હરડેની ચપુવતી છોલ કાઢી લઈને તે ચાસણીમાં નાંખવો. માત્રા હરડે ૧ અથવા છુદો તો. ૨ દસ્તને સાફ લાવે, માથાની ગરમીને નીચે ઉતારે, જીર્ણ તાવને મટાડે વિગેરે ગુણ કરે છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

શરબત

આદુનું શરબત—આદુનો રસ કાઢી તેમાં અરધુ પાણી મેળવવું પછી સાકર નાંખી ઘાટો રસ થાય ત્યાં સુધી ઉકાળવું પછી તેમાં કેસર, એલચી, જાયફળ, જાવંત્રી, લવીંગ સર્વ વસ્તુ રસના પ્રમાણમાં મેળવી મજબુત બુચવાળી શીશી ભરી રાખવી. માત્રા. તોલા ૨ાા પીત્ત, રકતપીત્ત, શ્વાસ, ખાંસી, મંદાગ્નિ અને અરૂચી મટે છે.

ગુલાબનું શરબત-શરબતની રીતે પાણીમાં સાકરની ચાસણી કરીને તેમાં ગુલાબજળ નાંખવું એકલા ગુલાબજળમાંજ સાકર નાંખીને ચાસણી કરવાથી વધારે સારૂ શરબત બને છે. ગુલાબજળ જેમ વધારે ઉંચુ તેમ શરબત વધારે સારૂં બને છે.

દાડમનું શરબત—સારાં પાકેલાં દાડમ નં. ૨૦, લાવી તેમાંથી દાણા કાઢી તેનો રસ કાઢવો. તે રસમાં સાકર શેર ૧ નાંખી ઘાટું થાય ત્યાં સુધી ઉકાળવાં. પછી ઉતારીને કેસર તોલો ાા એલચીનું

ચુર્ણ તોલો ૧, મેળવી શીશીમાં ભરી રાખવું. માત્રા રૂચીકર તથા પિત્તશામક હોવાથી કેટલીક દવાઓના અનુપાનમાં યોજી શકાય છે ઉનાળામાં પીવાથી ફાયદો થાય છે.

લસણનું શરબત—લસણને છોલી તેની ઝીણી કાતરી કરીને રતલ ૧ ના સુમારમાં લઇ અને ઉનું પાણી પાઇન્ટર લઇને લસણ તેમા નાખીને બાર કલાક સુધી રાખવું. પછી તેને ગાળી કાઢવું. પછી તે પાણીમાં બરાબર વજ ને ખાંડ નાંખી એક રસ કરવું એટલે શર-બત થશે તે ખાવાથી છાતીની હાંફણ, કોઠાની નબળાઈ, ધુજારી વીગેરે મટે છે.

લીંબુ તથા દુધનું શરબત—એક કાચનું વાસણ લઇ તેમાં તાજુ ગરમ કરેલુ દુધ એક પાઇન્ટ નાંખવુ, પછી તેનાં ાા પાંઇન્ટ લીંબુનો રસ મેળવવો. છેવટ મીઠું લાગે ત્યાં સુધી તેમાં ખાંડ તથા સાકર નાંખી ગાળી લેવું એટલે લીંબુ તથા દુધનુ શરબત બનશે તે ખાવાથી ઠંડક થાય છે. મગજના રોગો મટે છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પરચુરણ ઔષધો.

બબુલારિષ્ટ—બાવળની અંતર છાલ શેર ૨૦, લાવી અદકચરી કરી ચાર દ્રોણ પાણીની અંદર ઉકાળી એક દ્રોણ પાણી બાકી રહે ત્યારે હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવી. આ ગાળી લીધેલો કાઢો ટાઢો થાય ત્યારપછી તેની અંદર ગોળ શેર ૩૦, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૪,

લીડીપીપર તો. ૮, જાયફળ, ચણકબાબ, એલચી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, લવીંગ, અને મરી એ આઠે ઔષધો ચાર તોલા લઇ પછી એ અગીઆર ઔષધોમાંથી ગોળને જુદો કાઢી લઇને, બાકીના દશે ઔષધોનું બારીક ચૂર્ણ કરવું એ ચૂર્ણ ગોળ સાથે નાંખીને તે સર્વ ઔષધોને મિશ્ર કરી, માટલામાં નાંખી તેનુ કપડછાન્દથી મો બંધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી રાખી મુકી પછી ઉપયોગમાં લેવી એ રીતે તૈયાર કરેલો આ બબુલારિષ્ટ, ક્ષય, કુષ્ટ, અતિસાર, પ્રમેહ, શ્વાસ, અને કાસ મટાડે છે. શા.

રોહિતકારિષ્ટ—રગતરોહીડાની અંતર છાલ શેર ૧૦ લઇ, અધ-કચરી કરીને તેને ૧૨॥ શેર પાણીમાં ઉકાળી ચોથો ભાગ પાણી રહે ત્યારે હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવી એ ગાળી લીધેલા પાણીની અંદર ગોળ તો. ૮૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૬૪, લીડી પીંપર, પીપરીમૂળના ગંઠોડા, ચવક, ચિત્રો, સુંઠ, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, હરડાં, બેહાં અને આં-બળાં એ અગીઆરે ઔષધો ચાર ચાર તોલા, લઇ તેમાંથી ગોળ જુદો કાઢી બાકીના બારે ઔષધનુ બારીક ચૂર્ણ કરવું એ ચુર્ણ ગોળ સાથે નાખી તે સર્વ ઔષધોને મિશ્ર કરી, માટલામા નાખી તેનુ મોંઢુ કપડછાન્દથી બંધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી રાખવી. પછી ઉપયોગમાં લેવાથી હર્ષ, સગ્રહણી, પાંડુ હૃદરોગ, પ્લીહા, ગુલ્મ ઉદર રોગ, કુષ્ટ અને શોફ તથા અરૂચી મટે છે. શા.

વિડંગારિષ્ટ—વાવડીગ, પીંપરીમુળના ગંઠોડા, રાસ્ના, કડા-છાલ, ઈંદ્રજવ, કાળીપાટ, એલ્લવાલુક નામે સુગન્ધી પદાર્થ અને આંબળાં, એ આઠે ઔષધો પાંચ પાંચ પળ લઇ તેમને અધકચરાં કરી, આઠ દ્રોણ પાણીની અંદર ઉકાળવાં અને એક દ્રોણ પાણી

બાકી રહે ત્યારે તેમને હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવાં. એ ગાળી લીધેલા એક દ્રોણ પ્રવાહી પદાર્થની અંદર આવેલો ઉભરો ઉતરીને તે ટાઢો થાય ત્યારે તેની અંદર મદ તોલા ૧૨૦૦ નાંખવું, પછી ધાવડીનાં ફુલ ૨૦ પળ, તજ, તમાલપત્ર, અને એલચી ત્રણે ઔષધો મળીને તોલા ૮ ધઉલા, કાચનાર, ચપાકાઠી, અને લોદર એ ત્રણે ઔષધો ચચાર તોલા સુઠ, મરી, અને લીન્ડીપીંપર એ ત્રણે ઔષધો મળીને તોલા ૩૨ એ રીતે સર્વ ઔષધો લઇ તેનુ ચુર્ણ કરી એ ચુર્ણને પણ ઉપરના પ્રવાહી પદાર્થોની સાથે મિશ્ર કરીને પછી તે સર્વે પદાર્થોને ઘીના રીઢા માટલાની અંદર નાખી તેનુ મો કપડછદથી બંધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી તેની અંદર રાખવી તે પછી પીવાથી ઘણો વધેલો વિદ્રધિ, ઉરૂસ્તંભ, પથરી, પ્રમેહ, વાત, ભગન્દર, ગન્ડમાળા અને પક્ષાઘાત મટે છે. શા.

૧ હિમજ, અતિવિષ, હિંગ, સચળ, વજ, ઇંદ્રજવ એ સર્વેનું સમભાગ ચુર્ણ ગરમ પાણીમાં અડધો તોલો આપવાથી પેટનો વાયુ તથા શૂળ બંધ થશે.

૨ વીરણવાળો, સિંધવ, હિંગ, એરંડાનુ મુળ, એ સમભાગે લેઇ ચૂર્ણ બનાવી ઉના પાણીમાં પીવાથી પેટમા દુખતુ બંધ થાય છે.

૩ બહેડાં ૧ ભાગ, સુઠ ૧ ભાગ, હરડે ૧ ભાગ, કરકજના ગોળાના બીજ ૩ ભાગ, આ સર્વેનુ બારીક ચૂર્ણ કરી મીશ્ર કરી બોર જેવડી એરંડીયા તેલમા ગોળીઓ વાળવી, તે લેવાથી પેટમાં દુઃખતું દુર થાય છે.

૪ સુંઠ, હીમજ, પીંપર, નસોતર, સંચળ, સમભાગ લીધાથી ચુંક, પેટનો વાયુ તથા મળસ્તંભ દુર થશે.

૫ સુંઠ, હીંગ, સાજીખાર એ સર્વેનું ચૂર્ણ અજીર્ણ તથા શુળનું શમન કરે છે.

૬ જવખાર, ટંકણખાર, ચિત્રાનાં મુળ, ત્રીકટુ, પંચલવણ (મીઠુ, સીંધવ, સંચળ, બીડલુણ, સાજીખાર) નું સમભાગે ચૂર્ણ ત્રીફળાના ક્વાથમાં લેવુ, જેથી દસ્ત સાફ આવે છે.

૭ સુંઠ, મરી, ટંકણખાર, પારો, ગંધક, આ સરવેને સમભાગ લેવાં, અને તેમાં નેપાળાનાં બીજ બે ભાગ લેઇ તેને ખરલમાં ઘુંટી એકત્ર કરવું બાદ બે રતીના પ્રમાણમા તે આપવું. નેપાળાનો જુલાબ આપવામાં ઘણી જ સાવચેતી રાખવી. અણસમજુ લોકો કેટલીકવાર તેનો જુલાબ લે છે તેથી વખતે ઘણું માઠું પરીણામ આવે છે.

૮ સાટોડી, સુંઠ, ગળો, દેવદાર અને હીમજના કાઢામાં ગયનુ સમભાગ મુત્ર નાંખી પાવું.

સારસાપેરીલા બનાવવાની રીત—રાા ઓંસ રેડ જમેકા સારસાપરીલાનાં મુળ, ૦ા ઓંસ, સસેફ્રાસનાં મુળ ૦ા ઓંસ, ગોઆ-કમનું લાકડું ૦ા ઓંસ, નવા જેઠીમધનુ લાકડું ૯૦ ગ્રેન, મેઝીરીયનની છાલ ૧ાા પાઇન્ટ, ઉકળતું પાણી—ઉપરની સઘળી ચીજોને ખાંડી ઝીણી કરી એક વાસણમાં ભરવી; પછી એના ઉપર ૧ાા પાઇન્ટ ઉકળતું પાણી રેડી ૧ કલાક ઢાંકી રાખવું. ત્યાર પછી તેને ધીમી આંચે ૧ પાઇન્ટ પાણી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળવું, પછી ઠંડુ થએથી ગાળી કાઢવું આ દવા લોહી સુધારી હોજરીને શક્તિ આપે છે, પસિનો લાવે છે, અને સંધિવા નજલો, તથા બીજાં ચામડીનાં દરદોને ફાયદો કરે છે. પ્રમાણ ૧ થી ૨ ઓંસ સુધી દીવસમાં બે વખત લેવાને હરકત નથી.

લોબાનનાં ફુલ બનાવવાની રીત—એક લોઢાની પાતળી લોઢી ઉપર લોબાનની ઝીણી ભુકી પાથરી લોઢીને ધીમી આંચ ઉપર મુકવી, અને આ ભુકી પાતળી થયા પછી તે ઉપર એક કાચનું વાસણુ ઉંધુ ઢાંકી સાંધો બંધ કરી તવીના તળીએ જરા વધુ તાપ કરવો જેથી બાફ થઇ પેલા વાસણના તળીએ લાગશે. બાફ બરાબર બંધાઇ રહે ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થવા દેવું, અને પછી ઉપલા વાસણને ધીમેથી ઉઠાવી લઇ તેના તળીએ બંધાઇ રહેલાં લોબાનનાં ફુલ એક છરીથી ઉખાડી લેવાં. આ લોબાનનાં ફુલ દવાના કામમાં આવે છે.

પારાનાં પ્યાલાં, ગોળીઓ બનાવવાની રીત—લોઢાની કઢાઇને દેવતાપર રાખી તેમાં મોરથુથાનો કપડછાણુ ભૂકો નાંખી તેપર પારો નાખી તેના પર મીઠું નાંખવું પછી તે પર એક ચીનાઇ પ્યાલો ઉંધો ઢાંકવો, તેની કીનારીમાંથી પવન ન જાય એટલા માટે ઘઉંના ભીના આટાથી તેનો સાંધો બંધ કરવો, બાદ તે કઢાઇમાં પાણી ભરી તળે દેવતા સળગાવવો. જ્યારે પારો સીજીને લાલ થાય ત્યારે કડાઇ નીચે ઉતારવી અને પછી તેમાંના પારાની ઇચ્છા અનુસાર ચીજો બનાવવી; અને તે સુકાયા કેડે દોલાયંત્રમાં બકરીનું મુત્ર ભરી તેમાં પારાની બનાવેલી ચીજો નાંખી પકાવવી, જેથી તે સ્વચ્છ સફેદ રંગની રૂપાના જેવી બનેલી દેખાશે.

બીજી રીત—પારા અને કલાઇને સમ ભાગે લઇ દેવચંપાના દુધમાં ખરલ કરી એક રસ કરીને જેવો ઘાટ બનાવવો હોય તેવા બીબામાં રેડી દઇ ઘાટ બનાવવો.

ત્રીજી રીત—અળશીના તેલને ઉકાળી તેમાં પારાને જરા ગરમ કરી નાંખવાથી પણુ જામી જાય છે. બાદ તેની જોઇએ તેવી ચીજ બનાવવી.

કપુરનાં પ્યાલાં બનાવવાની રીત—માટીનાં બે પ્યાલા લાવી તેમાં એકમાં કપુર ભરવું, બીજાને તે ઉપર ઉંધો પાડી બન્ને પ્યાલાનો સાંધો બધ કરી લેવો, સાંધો ઘઉના લોટની લાહીથી બધ કરવો; પછી તે પ્યાલાઓને એક નાનો ચુલો બનાવી તે ઉપર મુકી નળીએ એક કોડીયામા કપુર જેટલુજ ઘી પુરી દીવો સળગાવવો જ્યારે ઘી બળી રહેશે એટલે કપુર નિચેના પ્યાલામાંથી ઉડી ઉપરના પ્યાલામાં ગયુ હશે એમ સમજી ધીરેથી તેને ઠડુ પાડી સાંધો વખોડી ઉપરનો પ્યાલો સભાળી લેઈ લેવો, તે પ્યાલાને હળવેથી માટીનો ભાગ બાગી નાખી કપુરનો પ્યાલો લેઇ લેવો. આ ગ્લાસમા પાણી પીવાથી કોલેરા, મરડો, સંગ્રહણી વીગેરે દરદો માટે છે.

કપુરની માળા—એક માટીના હાડલામાં કપુર મુકી ઉપર એક ઉંધો પ્યાલો મુકવો જેના કાના અને હાડીના તળીયાના ભાગનો સાંધો ઘઉની લાહીથી બધ કરી મુકાયા પછી હાંડીમાં પ્યાલો ડુબે તેટલુ પાણી ભરવું. પછી તળે મદાગ્નિ કરવો અને એક કલાક પછી તેમાંનું પાણી પીચકારીથી કાઢી લેઇ પ્યાલાને ધીમેથી ઉખેડી તે માંહેનો કપુરનો રસ મણીકા પાડવાના બીબામાં રેડી દેવો. તેમ ન ફાવે તો હાલ્લાના તળીએ ઝીણો છેદ પાડી બીબામાં રસની ધાર કરવી. જેથી કપુરના માળાના મણીકા તૈયાર થશે. આ માળા કોલેરાના વખતમાં પહેરી રાખવાથી કોલેરા લાગુ પડતો નથી.

ગંધકનાં પ્યાલાં—ઉપર બતાવેલ કપુરના પ્યાલાની ક્રીયા જે છે તેજ ગંધક માટે ક્રીયા કરવી. ફરક માત્ર એટલોજ કે કપુરના બદલે ગંધક લેવો.

કપુરનો અર્ક—રેકટીફાઈડ સ્પીરીટ ૮ ઔંસમાં ૧ ઔંસ

કપુરને ઓગાળી બાટલીમાં ભરવું. આ અર્ક ૧૦ થી ૬૦ ટીપા સુધી પીવામાં આવે છે. આ અર્ક પીવાથી જરાક કેફ ચડે છે, પણ પેટમાં દુખતું હોય તો તે બંધ પડે છે. આ અર્ક વાયુરોગ, સોજા, ચુક ઉપર ચોળવાથી એકદમ હટાડે છે એવો ચમત્કારી અને અકશીર છે.

પેનકીલર બનાવવાની રીત–પલ્પીસ ગોયાકમ ૨૦ રતલ, કપુર ૨ રતલ, કે એન પેપર ૬ રતલ, લીકર એમોનીયા સ્ટ્રાંગ ૧૨ રતલ, અફીણ ૦ાા રતલ, રેકટીફાઈડ સ્પીરીટ ૩૦ ગ્યાલન એ સઘળાંને સાથે મેળવી બે અઠવાડીયાં બરાબર મોં બંધ કરેલા વાસણમાં રાખી મુકી પછી ઉપયોગમાં લેવુ.

કોલ્ડ ક્રીમ બનાવવાની રીત—૧ રતલ મીઠી બદામનુ તેલ તેમાં ૪ ઔંસ સફેદ મીણને પીગળાવવું. ટાઢું થયા પછી ધીમે ધીમે ગુલાબજળ રેડી એક રસ કરવુ. એટલે કોલ્ડક્રીમ બનશે આને ટંઢીના વખતમાં ચામડી ઉપર લગાડવાથી સુવાળી અને નરમ રહે છે. તથા ઠંડીના લીધે પગમાં ફાટ પડવી તથા કોઈ પણ જાતનો શરીર પરનો પડેલો ડાઘ આનાથી સારો થાય છે.

કલોરોડાયન બનાવવાની રીત—ક્લોરોફાર્મ ૬ ડ્રામ, કલોરીક ઈથર ૧ ડ્રામ, ટીંક્ચર કેપ્સીકમ ૦ાા ડ્રામ, ઓઈલ ઓફ પીપરમીંટ ૨ ટીંપા, હાઈડ્રોકલોરેટ ઓફ મોરફીયા ૮ ગ્રેન, હાઈડ્રો-સ્યાનિક એસિડ ૧૨ ટીપાં, પરકલોરાઈડ એસિડ ૨૦ ટીપાં, ટીંક્ચર કેનાબીસીન્ડીકા ૧ ડ્રામ, ગોળ અથવા ખાંડનો સીરપ (૧) ડ્રામ એ સઘળાંને મેળવવાથી કલોરોડાઈન બને છે.

ઉપયોગ—કોલેરા, ઝાડા, મરડો, સ્વાસ, ખાંસી વીગેરે ઉપર સારો ફાયદો આપે છે. માત્ર ૮ થી ૨૦ ટીપાં.

આંખો દુખવી—મોરથુથુ ૨ વાલ, કપુર ૨ વાલ, ફટકડી ફુલાવેલી ૨ વાલ, અફીણ ૨ વાલ, વરીઆળી ૨ વાલ, સાકર ૨ વાલ એ સઘળાં ચીજોને બારીક વાટી ૪ ઔંસ પાણીમાં નાંખી ૬ કલાક પલાળી ગાળી લેઇ શીશીમાં ભરી રાખવું એટલે તે આંખમા નાંખવા લાયક લોશન તૈયાર થશે. આંખ દુખવા આવે ત્યારે સવાર સાંજ અગર તેથી પણ વધારે ટાઇમ બબે ટીપાં નાંખવાથી ઘણોજ સારો ફાયદો કરે છે.

બીજી રીત-આવળની છાલ, તોલો ૧ લેઇ, ૨ ઔંસ પાણીમા પલાળી રાખી તેનાથી આંખમાં ફુંકારી ધોવાથી આંખો દુખતી બધ થાય છે. તેમજ કાચી ફટકડીને ઘસીને આંખનાં પોપચા ઉપર (ડોળા) ખરડ કરી એકાંતમાં હવા ન લાગે તેવી જગોએ રહેવાથી ઉત્તમ ફાયદો થાય છે.

મરડાનો ઉપાય—પ્રથમ એરડીયા અને સુદનો જુલાબ લેઇ બીજા રોજથી નીચેની દવા પીવી શરૂ કરવી–કેરીની ગોટલી, બીલાનો ગર્ભ, ધાવડીનાં ફુલ, મોચરસ (સાંમળાનો ગુંદર) સુદ, જાબુના ઠળીયા, ઇંદ્રજવ, વરીઆળી, જાયફળ, એ ચીજોને સરખા ભાગે લેઇ બે તોલા સાકરની ભૂકી મેળવી દરરોજ તેમાંથી દરેક ટાઇમે ০ા તોલો ૨ તોલા દહીંમાં મેળવી ચાટી જવું. પથ્ય-ઘઉં, અડદ જેવો ભારે ખોરાક ન લેવો.

દાદરનો ઇલાજ—૧ તોલો એળીયો, ૨ તોલા મોરથુથુ, ૧ તોલો આમલસારો ગંધક, ૧ તોલો પીતપાપડા, ૧ તોલો ઝીણી હીમજી હરડે, ০ાા તોલો સુકાં આંબળાં, ০ાા તોલો ફટકડી, ૧ તો० કણુતરની હગાર, ૧ તોલો પુંવાડનાં બીજ એ સઘળાંને બારીક ખાંડી

વસ્ત્રગાળ ચુરણુ બનાવી લીંબુના રસમાં એક દહાડો ઘુંટી ગોળીઓ બાંધવી. આ ગોળી લીંબુના રસમાં અગર પાણીમાં ઘસીને દાદરને ખંજોળી લગાવવાથી દાદર મટે છે.

ખરજવાનો ઉપાય—આકડાનાં મુળ અને પુંવાડીયાનાં બીજ અને આંબળાં સરખા વજને લેઇ કુટી વસ્ત્રગાળ ચુરણુ બનાવી દહીમાં કે સો વખત ધોએલા ઘીમાં મેળવી મલમ બનાવી લગાવવાથી સારૂં થાય છે.

પ્રમેહનો ઉપાય—ઇલાયચી, અરડુસાની છાલ, પાષાણભેદ, ધોળા એરંડાનાં મુળ, શીલાજીત, આમલસારો શોધેલો ગંધક, જવખાર, ફટકડી, સાકર એ સરખા ભાગે મેળવી વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ બનાવી તેમાંથી સવાર સાંજ ઠંડા પાણી સાથે બે આનીભાર લેવું. મરચુ, મીઠું, ખટાશ વીગેરે બીલકુલ ખાવુ નહી.

ખાંસીનો ઉપાય-સરપંખાનાં મુળીયાં ખાંડી ચલમમાં પાવાથી સારો ફાયદો થાય છે. ખસખસનાં પોશનો બે વખત શેક કરવો.

બીજો ઉપાય—સવારના હમેશાં પીવાય તેટલું પાણી દાતણુ કરતા પહેલાં પીવું. અડધા કલાક પછી તે પાણી દાતણુ કરતી વેળા ગળામાં આંગળી નાંખી પીધેલું પાણી કાઢી નાખવુ. એ પ્રમાણે દર રોજ સવારના કરવાથી ખરાબ ખાંસી હોય તો પણુ સારી થાય છે.

અર્શનો ઉપાય—ગુલાબ તોલા ૫, મોટી હરડે તોલા ૫, હીમજી હરડે તોલા ૩, સફેદ રાઈ તોલો ૦ાા એ સઘળી ચીજો લાવવી ગુગળને પાણીમાં ધોઇ બીજી દવાઓ બારીક ખાંડી ગુગળમાં મેળવી દેઇ તેની વટાણા જેવડી ગોળીયો બનાવવી તેમાંથી દરરોજ ૦ાા તોલાની માત્રાએ ગોળીયો ગળવાથી અર્શ દુર થાય છે.

બીજો ઉપાય-કાળાં મરી તોલા ૧૫, સવા શેર ૧, મધ શેર ૧, હવે સવા તથા કાચા મરીને બારીક ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચુરણ બનાવી મધમાં ચાટણ બનાવી ચાટવું. દીવસમાં બે વખત ચાટવું પ્રમાણ-દરેક ટાઇમે ૦ાા ભારનુ સમજી લેવું તે ઉપર (હર્શપર) લગાવવાનો મલમ મીણ તોલો ૧, માયાંનો ભૂકો તોલો ૦ાા, તથા મીઠું તેલ તોલો ૧ એ ત્રણે જણસોને ગરમ કરી તેનો મલમ બનાવવો અને હરસ ઊપર ચોપડવો અથવા જવાસાની પોટીશ બનાવી બાંધવી.

જળંદરનો ઉપાય—ડુંગળીનાં બીજ તોલો ૧ દરરોજ ખાંડીને પાણી સાથે ત્રણ મહીના આપવાથી સઘળું ભરાએલું ખરાબ પાણી ઝરી જશે.

બીજો ઉપાય—લસણની કળીયો છોલી ને મધમાં નાંખવી. જ્યારે તે અથાઈ રહે એટલે તેમાંથી દરરોજ ૦ાા ભારના આશરે ખવડાવવું. એક માસથી દોઢ માસ સુધી આ પ્રમાણે કરવાથી જળદર મટી જાય છે

દાઝેલાનો ઉપાય—ઇંડાંની સફેતી સરકા સાથે મેળવી લગાવતા સારૂં થાય છે.

બીજી રીત—ગાયના ઘીને સો વખત ધોઇ ધોળો કાથો મેળવી લગાવતાં સારૂ થાય છે. તથા કુંવરાનો ગર્ભ ચોપડવો, અથવા કોયલાની ભુકી ઘીમાં લગાવવી.

વાળાનો ઉપાય—વીદારીકંદને છાશમાં વાટી વાળા ઉપર બાંધવાથી વાળો ગળી જાય છે, અથવા કૌચનાં પાંદડાંને મીઠા જોડે વાટી બાંધવાથી વાળો ગળી જઇ આરામ થાય છે.

અવાળુનો ઉપાય—મ્હોંમાં લવિંગ રાખવાથી અવાળુ નરમ

પડે છે, અથવા ટંકણખાર દાંતે ઘસવાથી સારો આરામ થાય છે.

નાસુરનો ઈલાજ—અરણીના પાંદડાંનો રસ કાઢી તેમાં રૂનો પેલ બોળી મારવાથી સારૂ થાય છે. એક વખત ઉખડી જાય તો બીજી વખત લગાવવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.

કોડનો ઉપાય—ઊંબરાની અંતરછાલ છાંયડે સુકવેલી શેર ૬, અને બાવચી શેર ૨. એ બે ચીજોને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરી તેમાંથી દરરોજ નવટાંકના પ્રમાણમાં ફાકે તો સરવે જાતના કોડ જાય છે.

બીજો ઉપાય—મેંદીના ફુલ અને પાંદડાં ઉકાળી તેનું સત્વ કહાડી કોડના રોગમાં દીવસમાં બે વખત અડધા ચમચાની માત્રામાં આપવામાં આવે તો કોડ રોગ નાબુદ થાય છે.

કસુવાવડ થઇ જતી અટકાવવાનો ઉપાય—માલકાંકણીના મુળને કમ્મરે બાંધી રાખવાથી અધુરા માસે ગર્ભ પડી જતો નથી. અથવા કૌચનાં બીજની માળા ગર્ભવાળી સ્ત્રી પહેરી રાખે તોપણ આ ભયથી મુક્ત થવાય છે. આ માળા રેશમના લાલ દોરાથી પરોવવી જોઇએ.

કૃમિ મટાડવાનો ઉપાય—કિરમાણી અજમાને પાણી સાથે લેવાથી કૃમી નાશ પામે છે, અથવા પાંચ તોલા દાડમની છાલ, બશેર પાણીમાં નાંખીને એક શેર પાણી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને તે ઉકાળો ઠંડો થયા પછી અડધે અડધે કલાકે એક એક પ્યાલો પાવો. અથવા ૨ ઔંસ પાણીમાં ૨૦ ગ્રેન ગુંદરનો ભુકો અને ૪૦ ટીપાં ટરપેન ટાઇન પીંગળાવી તેમાથી દર ત્રણ કલાકે બે ચમચી જેટલું ઉમરના પ્રમાણે પાવું. દરદીને ખજુર, સાકર ખાવાની મનાઇ કરવી જેથી કૃમી રોગ નાશ પામશે.

ખસ (ખુજલી) નો ઉપાય—આવચીના બીજનો બારીક ભૂકો અને સરસીઊં તેલ સરખા ભાગે મેળવી ઘુંટીને શરીરે લેપ કરવો. (ખુબ માલીશ કરવું) અને તડકામાં ફરવું. પછી ઠંડા પાણીએ નહાવું, એ પ્રમાણે ચારેક દાહાડા કરવાથી ખસ મટે છે.

બીજો ઉપાય—સીંદુર અને મરી સરખા વજને ભેસના માખણમાં મેળવી અંગપર લગાવવું, અને પછી ગરમ પાણીથી નાહિ નાંખવું. એવી રીતે ત્રણ દીવસ કરવાથી ખસ જાય છે.

ત્રીજો ઉપાય—મેદીનાં પાંદડાં વાટી લેપ કરવો, અથવા રતા જળી ચંદનને મધમાં ઘસી લેપ કરવો, અથવા પીતપાપડો લીબુના રસમાં ઘુંટી લેપ કરવાથી અથવા ગંધક, મોરથુથુ પુવાડના બીજનો ભૂકો વાટી કપડછાણ કરી દહીંમાં એક દહાડો ઘુંટી લગાવતાં ગમે તેવી ઘોડા ખસ પણ મટી જાય છે.

ગાંઠવાળાં ગુમડાંનો ઉપાય—ઝેઝીની છાલનો ઊકાળો યોગ્ય પ્રમાણમા પાવામા આવે તો તે મટી શકે છે. ઓછામાં ઓછા આઠ દીવસ તો આ ઊકાળો પાવોજ. અથવા હરડાં, બહેડાં, આંમળા, ધાણા, સુખડ એ સરખા ભાગે લેઇ ખોખરાં કરી એક માટીના વાસણમાં પલાળી એક રાત દહાડો રહેવા દેઈ બીજા રોજ સવારના ગાળી એ પ્રમાણે એક અઠવાડીયુ પીવાથી ગમે તેવાં ભરનિગળ અથવા તો વારે વારે નિકળનારાં ખરાબ ગુમડાં મટી જાય છે.

ટાઢીયો, એકાંતરીયો તાવ કાઢવાનો ઉપાય—ધોળી કરેણનાં મુળ અને આકડાનાં મુળનું સમભાગે ચુર્ણ કરી તેમાંથી દરરોજ અડધી રતી બે વખત થઇને લેવાથી તાવ જતો રહે છે. ખારૂ, ખાટું ખાવું નહીં.

બીજો ઉપાય—તાવ આવતા અગાઉ (૧૨ કલાક આગમચ) ક્વીનાઇન લીંબુના રસ જોડે લેવાનુ શરૂ કરવું. તે એવી રીતે કે ત્રણ ત્રણ કલાકના છેટે પાંચ ગ્રેન પ્રમાણે લેવાથી તાવ આવતો એકદમ અટકી જાય છે. આ ક્રીયા ચાલુ કરવા પહેલાં એરંડીયાનો જુલાબ લેઇ પછી શરૂ કરવો જોઇએ. પથ્ય તેલ, અડદ, ઘઊં, ખટાશ, મરચુ એવા પદાર્થો ખાવા નહી.

પગના તળીયાંની બળતરા દુર કરવાનો ઇલાજ—મેંદી અને સુખડના તેલનું મર્દન કરવાથી મટે છે.

મોઢાની ગરમી દુર કરવાનો તથા આવેલા મોંને રૂઝવવાનો ઉપાય—જવાસાનો ઊંકાળો અથવા કલોરેટ ઓફ પોટાશ ૩૦ ગ્રેન, પરમેગ્નેટ પોટાશ ૫ ગ્રેન, થોડા ગરમ પાણી શેર ૧ા માં પીંગળાવી તેના કલાકે કલાકે કોગળા કરવાથી ગરમી હણાઇ જાય છે. તેમજ બાવળ, ઉંબરો, આવળના છોડાં, કાથો, અને ફટકડી મેળવી ઊકાળો કરી કોગળા કરવાથી મોંની ગરમી દુર થાય છે.

શ્વેત પ્રદર મટાડવાની રીત—સેમળાનાં ફુલને ઘીમાં તળી ખાવાથી આ દરદ મટે છે.

ક્ષયનો ઉપાય—કેળના થડીયાનો રસ કાઢી દરરોજ સવાર સાંજ અને બપોર એ પ્રમાણે દીવસમાં ત્રણ વખત દર ટાઇમે અધોળના પ્રમાણમાં પાવાથી સારૂ થાય છે.

સળેખમ (શરદી)નો ઊપાય—સળેખમ થએલું જણાય કે તુરત એક તોલો મરીયાં વાટી ઘણાંજ બારીક કરી ચાર તોલા દહીંમા મેળવી ચાટી જવાં, આખો દીવસ બીજું કઇ પણ ન ખાતાં ફકત

શીરો એકલોજ મોડી ભૂખ લાગવા આવે ત્યારે ખાવો, જેથી એક દીવસમાંજ આ નહારો રોગ નાબુદ થાય છે.

ઊલટીનો ઊપાય—પીંપળાનાં લાકડાંને બાળી રાખ કરી તેમાં પાણી નાંખી ડહોળી ઠરવા દેવું, ઉપરનું પાણી નિતારી ગાળી લેઇ તે પાણી પીવા માટે આપવું એટલે વારે ઘડીએ એ પાણી પીવા આપવાથી ઊલટી બંધ થાય છે, અને રાઇનુ પલાસ્ટર છાતી ઊપર મારવું. તેની રીત એવી છે કે રાઈ વાટી ઘુંટીને એક બારીક કપડા ઊપર લપેટી છાતી ઊપર મુકવું, વધારે બળે તો ઊઠાવી લેઈ ફરી મુકવું એ પ્રમાણે ક્રીયા કરવાથી ગમે તેવી ઊલટી નાબુદ થાય છે.

'**ઊટાંટીયાના ઊપાય**—ઘોડાવજનુ ચુરણુ ૫ થી ૨૦ ગ્રેનની માત્રામાં આપવું.

બીજો ઊપાય—ફટકડી અથવા મીંઢળનો ગર્ભ ઊલટી થવા માટે આપવો.

કમળો—કડુનો ઊકાળો પાવાથી દુર થાય છે, તેમજ સોડા બાય કાર્બ અને ખાંડ સરખા ભાગે મેળવી ખાવાથી કમળો દુર થાય છે.

અજીર્ણનો ઊપાય—પહેલાં એક હલકો જુલાબ આપવો. પછી રેવચીનો શીરો ૪ માસા, તજનો ભુકો ૪ માસા, શીકોતરીયો એળીયો માસા ૪, તથા વિલાયતી સાબુ ૪ માસા, એ સર્વેને ખુબ બારીક વાટી તેની ૬૦ ગોળીયો બનાવવી અને તેમાંથી દરરોજ સુતી વખતે ૨ થી ૫ સુધી ખાવી, તેથી અજીર્ણ મટી જશે. હલકો ખોરાક ખાવો

અફીણના ઝેરનો ઊપાય—ઊલટીઓ કરાવવી અથવા અરણીનો રસ ૪ તોલા અથવા કાળીઆ સરસનાં છોડાંને ઘસીને ચાર તોલા પાઇ દેવો જેથી અફીણનું ઝેર ઉતરશે.

આમણ બાહાર નિકળેછે તેનો ઊપાય—સુગરલેડ અને માયાંફળનો ભૂકો સરખા ભાગે લેઇ બારીક ભૂકો કરી રાખી મુકવું. અને પછી તેમાંથી હમેશાં ચપટી ભરી નિકળેલા આમણના ભાગ ઊપર ભભરાવાથી છ માસ સુધીમાં આ રોગ જડમુળથી નાશ પામેછે.

આંખમાં આંજણી નિકળે છે તેનો ઊપાય—પીંપર તથા ધતુરાનાં બીજને પાણીમાં ઘસી આંજણી ઊપર લગાવવાં અથવા સીંદુર લગાવ્યાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે.

આમ પડતા મરડાનો ઊપાય—સુઠ, અતિવિષ, શેકેલી હીંગ, નાગરમોથ, મીઠા ઇંદ્રજવ, અને ચિત્રાનાં મુળ આ છ ચીજો સરખા ભાગે લેઇ ખાંડી કપડછાણ કરી ૦ાા થી ૦ાાા તોલા સુધી દરરોજ પાણી જોડે ફાકે તો આમ પડતો મરડો અજાયબ રીતે એકદમ દુર થાય છે.

આંખ ગળતી અટકાવવાનો ઇલાજ—સફેદ ખાપરીયાને લીંબુનારસમાં ઓગાળી આંખમાં આંજવામાં આવેતો ગળતી આંખ મટેછે.

આંખના ફુલાનો ઊપાય—સફેદ સાટોડીના મુળને બેરીના ધાવણમાં ઘસી આંજવામાં આવે તો ફુલ જતુ રહે છે પણ તે ટુંકી મુદ્દતનું પડેલું જોઇએ.

બીજો ઉપાય—સફેદ ચણોઠી અને એખરાનુ બીજ અથવા રસ પાણી સાથે ઘસી (મેળવી) તે આંજવામાંઆવે તો અડવાડીયામાં ફુલ ગળી જાય છે.

ત્રીજો ઉપાય—ધોળી ચણોઠી, લવીંગ અને સમુદ્રફીન એ ત્રણને ભેગાં પાણીમાં ઘસી આંખમાં આંજવામાં આવે તો ફુલ ગળી જાય છે.

સફેદ વાળ કાળા થાય—સમુદ્ર ફલ ટાંક ૧, અને ગાયનું ઘી માસા ૬ જો દરરોજ ખાય તો ઊજળા વાળ કાળા થાય છે.

ઊજાગરો મારવાનો ઉપાય—જે દિવસે ઉજાગરો કર્યો હોય તેના બીજા દીવસે લીંબુનો રસ તોલો ૧, અને સાકર તોલો ૧ અને પાણી શેર ૦। મેળવી સરબત બનાવી પીવાથી ઊજાગરાનુ ઝેર રહેતુ નથી અથવા ગાયના દુધમાં પાણી અને સાકર નાંખી પીવાથી પણ ઊજાગરો દાખવતો નથી.

ઉડતા રોગનો ચેપ લાગે નહી તેનો ઉપાય—એક ગ્લાસમાં થોડાંક પાણી સાથે ૦॥ ગ્રામ કપુર અને ૦। ઔંસ આલ્કોહોલ પીગળાવી તેમાં ૨॥ ઔંસ ચોખ્ખો પાયરોલીગ્નીયસ એસિડ ઉમેરવો અને એ પાણી આજારી માણસના ઓરડામાં તથા ઘરના દરેક માણસના હાથમાં રાખવાના રૂમાલ પર છાંટવું, તેથી ચેપ લાગશે નહીં.

કંઠમાળનો ઇલાજ—૯ ટાંક સીંદુર, ૯ ટાંક મરી, ૯ ટાંક મીઠું આ ત્રણે ચીજોને બારીક ખાંડીને પછી ૦। શેર મીઠા તેલમા ૯ ટાંક સાબુ કાતરીને નાંખવો, આ સાબુ મળ્યા પછી એક રસ થાય, તેમ ઘુંટી નાંખવું અને તેમાં ઉપલી ચીજોનું બારીક ચુરણ ઊમેરવું અને ઊકાળવું જેથી ઘુંટતાં મલમ જેવું બનશે આને કંઠમાલ ઊપર લગાડવાથી કંઠમાલનુ દરદ મટે છે.

કાખ બલા (બગલનુ ગુમડું) નો ઉપાય—ઇંડાંની સફેતી અને કળીચુનો સમભાગે મેળવી ગુમડાપર લગાડી ૩ ચોખ્ખું વળગાડી દેઇ પાટો રાખવો જેથી ફુટી જઇ આરામ થશે.

કાનમાં ગએલા જીવડાને સહેલાઇથી મારી નાંખવાનો ઉપાય—કાનમાં હરેક જાનવર ભરાયુ હોય તો, એરંડીઉં તથા ગીહુ

તેલ કાનમાં નાખવાથી જીવડું મરી જઈ ઉપર મેલ સાથે આવે છે. અથવા એળીયો અને ડમરાના રસને દારૂમાં ઓગાળી કાનમાં ટીપાં નાંખવાથી જીવડું મરી જઈ મેલ સુદ્ધાં બહાર નિકળી પડે છે. તેમજ કાન ખજુરો કોઇના કાનમાં પેઠેલો હોય તો ખાંડનું પાણી કરી બે ત્રણવાર નાંખવાથી કાનખજુરાનુ પાણી થઈ નિકળી જાય છે એવું ખાંડનુ પાણી એ જાનવરના વિરૂદ્ધ છે.

કાનની તુરંતની બહેરાશ દુર કરવાનો ઇલાજ—કુંગળીનો રસ કાહાડી તેને ગાળીને તેના ટીંપાં સવાર સાંજ કાનમાં મુકવાથી બહેરાશ મટે છે. અથવા કાળા સર્પની કાંચળી તેલમાં કકડાવી કાનમાં ટીપું પાડવાથી કાનની અંદરની નાળ દુખતી બંધ થાય છે, તથા તુરતની બહેરાશ પણ ઓછી થાય છે.

અતિસાર (ઝાડાનો) ઉપાય—વખમો, જાવંત્રી, કાળાં મરીયાં કુલ ત્રણ મળી આઠ ગ્રેન આપવાથી ઝાડાનુ દરદ ઓછું થાય છે.

બીજો ઉપાય—શીમળાનો ગુંદર (મોચરસ) ૪૦ થી ૫૦ ગ્રેનના આશરે સાકર જોડે અથવા દહી જોડે ફાકવાથી અતિસાર મટે છે.

ત્રીજો ઉપાય—ગોરખ આંબલીના ફળનો ગર્ભ તોલો ૧ દહીં સાથે ચટાડવાથી ઝાડો મટે છે અથવા બીલાંના કાચા ફળને છ કલાક સુધી શેકી પાવલીથી અડધાભાર સુધીની માત્રાથી આપવાથી ઝાડો મટે છે.

ચોથો ઉપાય—કોઠાના ઝાડના ગુંદરને મધ સાથે મેળવી ઝાડા ઉપર ખાવામાં આવે છે તથા આંબાની કેરીનો ગુંદર, ઇંડાંની સફેતી, જરાક અફીણ એ ત્રણને મેળવી આ દરદમાં આપવામાં આવે છે.

લોહી સુધારવાના ઉપાયો—(૧) ગળોના પાંદડાંનો રસ પાણીમાં નાંખી તેમાં ચાર રૂપીયાભાર સાકર મેળવીને ૫ રૂપીયાભાર

જેટલું દીવસમાં બે વખત પીવાથી લગભગ ૨૦ દીવસ સુધીમા લોહી સુધરી સ્વચ્છ બને છે એટલે ખસ, દાદર, ચાઠાં, ગુમડાં, ફણુગલી ફોલ્લા વીગેરે બીલકુલ રહેવા પામતાં નથી. વખતે આ પ્રયોગ વધુ દાહાડા પણ સેવવો પડે છે. (૨) પારસ પીપળાના ઝાડની છાલનો ઊકાળો ૩ થી ૪ ઔંસ પીવા આપવાથી પણ લોહી સુધરે છે. (૩) સારસા પરિલાનાં મુળીયાં દુધમા ઉકાળી પીવાથી પણ સારો ફાયદો જણાય છે.

માથાની ઉંદરી (ખોડો) ટાળવાની રીત—(૧) જાબુનો રસ ચોપડવાથી મટે છે. (૨) દરાજનો મલમ માથે લગાવી ચાર કલાક પછી કારબોલીક સાબુથી ધોઇ નાહાવાથી ઉંદરી મટે છે.

ઉધરસના ઉપાય—ચણોઠીના પાંદડાં સાકર સાથે ચાવવાથી ઉધરસ મટે છે, અથવા બદામને પીપરમીટ સાથે મેળવી આપવાથી પણ મટે છે.

નાનાં બચ્ચાંઓની ઉધરસ ટાળવાની રીત—હરડે, પીપર અને દ્રાક્ષ એના ચુરણમાં મધ અને માખણ મેળવીને આપવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.

વહેતું લોહી (ઘાનું) બંધ કરવાનો ઉપાય—આવળના પરડાઓના રસને સુકવી ભૂકો કરી રાખેલા ચુર્ણને ઘા ઊપર ભભરાવવાથી વહેતું લોહી બંધ થાય છે.

ગર્ભવાળી સ્ત્રીની ઉલટી બંધ કરવાનો ઉપાય—લવીંગ નાંખી ઊકાળેલું પાણી ઠંડુ પાડી પાવાથી ઉલટી થતી નથી. અથવા લવિંગનું તેલ ૨ થી ૬ ટીપાં સાકરના પાણીમાં નાંખી આપવામાં આવે તો ઊલટી બંધ થાય છે.

ચુંકનો ઇલાજ—૭ હરડાંને ખાંડી તેમાં થોડી એક તજ નાંખી શેર ૧॥ પાણી મુકી ઉકાળતાં નવટાંક પાણી રહે એટલે ઉતારી પાવાથી બે ચાર સારા દસ્ત આવી પેટનો વીકાર દુર થશે.

ગાંઠવાળાં ગડગુંમડનો ઉપાય—આમલીના કચુકાને પાણી સાથે વાટી ગુમડાં ઉપર લેપ કરવાથી ગુમડું જલદી પાકીને ફાટી જાય છે. (૨) ગુમડા જલદી પકવવા માટે પુવાડીયાના છોડનાં પાંદડાં વાટીને તેની પોટીસ બાધવાથી પણ જલદી ફાયદો જણાય છે. (૩) ખાખરાના પાંદડાં ઝીણા વાટી બાધવાથી પણ ગુમડાંને વીખેરી નાખે છે.

બચ્ચાંનો ઝાડો મટાડવાની રીત—લીંબુના ઝાડની છાલનો રસ બકરીના દુધ સાથે આપવાથી ઝાડો મટે છે (૨) જાબુના રસના સરબતથી પણ ઝાડો મટી જાય છે. (૩) હરડે ૦)≈ભાર સવારના અને ૦)≈ સાંજના મળી પાવલી ભાર આપવામાં આવે તો બચ્ચાનો ઝાડો મટે છે. (૪) લાંબા દાહાડાનો ઝાડો હોય તો પણ ખાખરાના ગુંદરને બે ત્રણ ઘઉં ભાર આપવામાં આવે તો ઝાડો જલદી મટી જાય છે.

બચ્ચાંને દાંત ફુટતી વખત આવતો તાવ—પુંવાડીયાના છોડનાં પાંદડાંને ઉકાળી તે પાણી ૨ ડ્રામના પ્રમાણમાં આપવાથી તાવ મટી જાય છે.

સંધીવાનો ઉપાય—કણુછના તેલથી સાંધાવાળા ભાગને માલીશ કરવું તથા સરગવેલના તેલથી માલીસ કરવાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે.

દુખતા દાંતને બંધ કરવાનો ઉપાય—લવિંગના તેલમાં રૂનું પુમડું બોળી દુખતા દાંતના થડમાં ફેરવવાથી ઘણો ફાયદો કરે છે. તથા આકડાના દુધમાં મધ મેળવી ને દાંત ઉપર લગાવવાથી ફાયદો કરે છે.

દાદરનો અકસીર ઇલાજ—પુવાડના મુળને પથ્થર ઉપર ઘસી લીંબુના રસમાં મેળવી દાદર ઉપર લગાવવાથી દાદર જતી રહે છે.

ધંતુરાનું ઝેર ઉતારવાની દવા—ખજુર, દ્રાક્ષ, આમલીનો ગર્ભ, દાડમનાં બીજ, ફાલસાં, અને આંબળાં સરખે ભાગે લેઇને તેમને બારીક વાટી તેમાં પાંચ ઘણું પાણી નાંખી ઉકાળીને આપવાથી ઝેર ઉતરે છે.

પાચનશક્તિ વધારવાનો ઉપાય—હમેશાં લવિંગ ખાધાથી પાચનશક્તિમાં વધારો થાય છે.

પીતનો ઝાડો મટે એવો પ્રયોગ—ખાખરાનો ગુંદર એકથી બે રતીની માત્રામાં આપવાથી પીત-લોહીનો ઝાડો મટે છે.

મરડાનોઉપાય—જાબુનાં ફુલ અને છાલનો ઉકાળો ઘણો અકસીર ઇલાજ છે, અને હાલ તે બંગાળા તરફ છુટથી વપરાય છે.

વાયુનો ઇલાજ—જવાસાની છાલનો ભૂકો સુંઘાડવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

દુઝતા અર્શ મટાડવાની રીત—હરડાંનો ઉકાળો પાવો તથા જવાસાનાં ફુલ વાટી ચોપડવાથી અર્શ ખરી પડે છે.

કૌવત આપનારી દવા—૧ તોલો કરીયાતુ લેઈ તેને ખોખરૂ ખાંડી ૧૦ ઔંસ ઉકળાતા પાણીમાં નાંખવું અને તેને એક કલાક ઢાંકી રાંખવું, પછી ગાળી લેઇ બાટલીમાં ભરી રાખવું; તેને દિવસમાં ત્રણ વખત દર ટાઇમે એક ઔંસ પ્રમાણે લેવું.

ધાતુ પુષ્ટ ચુરણ—શતાવરીનાં મુળ, કાંસકીનાં બીજ, કૌચાનાં બીજ, તાલમખાનાનાં બીજ, ગોખરૂ, ધોળા તલ, અને અડદની દાળ આ સાત ચીજો સરખા ભાગે લેઇ ખાંડી બારીક કરવાં. તેમને કપડછાણ

કરી તેમાંથી ૦।। તોલો ફાકી ઉપર ગરમ કરેલું ગાયનું દુધ પીવું.

ધાતુ પુષ્ટ ચુરણ નંબર બીજાનું—મોચરસ (સેમળાનો ગુંદર) અક્કલગરો, કાળી મુશળી, ધોળી મુશળી, બહુફળી, ઇંદ્રજવ, મીઠા ગોખરૂ, ગળો સત્વ, સુકાં વડગુંદાં, કૌચનાં બીજ, ઉતકટાનાં બીજ, કાંસકીનાં બીજ, તાલમ ખાંનાનાં બીજ, ચણકબાબ, બાવચી એ સર્વે ચીજોને સરખી લેઇ બારીક ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરી તેનાથી બમણી ખાંડ યા સાકર મેળવી બાટલીમાં ભરી રાખવું અને તેમાથી દરરોજ એક હથેળી ભરીને ફાકી મારવી.

બંધ પેશાબ છોડવાનો ઉપાય—સુરોખાર તથા ઊંદરની લીંડીને વાટી કપડછાણ કરીને ડુંટી ઉપર લેપ કરે તથા પેટ ઉપર ચોપડે અને તે ઉપર મુળાના પાતરાં બાંધે તો તુરત પેશાબ છુટે.

બીજો ઉપાય–ડુંગળીનાં બીજ, ગોખરૂ, કપાસ, કાકડીનાં બીજ એ સઘળી ચીજો ૨ તોલાને આશરે લેઇ ખોખરાં કરી ૬ શેર પાણીમાં ઉકાળીને પાણી શેર ૧, બાકી રહે ત્યારે તેમાં સાકરની ચાસણી આપીને દરદીને પાવુ, જેથી ૧ કલાકમા પેશાબ છુટે છે

ગાજરની પોટીસ—ગાજરને પાણીમાં ઉકાળી નરમ થએથી કાઢી લેઇ મસળી લુગદી બનાવી ગંધાતાં ધારાં અને ચાંદાં ઉપર બાધવાથી ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

ડુગળીની પોટીસ—આ પોટીસ ગાજરની પોટીસ પ્રમાણે બનાવવી. એ ગડગુમડને ઘણી જલદી રીતે પકાવી નાંખે છે.

ખસખસના પોસ્તની પોટીસ–ખસખસનાં પોસ્ત (ડોડવાં)ને પાણીમાં ખુબ ઉકાળી તેમાં પાઉનો ગર મેળવીને પોટીસ બનાવવી, આ પોટીસથી દરદની વેદના કમી થાય છે.

કોલસાની પોટીસ—સાધારણ પાકની અથવા અળશીની પોટીસમાં બારીક કોલસાની ભૂકી મેળવી દેવી. આ પોટીસથી ચાંદા યા ધારાંની ખરાબ વાસ દૂર થાય છે પણ આ પોટીસ વારે ઘડીએ બદલવી જોઇએ.

બદગાંઠનો ઉપાય—ઇંડાની સફેતી સફેત કપડાના એક કકડા ઉપર લગાવી તેની પટી મારવાથી ગાંઠ બેસી જશે અગર ફાટી જશે.

રતાંધળાનો ઉપાય—મીસરી સાબુ તથા જુનો ગોળ એ બન્નેને કાંસાની થાળીમાં સારી પેઠે ચોળી તેમાંથી આંખમાં અંજન કરે તો જેને રાતના ન દેખાતુ હોય તે દેખતો થાય અને આંખને ઘણો આરામ થાય છે.

બીજી રીત—સંઘેસરાના કુંણાં પાનની પાલીને ઝીણું વાટીને આંખે બાંધવી.

ત્રીજી રીત—કંકડીના ફુલના રસ ૨૧ દીવસ આંજવો.

ચોથી રીત—મરીયાં કે લીંડીપીંપર છાંણુના રસમાં ઘસીને આંજવાથી મટે છે.

લકવાનો ઉપાય—રેવંચીનો શીરો માસા ૪, સીકોતરી એળીયો માસા ૪, તજનો ભૂકો માસા ૪, અને વિલાયતી સાબુ માસા ૮, એ બધી જણુસોને એકઠી કરી કપડછાણુ કરવું. તેની સાત ગોળી વાળવી અને તેમાંથી દરરોજ ૨ થી ૭ સુધી ગોળી સુતી વખતે ગળવી.

ઉપાય બીજો—રૂબાર્બ ૮ માસા, સીકોતરીયો એળીયો ૬ માસા, હીરાબોળ ૪ માસા, અને એસેન્સ ઓફ પીપરમીંટ ટીપાં ૩૦, એ સઘળાં મેળવી કપડછાણુ કરી તેમાં પીપરમીંટનાં ટીપાં નાંખીને

-ઓળી વળે એટલું પાણી નાંખી વટાણા જેવડી ગાળીયો વાળવી. અને તેમાંથી સાંજ સવાર બે માસાના વજને ગોળીયો ગળવી, અને પછી છોલી કાઢેલી રાઇ તોલા રા ટરપેન્ટાઇન તોલા રા તથા તજનુ તેલ તોલા ૧૦ એ બધાંને મેળવી જ્યાં હાથ પગ રહી ગયા હોય ત્યાં મસળવું.

લચકનો ઇલાજ—૧ મોટો ચમચો મધ અને એક ચમચો મીઠું, અને ૧ ઇંડાની સફેતી એક રસ કરી એક કલાક સુધી ઠરવા દેવું. અને પછી તેને દુખતા ભાગ ઉપર લગાવી મજબુત પાટો બાંધવો.

ઉધરસનો ઉપાય—ગોળ અને સારો સરકો સરખે ભાગે એક પ્યાલામાં મેળવીને તે ઉપર એક રકાબી ઢાંકવી અને તેને આતશ આગળ ધરવું. જ્યારે આ મેલવણી ગરમીથી એક રસ થાય ત્યારે તેમાથી દાહાડામાં ૪ વખત એક એક ચમચો લેવો.

સમાપ્ત.

વૈદ્ય યાને વૈદ્યક.

ભાગ ૩ જો.

જુદી દવાઓ તો ઘણી છે, તથાપિ શરીરની મુખ્ય મુખ્ય સીસ્ટમોને નિયમમાં લાવવામાં શરીરમાં નિરોગીપણાનાં તત્ત્વો વધારવામાં અને પ્રકૃતિને સમાન સ્થિતિમાં લાવવામાં આ **જીવન**ની બરોબરી કરનાર એક પણ દેશી કે ઇંગ્રેજી દવા હયાતી ધરાવતી નથી, એવું હિંમત સાથે કહી શકાય છે.

જીવનનો દવા તરિકે ઉપયોગ--ગુણ.

૧. **પકવાશય**-(પાચન ક્રિયા—Digestive System) પાચન ક્રિયા પર આ દવાની સારી અસર છે. હોજરી તથા આંતરડાંના સર્વ જીર્ણ વિકારો, જીર્ણ મરડો, લોહીનો ઝાડો, આમ (પરૂ) વાળો ઝાડો, વગેરેને મટાડી હોજરી તથા આંતરડાંની ક્રિયાને નિયમમાં લાવે છે. ઝાડો સાફ લાવે છે મરડાના તથા લોહીખંડ ઝાડાના અનેક ચુથાયેલા કેસો કે જેમાં બીજી બધી દવાઓ નિષ્ફળ નીવડી છે તેમાં **જીવને** જીત મેળવી છે.

૨. **રક્તાશય**-(રક્ત વૃદ્ધિ-શુદ્ધિ-Circulatory System) પાચનક્રિયા સુધરવાથી અને **જીવન**માં લોહી વધારવાનો ખાસ ગુણ હોવાથી લોહીને વધારે છે તથા શુદ્ધ કરે છે, અને તેથી હૃદય (Heart) ની ક્રિયાને નિયમિત કરી આખા શરીરને લોહીનું સારૂં પોષણ આપે છે, જીર્ણ-દુર્બળ અને ફીકાં શરીરમાં શક્તિ અને લોહી જલદી ભરે છે, લોહીના સર્વ વિકારો જેવા કે, છાતીમાંથી-નાકમાંથી ઝાડામાં અને પેસાબમાં લોહી પડે છે તેને-મટાડે છે.

૩. **શ્વાસનળી**-(શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા-Respiratory System) **જીવનના** સેવનથી રક્તની શુદ્ધિ તથા વૃદ્ધિ થવાથી રક્તા-

શય નિયમિત થવાને લીધે ફેફસાં તથા શ્વાસનળીનું કાર્ય પણ નિયમિત થાય છે. શ્વાસનળી ખુલ્લી થાય છે. અને તેથી ક્ષય, દમ, હાંફણ, કફ વગેરેના ઉપર સારી અસર કરે છે તથા અવાજને સુધારે છે. ક્ષય તથા જીર્ણ હઠીલી ખાંસીને મટાડવામાં જીવન એક આબાદ ઉપાય નીવડેલ છે.

૪. **મજ્જાશય**–(તંતુઓની ક્રિયા–Nervous System) મગજ ઉપર **જીવન**ની ઘણી સારી અસર છે. લોહીને વિકાર વિનાનું કરવું, એ **જીવન**નો ખાસ ગુણ હોવાને લીધે મગજને સ્વચ્છ લોહીનું પોપણ મળે છે અને તેથી મગજના સર્વ તતુઓ પોતાનો વ્યાપાર ઉત્તમ પ્રકારે ચલાવી શકે છે, જેથી મગજને લગતા તમામ વિકારોને **જીવન** સુધારી શકે છે **એટલુંજ** નહિ પણ બુદ્ધિ તથા યાદશક્તિને વધારી મગજને શાંત અને ઉત્સાહી બનાવે છે. ઉન્માદ તથા અપસ્મારમાં જીવનની સારી અસર માલમ પડેલી છે.

૫. **વીર્યાશય**–(વીર્યોત્પાદક ક્રિયા–Seminary System) જીવનથી આંતરડાં, હૃદય અને મગજની ક્રિયા સુધર્યા પછી વીર્યાશયમાં શુદ્ધ અને સગીન વીર્યનો સંગ્રહ થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ઉંટવૈદ્યો મનાવે છે અને અજ્ઞાન લોકો માને છે તેમ વીર્ય ચમત્કારથી વધી જતું નથી, અને કદી કોઇ દવા ચમત્કાર બતાવે છે તો તે ચાર દહાડા માટેજ. વીર્ય તો શરીરનાં મર્મસ્થાનોની મજબુતીથી અને વિશેષ કરીને સારી પાચન ક્રિયાથી વધે છે. અને જીવન આ સર્વ ક્રિયામાં ઘણુંજ અનુકુળ હોવાથી તેના સેવનથી ઉત્તમ વીર્ય, બળ અને પુરૂષાતન પ્રાપ્ત થાય છે. સંક્ષેપમાં તે નીચેના દરદોમાં ઘણો સારો ફાયદો કરે છે.

૧. હોજરી તથા આંતરડાંના સર્વ જીર્ણ દરદો, હૃદયનો રોગ

(Heart Disease) છાતીની અંદરનો જખમ, લોહીની તથા પિત્તની ઉલટી, અમ્લપિત્તરોગ, ક્ષય એટલે ક્ષીણતા, ધાતુક્ષય, ધાતુસ્રાવ, સ્વપ્નામાં ધાતુનુ જવું નપુસકપણું, શ્વાસ-ક્રાસ એટલે કફ તથા હાંફણવાળી ખાંસી, પાંડુરોગ, લોહીવાળા મસા (હરસ), સ્ત્રીઓનું પ્રદર એટલે ધ્રુપણી તથા ગર્ભાશયના વિકારોને સુધારી વંધ્યત્વ (વાંઝીઆપણું) ને દૂર કરે છે અને નાના બાળકોના જુના મરડા તથા લોહીખડ મરડાને મટાડે છે.

૨. લોહી વગરનાં, હાડપિંજર બનેલાં, મુડદાં જેવાં, સ્ત્રી પુરૂષો તેમજ બાળકો આ જીવનના સેવનથી પુષ્ટ બની નવું જીવન મેળવે છે.

૩. લોહી, વીર્ય, બળ, ઉત્સાહ, બુદ્ધિ, કાંતિ, યાદશક્તિ, પુરૂષાતન, આરોગ્ય અને આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૪. આ **જીવનથી** દુધનુ સારી રીતે પાચન થાય છે, અને દસ્ત સાફ આવે છે.

જીવનમાં જાદું નથી—જીવન એ કોઈ જાદુઈ કે અદ્‌ભૂત ચમત્કારી દવા નથી, અને એવો ખોટો દાવો કરવો તે જીવનની કીંમત ઓછી કરવા બરોબર છે, અથવા અજાન લોકોને ઠગવા બરાબર છે. તેનું યોગ્ય રીતે સેવન કરવામાં આવે તો અગાઉ કહેલાં દરદોમાં ઘણોજ સારો ફાયદો આપે છે, એટલુંજ નહિ પણ-પુરૂષત્વ માટે જીવન જેવી સલામત વનસ્પતિની દવા હજુ સુધી શોધાઈ નથી અને શોધાવાની નથી. કેમકે ઉત્તમોત્તમ જીવનીય ગણનાં આરોગ્યવર્ધક અને આયુષ્યવર્ધક ઔષધો જીવનમાં પડે છે.

કીંમત નં. ૧-રતલી ડબાના રૂ ૨- જેમાં બબ્બો પડે છે. **નં. ૨-રતલી ડબાના રૂ. ૧.** એજંટો તથા વેપારીઓ સાથે ખાસ ભાવ.

JIVAN FOR THE OLD.

વૃદ્ધજીવન—वृद्धजीवन.

આ " વૃદ્ધજીવન " માં પણ સાર્વજનિક જીવનના જેવાજ ગુણ છે, પણ તેમાં કેટલોક ફેર કરીને ખાસ વૃદ્ધ પુરૂષો અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને માટેજ બનાવવામાં આવે છે. આ દવાના સેવનથી ઘડપણની સર્વ ફરિયાદો દુર થઇ ઘરડાંઓ પણ તાકાત મેળવે છે. જીવનથી જેટલા દરદો સારાં થાય છે તે સર્વ દરદોપર આ વૃદ્ધજીવન પણ લાગુ પડે છે. વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષોને આરોગ્ય અને લાંબા આયુષ્ય માટે આ આર્ય ઔષધની ભલામણ કરવામાં આવે છે. કીંમત—રતલના ડબાની રૂ- ૧.

દવે કેમીકલ વર્ક્સ. અમદાવાદ.

JIVAN FOR CHILDREN.

બાળજીવન—बाळजीवन.

ખાસ બાળકોને માટે ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ ચાટણ અથવા ખોરાક (Food) બનાવવામાં આવે છે. અને તે બાળકોને જીવનરૂપ હોવાથી તેનું નામ બાળજીવન રાખ્યુ છે. બાળકોનાં ખાસ દરદો જેવા કે પેટના કરમીયા, આચકી, ઉલટી, ઝાડો, પેટ વધવું, તાવ અને સસણી, ફિકાશ, પાડુ, વગેરેનો અટકાવ કરે છે. " મેલીન્સ ફુડ " ની પેઠે આ બાળજીવનનુ નિત્ય સેવન રાખવાથી બાળકોમાં તાકાદ (શકિત) આવેછે અને બુદ્ધિ તથા યાદશકિત સુધરે છે. એકથી પાંચ વર્ષનાં બાળકો માટે આ બાળજીવનની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

કીંમત—રતલના ડબાની રૂ. ૧.

ALMOND JIVAN.

બદામનું જીવન—બદામનું જીવન.

આ બદામનું જીવન મગજની તાકાદને વધારે છે, માથાની અને આંખની ગરમીને દુર કરે છે. કીમત **રતલ ૧ ના રૂ. ૧-૮.**

DRAKSHASAV.

દ્રાક્ષાસવ—દ્રાક્ષાસવ.

આ દ્રાક્ષાસવ અમ્લપિત્ત ચૂક મદાગ્નિ, મોળ, ગુલ્મ હૃદયનો રોગ, છાતીનો દુખાવો, ખાંસી, ક્ષય, ઉબકા વગેરે હોજરીનાં—આંતરડાંનાં અને છાતીનાં દરદોમા ઘણું સારૂ કામ કરે છે દીપન, પાચન તથા રક્તવર્ધક તરીકે તે ઉત્તમ દવા છે. પીવામાં સ્વાદિષ્ટ છે. દસ્તને સાફ લાવે છે ક્ષુધા લગાડે છે અને સ્વરને સુધારે છે. વધારો જુનો વધારે ગુણ કરે છે. કીંમત **રતલ ૧ નો રૂ. ૧—૮**

આરોગ્યવર્ધક આયુર્વેદીય

ગુલાબી ચાહ.

બજારમાં વેચાતી સર્વ ચામાં એક પ્રકારનુ નુકશાનકારક તત્વ હોવાને લીધે સમજુ લોકોએ તેનો ત્યાગ કરવા માંડેલો છે. તેથી કાંઇ પણ નુકશાન કર્યા વગર ચાની સંપૂર્ણ ગરજ સારે એવી એક નવિન પ્રકારની "ચાહ" અમો આપની આગળ ધરીએ છીએ. આ ચાહ ઉત્તમ વનસ્પતિમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને ગરમી, દાહ, સ્ત્રીઓના

ધાતુ સંબંધી તથા ગર્ભાશયના દોષોને પણ મટાડે છે. કીંમત **રતલનો રૂ. ૧,**

PILLS FOR CHILDREN.

બાળગુટીકા—बाळगुटिका.

બાળકોના દરદો માટે અકસીર ગોળીઓ.

આ બાળગુટીકા બાળકોનો ઝીણો તાવ. ખાંસી, સસણી, વરાધ, ઝાડા, ઉલટી, કરમીયા વગેરે દરદોને મટાડે છે, અને નબળાં, ફીકા, બાળકોને શક્તિ આપે છે. માટી ખાવાથી વધી ગયેલા પેટ અને પાંડુ રોગને મટાડે છે. જો બાળકનું દરદ ઝડપથી વધતુ ચાલ્યુ હોય અને ભય ભરેલી હાલતમાં આવી પડેલ હોય તો આ દવા ઉપરજ આધાર નહિ રાખતાં કોઇ સારા ઉપચારક વૈદ કે ડાકટરની પણ સલાહ લેવી. **કિંમત ડબી ૧ નો રૂ. ૧.**

દવે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ.

આંબળાનું તેલ.

Hair Restoring Oil.

આ તેલ અમારી ફાર્મસીમાં શુદ્ધ ચોખા તેલમાંથી ઉત્તમ વસાણાંથી બને છે. આ તેલ માથાના વાળને વધારે છે, તથા કાળા ભુવાળા અને સુંદર બનાવે છે; તે ખરી પડતા વાળને અટકાવે છે અને માથાની ચામડીનો ખોડો, ભીગડાં, લુખસ, ચેળ તથા દાહને મટાડે છે. શરીરે ચોળવાથી ચામડીની લુખસ, અળાઇ, દાહ, તપારો તથા જીર્ણ તાવને મટાડે છે. મગજની તથા આંખની ગરમીને મટાડી ઠંડક આપે છે.

આ તેલ કોઇ પણ પ્રકારનો રંગ મેળવ્યા વગર આંબળાં તથા બીજી દેશી વનસ્પતિ અને સુંગધી ચીજોથી બનાવવામાં આવે છે. **કિંમત** ૪ ઔંસની શીશીના ચાર આના, મોટી શીશીનો રૂ. ૧.

અભયાદિ કષાય.

કિંમત આઠ પડીકીનો રૂ. ૧.

પેટની અંદરની ગાંઠો, જેમકે યકૃત (લીવર), બરલ (તલ્લી) તેમજ આંતરડાનો સોજો, અને એવા વરમજન્ય તાવ ઉપર આ દેશી ઉકાળાનો અમે સેંકડો દરદીઓમાં અનુભવ લીધો છે અને લીવરના ગંભીર કેસોમાં જે કામ મોટી મોટી અંગ્રેજી દવાઓ કે દેશી માત્રાઓ નથી કરી શકતી તે કામ આ સાદો ઉકાળો બજાવી શકે છે. તે વાપરવામાં કેટલીક તજવીજ રાખવાની જરૂર છે; જેમકે તે ઉકાળો ઠંડો પડે અને વાયુ કરે તો તેમાં કાંઈ અનુપાનની યોજના કરવી; લીંડીપીપર એ તેનું અનુપાન એટલાજ માટે ઠરાવેલું છે. આ સિવાય **ચંદ્રપ્રભા** અને **દ્રાક્ષાસવ** એ બે દવાનો તેમાં યોગ કરવાથી પેસાબ તથા ગુરદાના વિકારોને પણ તે કાઢી નાંખે છે; બગડેલા દોષોને કાઢી નાંખીને ખાનપાન ઉપર રૂચિ ઉપજાવે છે. ઓછા ખર્ચમાં ઘણો લાભ થાય એવો આ ઉકાળો છે. તેનાથી દસ્તનો ખુલાસો થઇ પેટ સાફ થઇ જાય છે. અને તેમ છતાં અશક્તિ આ-વતી નથી. ઉકાળાની માત્રા (dose) દરદીની શક્તિ પ્રમાણે તોલા ૨ થી ૪ અને તે સોળગણા પાણીમાં ઉકાળીને અષ્ટમાંશ પાણી બાકી રાખીને પીવાય છે. નાનાં બચ્ચાંઓને ઉમર પ્રમાણે તોલા ૦ા થી ૧.

બૃહદ્‌મંજિષ્ઠાદિ કવાથ.

(વિદેશી સાર્સાપરિલાને ટક્કર મારનાર દેશી સાર્સાપરિલા.)

રક્ત શુદ્ધિ કરનાર આ કવાથ જેવું એક પણ બીજુ દેશી કે વિદેશી ઔષધ નથી. આર્ય વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં તેને મહત્વ અપાયુ છે, એટલુજ નહિ પણ અમોએ તેમજ અન્ય વિદ્વાન્ વૈદ્યોએ તે સેંકડો દરદીઓ ઉપર અજમાવી તેનો ખાસ અનુભવ મેળવ્યો છે; અને તેથીજ અમો કહીએ છીએ કે વિલાયતી સાર્સાપરિલા કરતા આ કવાથ ઘણે દરજ્જે ગુણમાં શ્રેષ્ટ છે. 'બહદ્દમ જિષ્ઠાદિ' જેવું સંશોધમ કાર્ય કરે છે એવું કાર્ય વિલાયતના સાર્સાપરિલા કરતાં નથી. સાર્સાપરિલા જ્યારે લોહીમાં રાતાં રજકણોનો વધારો માત્ર કરે છે ત્યારે અમારો સર્વોત્તમ ઉકાળો શરીરની અંદરના રગેરગના દોષને, સડાને તથા જંતુઓને બહાર ખેંચી કાઢે છે, અને અનેક ભયંકર દરદોને મટાડે છે કે જે કાર્ય કરવાને વિલાયતી સાર્સાપરિલા સમર્થ નથી. ચંદ્રપ્રભા–એરંડીયુ–દ્રાક્ષાસવ–ગુગલ વગેરેના યોગ સાથે આના યુકિતસર સેવનથી અનેક પ્રકારના ત્વચારોગ, લોહીવિકારના સર્વ દરદો–વાતરકત, વિસ્ફોટક, ઉપદંશ, ચાંદી વગેરે નેત્રવિકાર, શ્લીપદ–હાથીપગું, પક્ષાઘાત, મેદરોગ આદિ અનેક મહા દુષ્ટ રોગો નાશ પામે છે. ઉકાળાની માત્રા દરદીની શકિત પ્રમાણે તોલા ૨॥ થી ૪ અને તે સોળગણા પાણીમાં ઉકાળીને અષ્ટમાશ પાણી બાકી રાખીને પીવાય છે. બાળકોને ઉમ્મરના પ્રમાણમાં. **કિંમત રતલ એકનો રૂ. ૧॥.**

દંતમંજન.

ગુલાબી દંતમંજન. ડબીના ચાર આના.

આ દતમંજન વડે નિત્ય દાત ઘસવાથી તથા દાતણ કરવાથી દતનો મેલ, સડો તથા દુર્ગંધ દુર થાય છે, મોં સુવાસિત થાય છે અને દાંતના પારા મજબુત થાય છે.

કાળુ દંતમજન–ડબીના ચાર આના.

આ કાળુ દતમંજન દાંતે લગાવવાથી દાતનું શુળ, ચસકો દુ-ખાવો તથા દાત હાલવા, તે સર્વ દુર થઇને દાંત મજબુત થાય છે.

આરોગ્યમાળા.

આ માળાનો નિત્ય શ્રદ્ધાથી અને પ્રેમથી પાઠ કરવાથી આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ, આબરૂ, ધનધાન્ય, અને ઉત્તમ પુત્ર પરિવારની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૧. આત્માના જે બંધમોક્ષની વાતો કરીએ છીએ તે તન મનને જ અવલંબીને છે !

૨. તન તથા મનનો નિત્ય સંબધ હોવાથી પરસ્પરના આશ્રય વિના ઉન્નતિ અશક્ય છે !

૩. શરીરશુદ્ધિ અને મનશુદ્ધિ એ બેય આત્મોન્નતિનાં સાથી પહેલાં પગથીઆં છે.

૪. દરદો એ શારીરિક ગુન્હાની શિક્ષા છે; તે શિક્ષા ગુન્હો કરનારના શરીરને જ થાય છે!

૫. અનીતિ માટે દંડ, કેદ, કે ફાંસી; શારીરિક ગુન્હા માટે દરદ પથારી, કે મૃત્યુ છે

૬. જેમ ગુણદોષનું સ્થુળ શરીર ઘડાય છે, તેમ જ ગુણદોષનુ મન પણ ઘડાય છે!

૭. તમામ દરદો એ આપણે કે આપણા માબાપોએ કરેલી ભૂલોનાં જ કડવાં ફળ છે!

૮. આપણા શરીર અને મનના વિકારોનો આપણા બચ્ચાંને પણ વારસો મળે છે!.

૯. રોગી દુરાચારી માબાપો નિરોગી સદાચારી બચ્ચાંને જન્મ આપવાને નાલાયક છે!

૧૦. વસ્ત્રાભૂષણથી મઢેલાં રોગી નબળાં બાળકો કાદવનાં પૂતળાં જેવાં પૂતળાં જ છે!

૧૧. બ્રહ્મચર્ય જે શરીરરૂપી હવેલીનો પાયો છે, તેને બાળલગ્ન બેંદાન મેદાન કરે છે!

૧૨. પંચકેશ રાખવા એ બ્રહ્મચર્ય નથી; વીર્યનું રક્ષણ કરવું એજ બ્રહ્મચર્ય છે!

૧૩. વીર્યની આવક જાવકનો હિસાબ નહિ રાખનારાઓ વહેલું દેવાળું ફુંકે છે!

૧૪. આપણા બધા આચારો આડંબર માટે નહિ પણ આરોગ્ય માટેજ પાળવાના છે !

૧૫. ઇન્દ્રિયોને પડેલી આદતો તુર્ત છૂટતી નથી, માટે તેનાથી નિત્ય ચેતતા રહેવાનું છે !

૧૬. તમારી નોટમાં લખો કે, જે ઇન્દ્રિય ગુન્હો કરે તેજ ઇન્દ્રિય શિક્ષાને પાત્ર છે !

૧૭. યાદ રાખો કે દરદો કરતા ઉટવૈદોની દવાઓ શરીરની ઘણી વધારે પાયમાલી કરે છે !

૧૮. ટૉનિક ગોળીઓ ગુમાવેલી જુવાની પાછી લાવશે એ જુવાનીના હવાઇ વિચારો છે !

૧૯. તનની તથા મનની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર પોષણના પદાર્થો મ્હોટી સત્તા ધરાવે છે !

૨૦. શરીર, મન અને આત્માની ઉન્નતિ માટે શુદ્ધ અને સાદાં ભોજનોની જ જરૂર છે !

૨૧. લખી રાખો કે આપણાં ઘણાં ખરાં દરદો આપણી બગડેલી હોજરીમાંથી જ જન્મેછે !

૨૨. તમારી હોજરીને નિયમીત ગોઠવો; શરીરનો આખો સંચો એ ચૂલાને આધિન છે !

૨૩. યાદ રાખો કે, લોહીના ને મગજના ઘણા વિકારો બગડેલી પાચન ક્રિયાને લીધે જ છે !

૨૪. જમવાનો ઘંટ વાગે એ જમવાનું ખરૂં તેડું નથી; ક્ષુધાનો ઘંટ એજ ખરૂં તેડું છે !

૨૫. ભોજનના ભાણાપર બેસતાં પ્રથમ તમારા પેટની સલાહ લેજો, જીભની સલાહ નકામી છે!

૨૬. ઓછું ખાવાથી જેટલાં મૃત્યુ થાય છે, તે કરતાં અતિ ખાવાથી સેંકડોગણાં મૃત્યુ થાય છે.

૨૭. ભોજનના ભાણા ઉપર હરિફાઇ કરનારાઓ પોતાને જ હાથે પોતાનું ખૂન કરે છે!

૨૮. નિત્ય યાદ કરો કે, મળમૂત્રાદિ કુદરતી વેગોને અટકાવવાથી અનેક દરદો થાય છે!

૨૯. યાદ રાખો કે, શુદ્ધ હવા, શુદ્ધ પાણી, અને સ્વચ્છતા એજ આપણાં જીવન છે!

૩૦. શરીરની સર્વ ગટરોને નિત્ય સ્વચ્છ રાખવી, એ તન્દુરસ્તીની પહેલી ચાવી છે!

૩૧. રસોડામાં લખી રાખો છો કે, માપીને તથા ચાવીને ખાવું એ તન્દુરસ્તીની બીજી ચાવી છે!

૩૨. વળી લખી રાખો કે, સાદો અને સાત્વિક ખોરાક ખાવો એ આરોગ્યની સર્વોત્તમ ચાવી છે!

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે,

પ્રોપ્રાયટર.

દવે કેમીકલ વર્કસ.—અમદાવાદ.